

МИНИСТЕРСТВО НА ОКОЛНАТА СРЕДА И ВОДИТЕ

**УТВЪРДЕН СЪС ЗАПОВЕД: РД - 371/17.04.2013 г.
НА МИНИСТЪРА НА ОКОЛНАТА СРЕДА**

ПЛАН ЗА ДЕЙСТВИЕ
ЗА ОПАЗВАНЕ НА ЛОВНИЯ СОКОЛ (*Falco cherrug* Gray, 1834)
В БЪЛГАРИЯ

2013 – 2022

София 2013 г.

Съставители:

д-р Петър Янков (БДЗП), Георги Стоянов (ДЗХП), Димитър Рагъов (ИБЕИ-БАН)

Сътрудници:

Димитър Градинаров, Камен Русков, Борислав Тончев, Ивайло Ангелов, Асен Игнатов, Светослав Спасов, Димитър Демерджиев, Стойчо Стойчев, Гиргина Даскалова, д-р Цено Петров, Тихомир Стефанов, Владимир Добрев, Цветомира Йоцова (БДЗП); Добромир Домусчиев, Иво Данчев (ДЗХП), Елена Кметова, Градимир Градев, Добромир Добринов, Кирил Бедев (ЗБ), Петър Шурулинков, Недко Недялков (НПМ), Борис Николов, Таню Мичев, д-р Вълко Бисерков (ИБЕИ-БАН), Валери Георгиев (МОСВ), Антон Станчев (НП Централен Балкан), Явор Илиев (ФДФФ), Стефан Аврамов (БФБ), Костадин Вълчев (Балкани), Янислав Янчев.

Препоръчителен начин на цитиране:

Янков, П., Г. Стоянов, Д. Рагъов. 2013. План за действие за опазването на ловния сокол (*Falco cherrug* Gray, 1834) в България, МОСВ, София, 91 с.

Съкращения

БАН - Българска академия на науките

БДЗП - Българско дружество за защита на птиците

БФБ - Българска фондация „Биоразнообразие”

ДЗХП - Дружество за защита на хищните птици

ДНК - Дезокси-рибонуклеинова киселина

ДНП - Дирекция на национален парк

ЕС - Европейски съюз

ЗБ - Зелени Балкани

ЗБР - Закон за биологичното разнообразие

ЗЗТ - Закон за защитените територии

ЗЛОД - Закон за лова и опазване на дивеча

ИБЕИ-БАН – Институт по биоразнообразие и екосистемни изследвания при БАН

МЗХ - Министерство на земеделието и храните

МВР - Министерство на вътрешните работи

МОСВ - Министерство на околната среда и водите

НБОИ-БДЗП - Национална банка за орнитологична информация при БДЗП

НП - Национален парк

НПМ - Национален природонаучен музей при БАН

НПО - Неправителствена организация

НСРЗ - Национална служба растителна защита

ОВМ - Орнитологично важно място

ОВОС - Оценка на въздействието върху околната среда

ПП - Природен парк

РИОСВ - Регионална инспекция по околната среда и водите

РУГ - Регионално управление по горите

ФДФФ - Фонд за дивата флора и фауна

IUCN - Международен съюз за защита на природата

Съдържание

Резюме.....	5
Въведение.....	8
Статус и разпространение на вида в България.....	9
Биология на вида.....	16
Заплахи и лимитиращи фактори.....	23
Природозащитен статус и предприети природозащитни мерки.....	35
Цели и дейности на плана за опазване на ловния сокол.....	44
Необходими дейности за опазване на вида и неговите местообитания.....	45
Наблюдение и контрол върху изпълнението и ефекта от осъществените дейности (Мониторинг и оценка на плана).....	65
Времева рамка и бюджет за изпълнение на дейностите на плана.....	79
Благодарности.....	86
Литература.....	88

Резюме

Ловният сокол (*Falco cherrug* Gray, 1834) е средно едра граблива птица. Гнездовият му ареал е силно разпокъсан и обхваща териториите между 30° и 60° северна ширина в Централна и Южна Европа и Азия на изток до Китай. Част от ловните соколи от Централна и повечето от птиците от Източна Европа са прелетни и зимуват в Средиземноморието, Близкия Изток и Източна Африка (Cramp, Simmons, 1980).

След 1990 г. цялата му световна популация е в процес на значителен траен спад, като към 2010 г. тя се оценява на 9,500-17,000 дв. (2010. *Falco cherrug*, IUCN 2011). Факторите за драстичното му намаляване са от комплексен характер и не са напълно установени. (Nagy, Demeter, 2006). Видът е квалифициран като застрашен в европейски мащаб (SPEC - 1, ETS – застрашен, BirdLife International, 2006), внесен е в съответните приложения на Директива 2009/147/ЕО за опазване на дивите птици (Приложение I), Бернската конвенция (Приложение II), Вашингтонската конвенция CITES (Приложение II), Бонската конвенция (Приложение II). През 2012 г. ловният сокол е вписан като “застрашен” в Червения списък на Международния съюз за защита на природата ((2012. *Falco cherrug*, IUCN 2012).

В края на XIX и началото на XX век ловният сокол е относително многоброен и широко разпространен вид. Гнезди главно по Дунавското крайбрежие и острови, в Североизточна България, Източна Стара планина, Черноморското крайбрежие, Софийското поле и др. Към 1950 г. е силно намалел и сигурни данни за размножаването му в повечето от предишните находища липсват, като намаляването продължава и през следващото десетилетие. Причините са комплексни и включват повсеместното изстребване на грабливите птици, разрушаването на местообитанията и хранителната база вследствие на промени в селскостопанските практики, засилената химизация и др. След 1970 г. се наблюдава известно увеличаване на числеността и разпространението на вида, който е установен да гнезди в Добруджа, по Дунавското крайбрежие, по цялото протежение на Стара планина, в Предбалкана, Родопите и Пирин. Изчезва обаче от редица предишни гнездовища, особено от по-ниските части на страната, което може би е свързано с постепенно преминаване на двойките към гнездене в планините (Патев, 1950; Baumgart, 1977; Мичев, Петров, 1985; Русков и кол. 2007). Към 1980 г. националната популация е оценена на 20-40 двойки (Мичев, Петров, 1985). Редица данни (НБОИ-БДЗП) сочат, че към 1985 г. започва ускорен спад, съвпадащ със започналото по това време изземване на малки (а по-късно – и на яйца) от гнездата. Към 2005 г. популацията е оценена на максимум 10-15 двойки (Nagy, Demeter 2006; Русков и кол. 2007), т.е. налице е намаляване с минимум 50% на популацията на вида в сравнение с 1980 г. Специално проучване на вида, започнато през 2006 г. показва наличието в страната към 2010 г. на до 9 двойки, като се допуска размножаването на 1-2 двойки, но без да има преки данни за нито едно заето гнездо (Iankov, 2010). Базирано на броя вероятно размножаващи се двойки, намалението към 2009 г. е 90% в сравнение с 1980 г. Като цяло, състоянието на ловния сокол в дивата природа на България през периода 2006-2011 г. следва да се счита за стабилно, макар и при много ниска численост на срещашите се в страната птици.

Основните причини за неблагоприятния статус на ловния сокол в България са с комплексно естество и не са напълно ясни. Те са различни през различните периоди (Русков и кол., 2007; Iankov, 2010) и най-вероятно включват:

- ограбване на яйца и малки, и безпокойство в гнездовите места;
- висока смъртност, вследствие на пряко унищожаване;
- влошаване на хранителната база;

- влошаване и разрушаване на гнездови местообитания или части от тях;
- критично малък брой на вероятно размножаващите се двойки.

За опазването на ловния сокол в България са предприети редица мерки. От 1962 г. видът е поставен под законова защита, която след 2002 г. се осъществява по силата на ЗБР, в чиито Приложения 2 и 3 фигурира. Съгласно Тарифата за обезщетение при нанесени щети на защитени растителни и животински видове, включени в Приложение 3 на ЗБР от 2006 г. предвижда заплащане на обезщетение при нанасяне щета на ловен сокол. Видът е включен както в първото (Мичев, 1985), така и в новото издание на Червената книга на България – в категория “Критично застрашен” (Домусчиев *и кол.*, под печат). Близко 80% от известните около 30 места, където видът е наблюдаван през гнездовия период през 2006-2009 г., са включени в мрежата НАТУРА 2000. Около 36,7% от тези места се намират в защитени територии, предимно в национални и природни паркове. България е поела международни ангажименти за опазването на ловния сокол и по силата на Директивата за опазване на дивите птици, Бернската конвенция, СИТЕС, Бонската конвенция. Специфичните за страната природозащитни мерки са включени от БДЗП и ДЗХП в Международния План за действие за ловния сокол, изготвен от BirdLife International и приет от Съвета на Европа (Nagy, Demeter, 2006).

За запазването на естествено срещащите се в дивата природа ловни соколи са осъществени редица преки природозащитни действия. Те включват мерки на държавни институции (МОСВ, МВР, Прокуратура) и НПО (БДЗП, ДЗХП) за предотвратяване на посегателства и връщане в природата на взети от гнезда ловни соколи, охрана на гнезда (БДЗП, ДЗХП), предоставяне на изкуствени гнездилици за вида (БДЗП, ИБЕИ-БАН) и др. От особено значение след 2000 г. са поредица от специални природозащитни проекти за вида, осъществявани от различни организации (включително 2 проекта по програмата Life+ на ЕС). През 2011 г. на базата на изготвено предпроектно проучване (Ragyov et al., 2009) е започнато изкуствено разселване на ловни соколи в района на Централен Балкан. Някои от резултатите от тези проекти са следните:

- започнато е устойчиво управление на важни за ловния сокол местообитания в Понор планина, Централен Балкан и Бесепарските ридове;
- започнат е комплекс дейности по подпомагане естествено срещащите се в природата ловни соколи чрез изкуствени гнездилици, подобряване на хранителната база, природозащитния статус на ключови за вида места и др.;
- най-важните гнездови райони на вида са включени в мрежата Натура 2000;
- картирани са известните гнездови места и са идентифицирани заплахите за всяко едно от тях;
- организирана и прилагана мониторингова програма;
- създадена и поддържана база данни за ловния сокол;
- пристъпено е към изкуствено разселване на ловни соколи в някои от бившите гнездови места на вида;
- разработен е проектът за настоящия план за действие за опазване на вида.

Обитаващите в България ловни соколи са част от популацията на вида, населяваща Централна и Източна Европа. През последните години по метода на сателитната телеметрия беше доказано, че младите ловни соколи от Карпатския басейн извършват интензивни скитания до съседни и по-отдалечени страни, включително до България (<http://www.sakerlife.mme.hu/en/gmap>). Посоченото е предпоставка за възстановяване на гнездящата популация в България чрез естествено разселване на индивиди от сърцевинната

част на популацията и заемане на подходящи за гнездене места, ако в тях са налице условия, отговарящи на изискванията на вида. Същевременно, в места с установено наличие на всички такива условия може да се пристъпи и към изкуствено разселване на индивиди. Стратегията на настоящия план за действие се базира на:

- съхраняване на малкото оцелели двойки ловни соколи в дивата природа на България;
- създаване на условия за пристъпване към гнездене в страната на посещаващите я птици от други страни, и
- разселване на индивиди в места, отговарящи изцяло на изискванията на вида.

В такава посока са действията на осъществяваните след 2006 г. проекти за опазване на ловния сокол. Приоритетните и най-належащи действия за опазване на ловния сокол на национално ниво включват:

Пряко опазване на вида и местообитанията му

- Свеждане до минимум на безпокойството и ограбването на гнезда;
- Свеждане до минимум на прякото преследване и унищожаване на ловни соколи;
- Създаване условия за гнездене на птици от разширяващата се карпатска популация, особено чрез поставянето на изкуствени гнездилки;
- Опазване на местообитанията и хранителната база на вида;
- Подобряване на реалното природозащитно състояние на местата на срещане на вида;
- Предотвратяване на опасността за вида при ползване на отрови и пестициди;
- Обезопасяване на рискови за вида електрически стълбове;
- Подобряване състоянието на хранителната база;
- Предотвратяване на риска от генетично замърсяване на ловните соколи в дивата природа;
- Засилване на международното сътрудничество в опазването на вида.

Мониторинг и изследвания

- Изясняване на гнездовия статус на ловния сокол.
- Провеждане на ежегоден мониторинг на вида.
- Изследване влиянието на застрашаващите и лимитиращи фактори.

Повишаване на осведомеността и природозащитната култура на населението

- Повишаване на обществената загриженост и активност за опазването на вида.

Разселване

- Обезпечаване на индивиди и начини на разселване, които няма да подложат на риск естествено обитаващите страната ловни соколи;

- Обезпечаване и поддържане на необходимите условия за успешно оцеляване и адаптиране към средата на разселваните ловни соколи;
- Провеждане на мониторинг на резултатите от разселването на вида и внасяне на необходимите корекции при нужда.

Въведение

Предмет на настоящия план за действие е опазването на **ловния сокол** (*Falco cherrug* Gray, 1834) (разред Соколоподобни - Falconiformes, семейство Соколови - Falconidae) в България, като значим елемент на биологичното разнообразие, екосистемите и националното природно наследство, възможен ресурс за екотуризм и в изпълнение на поети от страната ни международни ангажименти.

Ловният сокол (*Falco cherrug* Gray, 1834) е по всяка вероятност вид от монголско-тибетски фаунистичен тип (Voous, 1960). Представен с два подвида – европейски ловен сокол (*F. ch. cherrug* Gray, 1834), който се среща и в България, и азиатски ловен сокол (*F. ch. milvipes* Jerdon, 1871) (Cramp, Simmons, 1980).

Ловният сокол е средно едра дневна граблива птица с дължина на тялото 45-55 см (опашка 16-17 см), размах на крилете 102-126 см, и тегло при мъжките 0,730-0,950, а при женските – 0,970-1,300 кг. Със слабо изразен възрастов диморфизъм, но половете са по-лесно различими по големина и по общо по-светлото оперение на мъжките. Отгоре птиците са предимно кафяви, с по-светло теме, тънки “бакенбарди” и светла ивица зад окото. Отдолу са светли, с тъмни петна - по-едри и гъсти по корема. “Гащите” са кафяви. Опашката е кафява, като страничните пера са с овални охристи петна, образуващи хоризонтални ивици. С възрастта оперението на гърба, главата и гърдите изсветлява. Младите птици са по-тъмни от възрастните, с по-едри и гъсти петна отдолу. “Бакенбардите” са добре очертани. Восковицата, околоочният пръстен и краката са синьо-сиви при младите и жълти при възрастните (Cramp, Simmons, 1979).

Гнездовият му ареал е силно разпокъсан и обхваща териториите между 30° и 60° северна ширина в Централна и Южна Европа и Азия на изток до Западен Китай, като гнезди в Австрия, Унгария, Чехия, Словакия, Сърбия и Черна Гора, България, Румъния, Молдова, Беларус, Украйна, Турция, Ирак, Армения, Руската федерация, Узбекистан, Таджикистан, Киргистан, Казахстан, Монголия и Китай, и поне в миналото в Туркменистан и вероятно Афганистан, възможно Индия (Ладах), със зимуващи или преминаващи популации редовно в Италия, Малта, Кипър, Израел, Йордания, Египет, Либия, Судан, Тунис, Етиопия, Кения, Саудитска Арабия, Йемен, Оман, ОАЕ, Бахрейн, Кувейт, Иран, Пакистан, Индия, Непал, Афганистан и Азербайджан, като в много по-малък брой или отделни скитащи птици стига и до много други страни. Размерът на световната му популация¹ в миналото остава обект на известна неясност, но неотдавнашният анализ на наличните данни доведе до ревизия на оценката за световната му популация от 13,000-27,000 гнездящи двойки през 1990, с преобладаваща част в Китай (4,000-6,000 двойки), Казахстан (2,000-5,000), Монголия (3,000-5,000) и Русия (3,000-9,000); на световна популация от 9,500-17,000 двойки през 2010 (Китай

¹ Тук и навсякъде в настоящия документ под понятието „популация” се разбира броя двойки, а не екологичното съдържание на термина (бел. авт.).

3,000-5,000, Казахстан 2,000-3,000, Монголия 2,000-5,000 и Русия (1,854-2,542)¹⁵. Предвид продължителността от 6,4 години живот на една генерация и че спадът в числеността на ловния сокол е бил вече започнал (най-малкото в някои райони) още преди 1990-те (потреблението на ловни соколи в Близкия Изток беше значително до средата на 1980-те), спадът през 19-годишния период 1991-2010 г. е оценен на 32% (базиран на средни оценки), с минимум-максимум от 29-62%. Възможно изчезнал в Туркменистан (2010. *Falco cherrug*, IUCN 2011). Особено силно е засегната популацията в Централна Азия, основни причини за което са неустойчивия (прекомерния) улов за нуждите на търговията със соколи за соколарство, както и на влошаване качеството на местообитанията и влияние на химически препарати, използвани в селското стопанство (BirdLife International, 2009).

Част от ловните соколи от Централна и повечето от птиците от Източна Европа са прелетни (особено младите птици) и зимуват в Средиземноморието, Близкия Изток и Източна Африка. При миграция и зимуване е редовен в Италия, Малта, Кипър, Израел, Йордания, Египет, Либия, Судан, Тунис, Етиопия, Кения, Саудитска Арабия, Йемен, Оман, ОАЕ, Бахрейн, Кувейт, Иран (BirdLife International, 2009). Вероятно България се явява важна страна за есенната и пролетната миграция на индивиди от страните, разположени на север от нея, макар преки данни за това да има само за ловни соколи от Унгария (<http://www.sakerlife.mme.hu/en/gmap>).

Отделни преки природозащитни дейности за ловния сокол са предприемани още в края на ХХ век. Опити за противодействие на незаконното изземване на млади екземпляри от гнездата са предприемани около 1987 г., когато в процеса е въввлечено МОСВ, МВР и Прокуратурата. За наличие на противозаконно държани ловни соколи в частни домове са сезирани съответните институции, предприемани са действия за ангажиране с проблема на Националната служба за борба с организираната престъпност. Инициирани са съдебни действия срещу лица, извършващи посегателства над вида. През 1998 г. след съответната правна процедура млад ловен сокол, незаконно взет от гнездо, е върнат в него и охраняван от доброволци на БДЗП и ДЗХП до излитането му. След 2005 г. ловният сокол е предмет на систематични природозащитни действия в рамките на редица проекти.

Настоящият план е разработен съгласно съгласувано задание с изходящ № 26-00-223 от 29.01.2004 г. на МОСВ, и изискванията на Наредба № 5 на Министерството на околната среда и водите и Министерството на земеделието и храните от 1 август 2003 г., за условията и реда за разработване на планове за действие за растителни и животински видове.

Статус и разпространение на вида в България

Гнездови статус и разпространение през XIX и XX век

В края на XIX и първите десетилетия на XX в. отбелязван като сравнително обикновен вид, особено в Северна България. Elwes, Buckley (1870) посочват за намерени пет обитаеми гнезда само за няколко дена, Sintenis (1877) го посочва като често наблюдаван вид в горите на Добруджа, а според Floericke (1918) след черната каня и тръстиковият блатар, ловният сокол е най-разпространената граблива птица в Добруджа, многобройна както в дунавските блата така и в хълмистите гори. Намирани са гнезда на редица места, главно по Дунавското крайбрежие (1892 г., до Оряхово) и острови (12.06.1890 г., о. Вардим; 1892 г., до Видин и Лом), в Североизточна България (1869 г., при гара Хитрино), Източна Стара планина (1875 г., при Айтос), Добруджа (26.06.1890 г., до с. Стожер, Добричко), по Черноморското крайбрежие (03.05.1938 г., до Мандренското езеро), в Софийското поле (22.04.1892 г. край София; 18.07.1900 г. до с. Мрамор) (Farman, 1869; Elwes, Buckley, 1870; Lorenz-Liburnau,

1893; Reiser, 1894; Jordans, 1940). Броят на находищата, особено предвид ограничения брой орнитологичните проучвания тогава, свидетелства за добро състояние на популацията. Към средата на ХХ в. ситуацията е променена и въпреки засилените орнитологични проучвания данните за наблюдавани ловни соколи са крайно оскъдни (Патев, 1950). Причините вероятно са комплексни, но съществена роля определено има мащабната кампания за унищожаване на грабливите птици, продължила през почти цялата първа половина на ХХ век (Арабаджиев, 1962; Спиридонов, 1977). Като рядък видът е отбелязан и през следващото десетилетие (Арабаджиев, 1962). Очевидно е, че към 1960 г. популацията на вида е силно редуцирана, вероятно в резултат на продължаващото масово отстрелване на грабливите птици, разрушаването на местообитанията и хранителната база поради настъпилите промени в земеползването и селскостопанските практики, мащабните работи по отводняване и изграждане на диги по Дунавското крайбрежие (свързани със силно безпокойство), засилената химизация, кампаниите за изтребване на лалугерите и др. През следващите години се наблюдава известно увеличаване числеността на вида², като към 1970 г. според Baumgart (1971) в страната гнездат около 15 двойки. Данни за сигурно и твърде вероятно гнездене има от Добруджа, централната и източната част на Дунавското крайбрежие, от места по цялото протежение на Стара планина, от Средна Гора, Предбалкана и от някои райони в Родопите и Пирин (Мичев, Петров, 1985; Симеонов и кол., 1990; Русков и кол., 2007). Изчезва обаче от редица предишни гнездовища, особено от по-ниските части покрай р. Дунав, в Лудогорието и други райони на Източна България, което може би е свързано с постепенно преминаване на двойките към гнездене по-високо в планините (Baumgart, 1977). Към 1980 г. оценките са за нарастване на националната популация, достигаща според Мичев, Петров (1985) до 20-40 двойки или дори до 30-50 гнездящи двойки (Baumgart, 1977). За числеността на гнездовата популация на ловния сокол към 1985-1990 г. в няколко разработки се съобщават сравнително сходни численности: 30-50 дв. (Симеонов и кол., 1990), 50 дв. (Nankinov *et al.*, 1991), 30-40 дв. (Костадинова, 1997). Редица данни сочат, че към 1985 г. започва ускорен спад, съвпадащ със започнатото по това време изземване на малки (а по-късно – и на яйца) от гнездата (НБОИ-БДЗП, данни ДЗХП). Спадът е отбелязан и в последващите публикации. Към 1997 г. българската популация е оценена на 40-50 дв. (Stoyanov, Kouzmanov, 1998) или дори под 30 дв. (Baumgart, Haraszthy, 1997, по данни на БДЗП), като всички автори отбелязват тенденция към намаляване при вида. От 1997 г. е и един от последните известни случаи на успешно напуснали гнездото млади ловни соколи (2 екз., Западна Стара планина) (Стоянов, 2001). Разпространението на вида през годините е представено в Приложение 1.

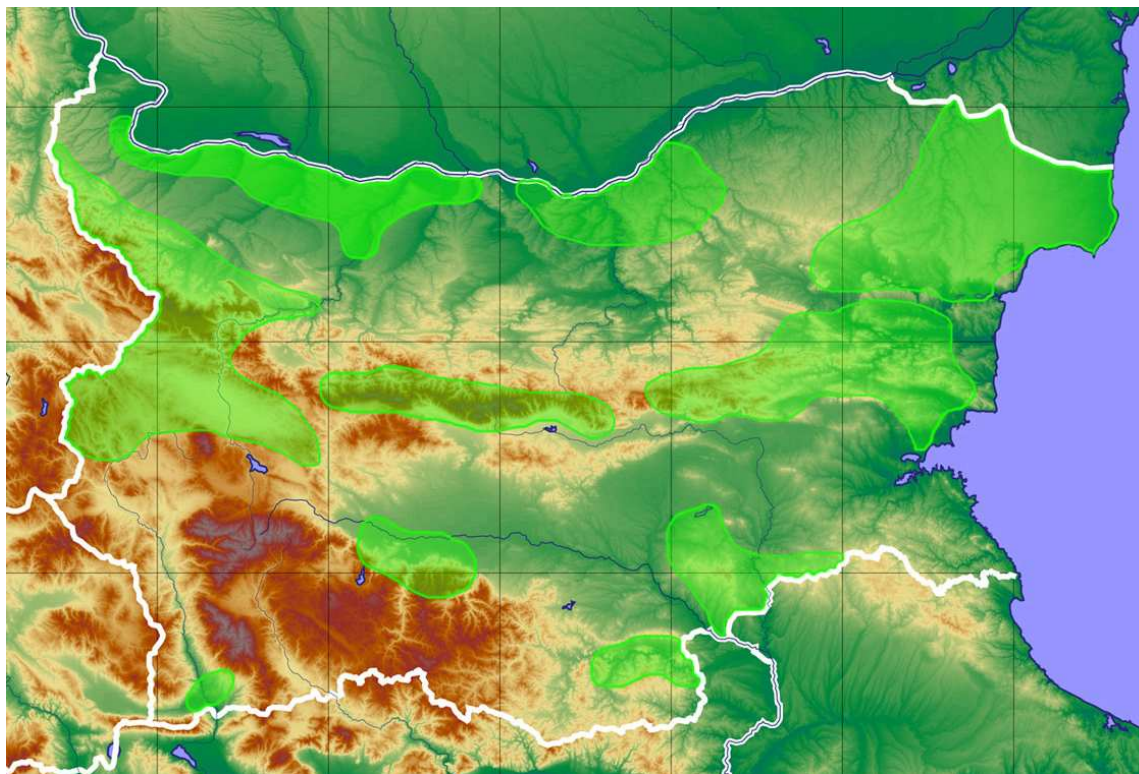
Гнездови статус и разпространение през 2000 – 2009 година

Към 2000 г. данните сочат, че продължава тенденцията за бързо намаляване на вида, установена през периода след 1985 г. Различни оценки за числеността на националната популация към 2004-2005 г. сочат следните стойности: 8-12 дв. (Нанкинов и кол., 2004), 4-10 дв. (Nagy, Demeter, 2006 – по данни на ДЗХП и БДЗП) и 10-15 дв. (Русков и кол., 2007). В подготвяната за печат Червена книга на България оценката към 2005 г. е 2 дв. (Домусчиев и кол., под печат).

През периода 2000-2005 г. има сведения за повече от 130 наблюдения на ловни соколи през гнездовия период в различни части на страната. Най-многобройни са данните от Централна (28 сведения) и Източна Стара планина (27 сведения), но видът е наблюдаван през размножителния сезон и в някои части на Тракийската низина, Западна Стара планина,

² В някои случаи на отбелязано увеличаване на популацията на вида е възможно това да се дължи отчасти и на повишаването на интензивността на орнитологичните проучвания в България. (бел. авт.).

Родопите, Дунавската равнина, Западните погранични планини, Сакар, Рила, по Дунавското крайбрежие, в Софийското поле и в Странджа. От 2005 г. е последния известен случай на успешно размножаване на вида – в Централна Стара планина, отгледана е само 1 млада птица (архив ДЗХП). През 2006-2009 г. наблюденията на ловни соколи през гнездовия период надхвърлят 140 и повечето от тях попадат в същите райони, както и през периода 2000-2005 г.: Централна Стара планина, Тракийската низина, Дунавската равнина, Западна и Източна Стара планина, Родопите, Софийското поле, Западните погранични планини, Дунавското крайбрежие, Сакар, Средна гора и Странджа (Фиг. 1), но през посочения период няма документирано обитавано гнездо. Наблюденията позволяват популацията на ловния сокол към 2009 г. да бъде оценена на до 9 двойки, въпреки че няма регистрирано гнездо (Iankov, 2010).

Фигура 1. Основни райони на наблюдение на ловния сокол през гнездовия период (2000-2011 г.) (Наблюдения на единични птици и двойки без установено сигурно гнездене).

Обобщените данни за периода 2000-2009 г. (на базата на общо 275 наблюдения) сочат, че през размножителния период ловният сокол в България се среща в много ниска численост в изолирани находища в различни райони на страната. През последните години се наблюдава нарастващ, макар и слабо, брой на местата, където данните сочат най-малко за „твърде вероятно гнездене“ по скалата на Yeatman (1976) (Приложение 2). Същевременно, прави впечатление, че практически няма райони на бивши места на размножаване на вида, където той да не е отбелязван поне веднъж през периода след 2000 г, т.е., няма данни дори за локално изчезване на ловния сокол, от който и да е от предишните му гнездови райони. Видът е установен и в някои места, за които не е известно да се е срещал в миналото.

През периода 20-23.07.2008 г. в значителна част от Северна България (между Добрич и Бяла Слатина) пребивава млад унгарски ловен сокол със сателитен предавател, който по-късно пресича и цяла Западна България. През юли 2009 г. през Северозападна България

преминава втори унгарски млад ловен сокол с трансмитер, през септември-октомври 2009 г. трета унгарска птица с трансмитер остава 36 дни в сравнително ограничен район в Североизточна България, а през ноември 2009 г. четвърти унгарски ловен сокол също посещава за кратко централната част на Северна България (<http://www.sakerlife.mme.hu/en/gmap>, M. Prommer, *in litt*). При това става въпрос за снабдени със сателитни предаватели през 2007-2009 г. общо 46 ловни сокола (от повече от 1000 успешно напуснали гнездата млади за същия период) (BirdLife Hungary, *in litt*). Изследванията на водещите в Европа специалисти по ловния сокол от БърдЛайф Унгария показват ясно изразено югоизточно направление на скитане на младите птици; въпреки това всички остават в Карпатския басейн и сменят посоката си на придвижване в определен момент (Prommer, Vagyura, 2007). Данните от сателитните проследявания към края на 2010 г. показват, че унгарските млади ловни соколи скитат в много обширни райони от Испания до Казахстан. Някои от тези птици прекарват повече време в България, Румъния и Сърбия, където има повече и по-слабо населени подходящи местообитания. Тези местообитания могат да бъдат потенциални зони на експанзия, ако там има достатъчно гнездови места и застрашаващите фактори са намалени (MME/BirdLife Hungary, *in litt*). Вероятно освен от унгарски индивиди страната се посещава при следгнездови скитания и миграция и от ловни соколи от други страни, разположени на север от нея. Подобно допускане се базира на факта, че през периода 14.08.-31.10.2009 г. при целодневно наблюдаване на няколко места в Североизточна България има 42 наблюдения на ловни соколи, предимно млади птици (НБОИ-БДЗП), някои от които са оставали и са ловували до 36 дни в един и същи район (Gradinarov et al, *in print*; Iankov, Gradinarov, *in print*). През 2010 г. за периода 03.09.-16.10. в друг район от същата част на страната са регистрирани 8 наблюдения (НБОИ-БДЗП).

Въпреки инцидентните срещи на ловни соколи през размножителния период у нас гнездовия статус на вида у нас остава неясен, поради факта че активно гнездо на вида не беше открито през последните 5 години (2006-2010) въпреки огромните усилия положени от поне 4 организации у нас (ИБЕИ-БАН, БДЗП, ДЗХП и Зелени Балкани). Проучванията на ИБЕИ-БАН и Зелени Балкани показват ясно, че естествена реколонизация на вида у нас от индивиди от други части на ареала му е нереалистично в близките няколко десетилетия (Raguyov et al. 2009).

В заключение може да се отбележи, че настоящото състояние на ловния сокол в България все още е критично, като през периода 1985-2005 г. популацията му е намаляла с минимум 50% (Русков *и кол.*, 2007), а към 2010 г. намалението е около 90%. Поради това, въпреки допускането за пристъпване към гнездене в България на естествено разселващи се индивиди от Унгария или други по-северни страни, в стратегията на настоящия план се включва и разселване на ловни соколи в дивата природа при условия, описани в българското законодателство и в ръководството на IUCN за реинтродукции на видове (Приложение 5).

Причини за намаляването на популацията

Преките данни за причините за промените в състоянието на ловния сокол от края на XIX в. до наши дни са крайно оскъдни. Въпреки тяхния малък брой, съществуват редица косвени данни, които позволяват да се очертаят предполагаемите основни фактори, довели до критичното състояние на вида. Безспорно става въпрос за влиянието на сложен комплекс от фактори, различни и с различно съотношение и въздействие през различните периоди, в различните части на страната и за различните двойки или находища. Съществуващите опити за изясняване на този въпрос (Русков *и кол.*, 2007; Raguyov, Shishkova, 2006) са допълнени и доразвити в настоящия документ и очертават следната картина.

В края на XIX в. няма данни за съществено отрицателно повлияване на популацията, въпреки сведенията за отстреляни ловни соколи, най-вече за музейни колекции (Симеонов *и*

кол., 1990; Baumgart, Dontscev, 1976). През периода от началото на XIX в. до към 1960 г. като основен отрицателен фактор се очертава продължилата десетилетия кампания за изстребването на хищните птици (целогодишно и с всички средства) (Спиридонов, 1977). Като други значими фактори през този период могат да се отбележат значителните промени в земеползването и селскостопанските практики (особено комасацията на земята около 1940 г. и преминаването към кооперативно земеделие около 1950 г.), мащабните промени на състоянието на местообитанията по Дунавското крайбрежие и съпътстващото ги безпокойство и др. Вероятно по-второстепенно значение през този период имат кампаниите за унищожаване на някои видове гризачи, явяващи се предпочитана храна за ловния сокол, нарастващата химизация, включително с масово използване на ДДТ и други органофосфорни пестициди, разширяването на инфраструктурата и безпокойството от човешко присъствие и т.н.

Поставянето на грабливите птици под защитата на закона през 1962 г. вероятно дава възможност на оцелелите двойки постепенно да възстановят популацията, която достига към 1980 г. твърде благоприятно състояние (20-40 дв. – Мичев, Петров, 1985; или 30-50 дв. – Baumgart, 1977). Този факт може да се приеме като несъмнено косвено указание, че именно прякото избиване през предшестващия период е било основната причина за намаляването на популацията. Положително въздействие върху вида вероятно има забраната за употреба на стрихнинови примаки от 1965 г., както и за използване на ДДТ и други органофосфорни пестициди от 1967 г. Несъмнено през времето 1960-1980 г. редица фактори въздействат неблагоприятно върху вида, но вероятно той успява да компенсира влиянието им чрез постепенно преминаване в по-високите части на планините (където в сравнение с предшестващите периоди човешкото влияние намалява) или други популационни стратегии. Около 1985 г. обаче започва да се проявява с особена сила влиянието на значим неблагоприятен фактор като системното ограбване на малки и яйца от гнездата, което е съществувало и дотогава, но епизодично (Мичев, Петров, 1985). Редицата данни за опръстенени в гнездо и впоследствие уловени със соколарски каишки птици, за ловни соколи, държани в частни домове, констатирани преки случаи на ограбване на гнезда на ловни соколи, както и редицата правни действия във връзка с подобни случаи са безспорно свидетелство за влиянието на този фактор (НБОИ-БДЗП, архив ДЗХП). Макар наличните сведения за опити за улавяне и на възрастни птици в България да са единични (архив ДЗХП), възможно е изземването на възрастни индивиди също да е имало значителна роля за намаляването на популацията. След 1990-1995 г. ограбването на гнездата на навлиза в нов, по-интензивен етап с увеличаването броя на хората с интерес към отглеждането на хищни птици на затворено (<http://www.nalov.com/forum/index.php?showtopic=541&st=405>). Същевременно започва да се проявява влиянието на нов и много значим фактор – целенасоченото избиване (включително чрез отстрел, капани и отрови) на соколите и ястребите от хора, участващи в залагания с гълъби. Вероятно през посочения период това са двата най-съществени фактора за настоящото критично състояние на популацията на ловния сокол в България, без да се изключва и ролята на други фактори (унищожаване и влошаване на местообитанията и хранителната база, заплахи по миграционните пътища и местата за зимуване и др.).

Следва да се отбележи, че струпването на значителни по въздействие и брой отрицателни фактори върху вида в относително кратък период през последните две десетилетия на XX в. практически не са позволили на ловния сокол да се адаптира към промените. Популацията е засегната пряко чрез намаляване на броя на птиците, гнездовия успех, традиционните гнездови места, вследствие на ограбването на повечето гнезда за нуждите на соколарството. Същевременно са силно увредени ключови фактори за оцеляването ѝ – местообитанията и хранителните ресурси, загубили своята ценност поради различни причини (вкл. увеличената конкуренция от страна на белоопашатия мишелов и сокола скитник).

В историческото развитие на популацията на ловния сокол в България се забелязват два явни спада на числеността на вида. Първият е в средата на ХХ в., последван от леко увеличение или стабилизация, а вторият – след 1985 г. През всеки от тези периоди намаляването на популацията е причинено от специфични комплекси от фактори (виж текста по-горе). През втория период, според значимостта на отрицателното въздействие върху вида, посочените фактори могат да бъдат обобщени както следва: (1) ограбване на малки и яйца от гнездата; (2) пряко унищожаване от участващи в залагания с гълъби; (3) разрушаване и влошаване на местообитанията; (4) влошаване на хранителната база; (5) използване на отрови за контрол на популациите на гризачите; (6) Смъртност от токов удар.

Недостатъчно ясни са заплахите за вида по време на миграция и зимуване. Известно е, че в редица страни от предполагаемия миграционен път и зимни квартири на българските ловни соколи се практикува улавяне на диви екземпляри за целите на соколарството.

Слабо известни и неизследвани са смъртността от сблъскване с наземни конструкции и влиянието на някои болести върху вида.

Следгнездови скитания на ловния сокол в България

Липсват преки данни (с използване на маркирани птици), по които да се съди за скитанията на излюпените в България ловни соколи. Може да се допусне, че много от наблюденията след 2000 г. се отнасят именно за скитащи индивиди. В по-голяма степен това е вероятно за птиците, наблюдавани в края на лятото и през есента, но не бива да се изключва и за наблюденията на единични ловни соколи през гнездовия сезон, дори в някои подходящи за гнездене територии на страната. Такива сведения има за Югозападна България (Stoyanov, 2003), за района на Драгоман (Shurulinkov *et al.*, 2007) и др.. Последния автор съобщава за наблюдавана на няколко пъти двойка през октомври 2005 г. В случая може да се предположи, че става въпрос за скитащи птици, гнездили през посочената година в някоя от близките подходящи територии на Западна Стара планина. При скитания видът е установяван да навлиза и в покрайнините на населени места като София – 1 екз. на 16.09.1965 г. над кв. Дървеница (Baumgart, 1966), 2 екз. (вероятно двойка) на 9.10.1988 г. над Северен парк (Kjutchukov, 1995).

Много по-пълна информация съществува за следгнездовите скитания в България на снабдени със сателитни предаватели ловни соколи от Унгария. На 20.07.2008 г. млад екземпляр навлиза в страната около Русе, прелита до района на юг от Добрич, където прекарва нощта и на 21.07.2008 г. се премества източно от Плевен, ношува там и на 22.07.2008 г. прелита и остава в района на Бяла Слатина до 23.07.2008 г., след което отлита на североизток и напуска България (<http://www.sakerlife.mme.hu/en/gmap>, M. Prommer, *in litt*). Проучванията, направени от екип на БДЗП в посочените места показват, че те в значително степен приличат на гнездовите местообитания на вида в Унгария (Iankov, Gradinarov, *in litt*). През гнездовия период на 2009 г. други 3 унгарски ловни сокола са пребивавали с различна продължителност в Северна България, като единият е останал в района на Кубрат в продължение на 36 дни (<http://www.sakerlife.mme.hu/en/gmap>, M. Prommer, *in litt*).

Разселени в Централен Балкан 10 млади ловни соколи през 2011 и 2012 година посещават следните страни в следгнездовите си скитания: Румъния, Гърция, Турция, Молдова, Украйна, Русия, Сърбия, Унгария и Грузия. Местата се припокриват със местата на следгнездовите скитания на птиците от Централна Европа. Един от соколите установи място за временно пребиваване в Тракийската низина край Стара Загора. Други 3 от соколите прекарват значително време в Румънска Добруджа, Западна Русия, Източна Украйна и Североизточна Турция (Рагъов непубликувани данни).

Статус и разпространение на ловния сокол в България по време на миграцията

Част от българската популация вероятно мигрира, особено младите птици, но конкретни данни за особеностите на прелета на местните птици липсват. През страната преминават редовно мигриращи ловни соколи както при есенна (Мичев, Симеонов, 1981; Симеонов *и кол.*, 1990; Laine, 1978), така и при пролетна (Янков *и кол.*, 1994) миграция. В повечето случаи това са вероятно индивиди от по-северни части на ареала – Украйна, Молдова, Унгария (Raguyov, Shishkova, 2006). Прелетниците използват както източния (*Via Pontica*), така и Западния (*Via Aristotelis*) прелетни пътища. Най-интензивна е миграцията на вида по Черноморското крайбрежие (Русков, 1998) и някои прилежащи райони във вътрешността на страната, особено в Добруджа (НБОИ-БДЗП). През 1978-1980 г. до 28 ловни сокола са наблюдавани за сезон по време на есенната миграция в района на Атанасовското езеро, като само между 13 и 23.09.1978 г. са мигрирали 12 екземпляра (Профиров, 1981; Мичев, Симеонов, 1981). След 1984 г. се наблюдава спад в броя на мигриращите ловни соколи, като в посочения район през 1984-1988 г. максималният брой за сезон е 11 екз., през 1989-1993 г. – 10 екз. (Русков, 1998). Липсата на цялостно проследяване на есенната миграция там през последващия период до 2009 г. не позволява да се направи сравнение, но мигриращи индивиди са наблюдавани по Черноморското крайбрежие през всички години (НБОИ-БДЗП). Прелет на ловни соколи е наблюдаван и над Софийското поле, макар по-слаб от този по Черноморското крайбрежие (Янков *и кол.*, 1994). През 2008 и 2009 г. снабден със сателитен предавател унгарски ловен сокол, излюпен през 2008 г., преминава над Западна България както на отиване към мястото си на зимуване в Гърция, така и на връщане оттам (<http://www.sakerlife.mme.hu./en/gmap>, M. Prommer, *in litt*). Вероятно прелет се осъществява и по долините на реките Марица и Тунджа, за което свидетелстват наблюдаваните единични мигриращи ловни соколи в района на Бесепарските ридове през пролетта на 2001 и на 2006 г. и есента на 2007 г., както и в Елховско през есента на 2004 г. (Демерджиев, 2007; НБОИ-БДЗП). При пролетна миграция ловният сокол е установяван и над Северозападна България (НБОИ-БДЗП).

Статус и разпространение на ловния сокол в България през зимата

Относително малък брой ловни соколи могат да бъдат наблюдавани в страната и през зимата. За периода от края на XIX в. до 2009 г. са налице общо около 29 сведения за такива птици в България. Интерес представлява фактът, че през периода декември 2010 – февруари 2011 г. само в района на Добруджа са направени 28 наблюдения на поне 2 млади и 2 възрастни ловни сокола (НБОИ-БДЗП). Зимните срещи на вида се отнасят основно за Черноморското крайбрежие (Простов, 1964; Дончев, 1980; Vatev, 1983; архив ДЗХП), главно около влажни зони или други места с големи струпвания на птици. Във вътрешността на страната зимуващи ловни соколи са наблюдавани по-рядко – основно в Софийско, Тракийската низина, в югозападните части на страната и другаде (НБОИ-БДЗП), но на 07.01.2006 г. – и във Врачанска планина (Stoyanov, 2005). Според Stoyanov, Kouzmanov (1998) в зависимост от зимните условия някои двойки са установявани от ноември до февруари в същата територия, където се размножават (дори на места до 1500 м н.в.). Подобен случай е установен и след 2000 г. в Централна Стара планина (Д. Домусчиев, *непубл. данни*). Вероятно една част от двойките са постоянни и прекарват зимата в гнездовите си територии или скитат в околни райони. Свидетелство за това е наблюдавана през месец декември възрастна женска птица непосредствено до гнездото си в Централна Стара планина (Д. Домусчиев, *непубл. данни*).

Биология на вида

Местообитания

През размножителния период ловният сокол обитава обширни открити територии в хълмисти, нископланински и равнинни местообитания с наличие на скали, но също долини, проломи, ждрела. Част от заеманите през гнездовия период места през втората половина на ХХ в. са разположени и във високопланински райони, включително над горната граница на гората (Централна Стара планина, Рила, Пирин). Последните известни обитавани гнезда (1997-2005 г.) са били разположени между 1200 и 1300 м н.в. В миналото е гнездил често в заливни гори в близост до големи реки, но през последните десетилетия няма данни за използване на този тип местообитание. След 2005 г. местата с най-голяма вероятност за гнездене са в изолирани, изключително труднодостъпни места в близост до подходящи за ловуване открити територии, където соколите ловуват, отдалечавайки се понякога на повече от 10 км (НБОИ-БДЗП).

Според класификацията за местообитанията по CORINE в България (Костадинова, Граматиков, 2007), тези, предпочитани от ловния сокол се отнасят към следните категории:

А) Гнездови местообитания

41 Широколистни листопадни гори
--

(дъбови и други широколистни гори в равнините и ниските части на планините)

44 Алувиални и много влажни гори и храсталаци
--

(стари гори от бяла и черна тополя, ясен и други високи дървета покрай големи реки и други водоеми)

62 Скали и скални стени (във вътрешността на страната)

(високи и недостъпни скални комплекси, масиви и венци, но и отделни относително невисоки скали, често сред дървесна или храстова растителност)
--

В) Местообитания за търсене на храна

32 Сухолюбиви храсталаци

(пасища сред храсталаци от драка, келяв габър, глог и други подобни видове, особено в подножията или по полегати склонове в хълмисти и нископланински райони)

34 Степни и сухолюбиви тревни съобщества по варовити терени
--

(пасища и други тревисти участъци по варовити места в някои равнинни и хълмисти части на страната)
--

35 Тревни съобщества по сухи силикатни терени
--

(пасища в средновисоките части на планините)
--

36 Алпийски и субалпийски тревни съобщества
--

(високопланински пасища над горната граница на гората)
--

37 Тревни съобщества по много влажни терени (открити тревисти райони покрай потоци или в долинните части на планински плата)
38 Мезофилни тревни съобщества (някои низинни и долинни части на страната, включително в близост с подножия на планини и ридове)
53 Растителност по периферията на водоеми (блатна или друга растителност с прилежащите ѝ части на водоемите)
61 Сипеи (особено в райони с обширни скални комплекси в районите на гнездовищата)
62 Скали и скални стени (около всички гнездови райони)
82 Посеви и други тревни култури (ниви със зърнени култури, слънчоглед, маслодайни култури и други подобни в подножията на планински или хълмисти райони)
83 Овощни градини, дървесни и храстови плантации (стари и новосъздадени насаждения, особено в подножийните части на планински и хълмисти места)
85 Градски паркове и градини (особено в покрайнини на големи селища)
87 Пустеещи земи (всички гнездови райони)
89 Индустиални водоеми (особено такива със струпания на птици през зимата)

Ловните територии са открити пространства, влажни зони, нискостъблени гори, храсталаци по открити места с нисък тревостой и наличие на достатъчен брой дребни гризачи (особено полевки *Microtus* spp. и лалугери *Spermophilus cilellus*) или птици (обикновено с големина от скорец *Sturnus vulgaris* до яребица *Perdix perdix*). През зимата соколите се срещат в места с висока концентрация на различни видове птици, използвани за храна – крайбрежия и други влажни зони, населени места, складове и силози за зърно, където ловуват на полудиви гълъби *Columba livia* f. *domestica*. В по-редки случаи могат да бъдат наблюдавани да ловуват високо във въздуха (НБОИ-БДЗП) или над горски местообитания (Николов, Станчев, 2009 – http://bspb.org/show2.php?id=1251&menu_id=33). През последните две десетилетия на XX в. в Западна Стара планина видът е наблюдаван да ловува най-често ниско над терените – главно открити местности и по-рядко – гористи места. Реещи полети са наблюдавани вероятно за общ оглед на терена, след което птиците се спускат и започват да ловуват ниско над земята (Г. Стоянов, *непубл. данни*).

Повечето от местообитанията в гнездовите територии, където видът не се размножава през последните години, са все още запазени и подходящи за евентуално бъдещо завръщане

и гнездене, ако междуременно не бъдат променени основните необходими за птиците условия (хранителна база, ниво на безпокойство и т.н.).

Вертикалното гнездово разпространение при ловния сокол съгласно Мичев и Петров (1985) е следното: от общо 32 гнездови находища, 19 са в диапазона 0 – 499 м н.в.; по 5 находища има в диапазоните от 500 – 999 и 1000 – 1499 м н.в.; 2 са с надморска височина между 2000 – 2499 м и едно - над 2500 метра. Според Stoyanov, Kouzmanov (1998) от известните 15 находища, по 2 са разположени във височинните пояси 0 – 499 и 500 – 999 м н.в.; 7 са в диапазона 1000 – 1499 м н.в. и по едно - в поясите 1500 – 1999 и 2000 – 2499 м н.в. Редица данни след 2000 г. също показват, че ловният сокол се запазва в планински масиви в райони с по-висока надморска височина (Stoyanov, 2003, НБОИ-БДЗП). В тази връзка може да се допусне, че двойките от ниските части на страната изчезват в резултат на по-силен антропогенния натиск (Raguyov, Shishkova, 2006), а тези от по-високите места оцеляват по-успешно. Същевременно, все повече започват да стават наблюденията на ловни соколи³ през гнездовия период на по-малки надморски височини, включително на ловуващи птици и двойки над пасища и обработванемии земи в равнината (НБОИ-БДЗП). Подобно поведение е присъщо на ловните соколи от Карпатската популация, за която понастоящем е характерно преминаването към гнездене в по-ниски равнинни райони с интензивно селско стопанство (Chavko, Adamec, 2003; Bagyuura *et al*, 2004).

Хранене

В България хранителният спектър на ловния сокол е слабо проучен и данните се базират предимно на отделни наблюдения. Съществуват сезонни, локални и индивидуални (или присъщи на отделните двойки) различия относно най-често използваната храна, освен това видът има способността бързо да се адаптира към най-изобилната и лесно достъпна храна в даден момент. Като цяло храната на вида е разнообразна и се набавя предимно в приземния слой, по-рядко – високо във въздуха.

Проучвания в края на ХХ в. показват, че лалугерът (*Spermophilus citellus*) съставлява около 90% от храната на ловния сокол в България (Baumgart, 1971). Наблюденията през следващите десетилетия показват доста по-широк хранителен спектър при вида. Най-вероятната причина за това са промени, настъпили в популацията на лалугера и в достъпността му като хранителен ресурс, както и преминаването на повечето двойки ловни соколи към размножаване в по-високите части на планините. Наблюденията след 2000 г. показват, че ловният сокол се храни с дребни бозайници и дребни и средно големи птици. В някои райони (Източна и Централна Стара планина) видът е наблюдаван да ловува най-често на лалугери, особено през периода на излизането на малките на гризачите от дупките. Обикновено този период съвпада с времето на най-интензивно хранене на малките соколи, но специални изследвания по въпроса в България липсват. Освен на лалугери, ловният сокол е наблюдаван да ловува на различни видове мишки (*Mus* spp., *Apodemus* spp.) и полевки (*Microtus* spp.), както и на птици: (*Perdix perdix*) (К. Русков, *непубл. данни*), пъдпъдък (*Coturnix coturnix*), вранови птици (Corvidae), полудив гълъб (*Columba livia* f. *domestica*) (Г. Герасимов, *непубл. данни*), гургулица (*Streptopelia turtur*) (М. Илиев, *непубл. данни*), обикновен скорец (*Sturnus vulgaris*) (В. Катранджиев, *непубл. данни*), дроздове (*Turdus* sp.) (Д. Домусчиев, *непубл. данни*) и други. През есента и зимата обект на нападения могат да бъдат и някои водолюбиви птици, напр. зимно бърне (*Anas crecca*) (П. Янков, *непубл. данни*). В някои случаи за храна биват използвани и дребни пойни птици - обикновено конопарче (*Carduelis cannabina*) (Г. Стоянов, *непубл. данни*). В единични случаи през зимата ловен

³ Една от причините за увеличаването на тези наблюдения е увеличеният брой проучвания в тези територии през последните години (бел. авт).

сокол е наблюдаван да се храни с труповете на отстреляни лиски (*Fulica atra*) (Т. Стефанов, *непубл. данни*).

В редица случаи ловният сокол се възползва от появата на потенциална изобилна храна, особено през зимата. Тогава единични птици или двойки остават понякога в продължение на дни на места с големи ята гривяци (*Columba palumbus*) (Vatev, 1983) или гривяци и гълъби хралупари (*Columba oenas*) (П. Янков, *непубл. данни*). По-рядко такива случаи има и през гнездовия сезон - наблюдавано е ловуване на вида около колония с млади розови скорци (*Sturnus roseus*) (Shurulinkov *et al.*, 2003).

Ловният сокол улавя плячката си както на земята, така и във въздуха. Обикновено птиците ловуват поединично, но е наблюдаван случай на синхронно ловуване на двойка на ято хвойнови дроздове (*T. pilaris*) в Централна Стара планина (Д. Домусчиев, *непубл. данни*).

Ловната територия е най-често в райони с обилие на дребни гризачи както в равнини и подножия на планини или ридове, така и във високопланински ливади. През 2008 и 2009 г. видът е наблюдаван да ловува в пределите на до 8 км от локализиран район с потенциално гнездо (НБОИ-БДЗП). Наблюденията около някои от гнездовищата от последните десетилетия на ХХ в. сочат, че приблизителната ловна територия на някои двойки е в радиус от 5-7 км около гнездото (Западна Стара планина, Г. Стоянов, *непубл. данни*).

Размножаване

Ловният сокол е моногамен, териториален вид с вероятно постоянство на партньорите в двойката. Видът проявява ясно изразен консерватизъм към гнездовата си територия. Особеностите на размножаването му в България са много слабо проучени.

Гнездови места: Гнезди по скали и в по-редки случаи – по дървета. Не строи самостоятелно гнездо, но има случаи, в които птиците носят малки клонки, треви или дори сезал (Г. Стоянов, *непубл. данни*). Подобно поведение обаче би следвало да се разглежда по-скоро като стимулиране на двойката, отколкото като гнездостроене. Видът гнезди направо върху субстрата на скална ниша или площадка (понякога открита отгоре) или в стари гнезда на други птици. По скали ловният сокол заема гнезда предимно на гарвана (*Corvus corax*), белоопашатия мишелов (*Buteo rufinus*) и скалния орел (*Aquila chrysaetos*). В миналото някои от гнездата върху скали са били сравнително лесно достъпни, но в повечето случаи са били разположени високо. Липсват данни за предпочитанията на вида по отношение изложението на гнездото, но са известни гнезда с източно, западно, северно, южно (по 2 за всяка от посоките), северозападно, югозападно и югоизточно (по 1 за всяка от посоките) изложение (НБОИ-БДЗП, архив ДЗХП). Най-малкото разстояние между две заети гнезда в България е било около 1600 метра (Западна Стара планина) (Р. Тодоров, В. Делов, *непубл. данни*).

В миналото някои двойки ловни соколи са се размножавали по дървета, в стари гнезда на орли, в колонии на чапли и корморани (Lorenz-Liburnau, 1893), на черен лешояд (*Aegyptus monachus*) (Sintenis, 1877), морски орел (*Haliaeetus albicilla*), сива чапла (*Ardea cinerea*), обикновен мишелов (*Buteo buteo*) (Мичев, Петров, 1985), посевна врана (*Corvus frugilegus*) (М. Паспалева, *непубл. данни*).

Обикновено двойката използва едно и също гнездо в продължение на години, ако условията са добри и липсва безпокойство, но и нерядко птиците сменят гнездата си през различните години. Обикновено двойката се премества в приблизително същия район, където е било предишното ѝ гнездо.

Гнездови период: Силно разтеглен в зависимост от надморската височина на гнездото, а вероятно – и от други фактори. Птиците се появяват в района на гнездото обикновено в края

на февруари (най-често – мъжкият). Обикновено остават в района на гнездото до към края на юли – началото на август, когато излетялите малки все още го посещават.

Териториално поведение: Обикновено през март ловните соколи изпълняват характерни брачни полети. Над гнездовата скала и до около 1 км в околностите на гнездото птиците, заедно или поотделно летят на голяма височина с реещ или активен полет, редуван с резки пикирания и издигания над гнездовата територия. В този период и особено по време на копулацията са много шумни и издават характерни силни звуци. Копулации са наблюдавани в близост до гнездото (на скали или дървета) при гнездене на скали в Западна Стара планина през последните две десетилетия на ХХ в. При тях птиците издават характерни силни звуци, които се чуват на значително разстояние – 200-300 м при липса на странични шумове (Г. Стоянов, *непубл. данни*).

Мътене: В България слабо проучено. В края на март-началото на април женската снася 3-6 яйца, които мъти в продължение на 30-32 дена. В мътенето участва предимно женската птица, като мъжкият ѝ носи храна в гнездото (НБОИ-БДЗП, архив ДЗХП).

Гнеzdови успех: Липсват данни за България. Известни са люпила от 1, 2 и 3 малки. Когато е установявано по 1 малко (2 случая), има информация, че гнездата преди това са били ограбени на по-ранен етап на развитие на малките (архив ДЗХП). Stoyanov, Kouzmanov (1998) съобщават, че неколкократно е наблюдавано при различни двойки снасяне на яйца и започване на мътене, след което птиците изоставят гнездото. В повечето случаи основната причина за това това най-вероятно е поради ограбване на яйцата. Последните автори съобщават, че са установени и случаи от природен характер (неблагоприятни метеорологични условия), които са причина за неуспешно гнездене при някой двойки. Конкурентни отношения със сокола скитник също могат да бъдат причина за компрометиране на размножаването при ловния сокол (Д. Домусчиев, *непубл. данни*).

Излитане на малките: Малките напускат гнездото на около 45 дневна възраст и продължават да са зависими от родителите в продължение на още 30-45 дни. В районите до 1000 м н.в. ловният сокол снася яйца около средата на март, а малките напускат гнездата в края на юни. В гнездовищата над 1000 м н.в. видът снася в края на март, а малките излитат до средата на юли (Stoyanov, Kouzmanov, 1998). Младите птици достигат полова зрялост на 2-3 година, като първото гнездене често е неуспешно (Chavko, Adamec, 2003).

Поведение на ловни соколи при ограбване на гнездото им: През последните години е наблюдавано и поведението на двойки ловни соколи, чиито гнезда са ограбени. В тези случаи е очевиден стресът, на който са подложени птиците В Централна Стара планина е отбелязан случай, в който женската прекарва 6 часа в празното гнездо, без да помръдне (Д. Домусчиев, *непубл. данни*). През периода след 1985 г. е отбелязано, че двойки, чиито гнезда са били скоро ограбени, проявяват ясно изразено безпокойство при появата на хора в гнездовата им територия (Г. Стоянов, *непубл. данни*). В Словакия в подобни случаи ловните соколи остават известно време след ограбването в гнездовата си територия, но поведението им е скрито и потайно, след което напускат района (Chavko, Adamec, 2003).

Междувидови отношения

Слабо проучени в България. По отношение на храната, видът вероятно влиза в конкурентни отношения с белоопашатия мишелов (*Buteo rufinus*) и сокола скитник (*Falco peregrinus*). Тези видове понастоящем увеличават числеността си и са с висока плътност в много от бившите райони на гнездене на ловния сокол у нас.

По отношение на местата за гнездене, ловният сокол е в пряка конкуренция с гарвана, сокола скитник и вероятно с белоопашатия мишелов. Същевременно, гарванът и белоопашатият мишелов (както и скалният орел) са видове, от чиито гнезда ловният сокол се възползва за размножаване. Всеки отделен случай очевидно е различен, но обикновено

ловният сокол успява да измести двойките от някои от посочените видове и да заеме определена гнездова територия, макар обратното също да не е изключение. В традиционни гнездовища на обширни скални масиви, където тези видове обитават заедно дълго време, са известни случаи на заети гнезда на ловен сокол и сокол скитник на една и съща скална стена само на около 120 м едно от друго (1994 г., Западна Стара планина) (С. Богданов, *непубл. данни*). През 2006-2009 г. една от двойките ловни соколи обитава скален комплекс заедно с 2 двойки соколи скитници, без между индивидите от двата вида да са наблюдавани конфликти, въпреки многократните им срещи във въздуха (НБОИ-БДЗП). В други случаи взаимоотношенията са противоположни. През 2003 г. в Централна Стара планина местната двойка ловни соколи е в непрекъснат конфликт с новопоявила се двойка соколи скитници, като птиците се конкурират за едно и също гнездо на гарвани. Независимо че по-едрите и маневрени ловни соколи очевидно надделяват в честите въздушни атаки, двойката не успява да пристъпи към гнездене, вероятно поради високото ниво на породения от конфликта стрес (Д. Домусчиев, *непубл. данни*). На същото място през предходни години е наблюдавано и изключително агресивно поведение на двойка черношипи ветрушки (*Falco tinnunculus*) към ловните соколи. При опит за влитане в гнездото (необитаемо по това време) ловният сокол е атакуван толкова агресивно от пикиращите ветрушки, че неколкостранно е притискан към скалите и не успява да кацне в гнездото (Д. Домусчиев, *непубл. данни*).

Нееднократно са наблюдавани конфликти между гарван и ловен сокол. В едни случаи това е ставало в скални масиви, където в близост гнездят и двата вида, като се е стигало до пряк сблъсък на гарвани и соколи във въздуха. В резултат на подобни конфликти е наблюдавано ловните соколи да заемат гнезда на гарвани, които впоследствие построяват ново гнездо или заемат свое старо гнездо, намиращо се наблизо. Нападения на гарвани над единични ловни соколи (обикновено млади птици) са наблюдавани и след размножителния период (Източна Стара планина) (И. Ангелов, *непубл. данни*).

Особености на адаптивния потенциал на ловния сокол

В България този въпрос не е проучван специално. Въпреки това, наличните наблюдения и данни от страната дават известна представа за способността на ловния сокол да се приспособи към една или друга промяна в условията му на живот (особено към различните неблагоприятни фактори). Въпреки проявяваната и в България характерна за вида привързаност на двойките към местата за размножаване, са налице редица факти за повече или по-малко мащабни промени в избора на места за гнездене, в състава на храната и в поведението на вида. За относително висок адаптивен потенциал свидетелства способността на вида през втората половина на ХХ в. да премине към размножаване от равнините и крайречните места в твърде различните условия на високопланинските местообитания (Baumgart, 1977). Значителни различия са установени и в състава на храната около средата на ХХ в. и през последните 10-15 години. Наличието през последните години на редица наблюдения на ловни соколи, ловуващи на птици (или носещи такива като плячка) показва увеличен дял на птиците в нея. Във всички случаи, в съвременния състав на храната на ловния сокол лалугерът заема много по-малък дял от установените в края на ХХ в. 90% (Baumgart, 1971).

Миграция

Данните за миграционния статус на обитаващите България ловни соколи са ограничени. Видът може да бъде определен като постоянен и прелетен. Вероятно повечето от възрастните птици пребивават целогодишно в страната. В някои случаи те остават в близост до гнездовищата си (виж глава ***Статус и разпространение на ловния сокол в България по време на миграцията***), а в други вероятно се придвижват към равнинни райони, особено

около водоеми и други места със струпвания на птици. Прелетни най-вероятно са младите ловни соколи, но конкретни данни за особеностите на миграцията на местните птици липсват. Допуска се, че вероятно през ноември голяма част от българската популация отлита на юг (Мичев, Петров, 1985).

През България преминават при миграция и ловни соколи от други страни, обикновено разположени по-северните части на континента. Подобни преминаващи птици могат да бъдат наблюдавани в северните части на страната още около средата на август. По време на есенната миграция в някои случаи ловни соколи се задържат в продължение на дни или дори седмици в райони с подходящи за изхранване условия (Добруджа, Атанасовско езеро и др.). Мигранти могат да бъдат наблюдавани до към началото на ноември (НБОИ-БДЗП), макар поради оставащите да зимуват индивиди да е трудно да се прецени точно този срок. Смята се, че есенният прелет протича предимно през втората половина на септември (Симеонов *и кол.*, 1990).

Сроковете на пролетната миграция са неясни поради ранното начало на размножителния период на вида и невъзможността да се различат мигрантите от потенциалните гнездящи индивиди.

Зимуване

Липсват преки сведения за страните, в които прекарват зимата ловни соколи от България. Единични екземпляри, предположително – от по-северни страни, могат да бъдат наблюдавани около влажни зони по Черноморското крайбрежие или на места със струпвания на птици във вътрешността на страната от декември до февруари (НБОИ-БДЗП). Някои от местните индивиди също прекарват зимата в България, включително в близост до местата на размножаване (виж глава ***Статус и разпространение на ловния сокол в България през зимата***).

„Тесни места” в биологията и жизнения цикъл на вида

В условията на бързо намаляваща световна популация със силно разпокъсан ареал и на места останали единични групи гнездящи двойки е очевидно, че ловният сокол има редица специфични изисквания към средата.

На първо място следва да се отбележи наблюдаваната през последните години понижена толерантност на вида към човешко присъствие и дейности в гнездовите му места, изразяваща се в заемане на гнездови територии в отдалечени и слабо посещавани райони (НБОИ-БДЗП). Посочената особеност е от особено голямо значение при планиране и провеждане на природозащитните дейности за вида. На пръв поглед понижената толерантност на ловния сокол към човешко присъствие изглежда необяснима, особено предвид на факта, че до към края на ХХ в. има обитавани гнезда на сравнително оживени места, в някои случаи – дори до селища, оживени пътища, хижи и т.н. Причините за нея не са проучени, макар вероятно немалка роля сред тях могат да имат вземането на малки или яйца и други груби антропогенни намеси, на каквито са били подложени практически всички известни от 1980 г. насам гнезда. Независимо от това, факт е, че при понижена толерантност на вида към човешко присъствие подходящите за гнездене места се оказват силно редуцирани, особено като се вземе предвид и силно изразената му привързаност към едни и същи гнездови райони.

Изключително важна особеност на вида в разглеждания аспект е значителната специфика във важни елементи на биологията, поведението и изискванията му в различните части на ареала. Обитаващите понастоящем в България ловни соколи имат много различни

предпочитания към гнездовите места, донякъде – към храната, както и съвършено различно поведение в сравнение с тези дори в съседни страни. Например, докато в Сърбия, Унгария и Украйна голяма част от гнездата на вида са на стълбове от високоволтови линии (BirdLife Ukraine, 2006 - <http://www.birdlife.org.ua/eng/saker.htm>; Bagyura *et al.*, 2007; Puzovič, 2008), в България не е известно нито едно такова гнездо.

Едно от „тесните места” е обстоятелството, че ловният сокол е един от много предпочитаните за соколарство видове. При това, въпреки наличието на значително предлагане на размножени на затворено индивиди на достъпни цени, налице е постоянно търсене на птици от дивата природа на много високи цени (<http://www.smithsonianmag.com/science-nature/falcons-abstract.html>). По тази причина видът е силно уязвим както в страните, където се размножава, така и в тези, през които мигрира и зимува.

Данни за размножаване на затворено

В България няма известни сигурни случаи на размножаване на ловни соколи с местен произход на затворено. На сайта на Българската асоциация за запазване на грабливите птици през 2009 г. са обявени за продан 2 млади ловни сокола, които според сайта са „от собствен развъдник” (<http://www.sokolarstvo.eu/content/view/79/84/>), но не е ясно какъв е произходът на птиците и за какъв развъдник става въпрос.

От 2010 година в България функционира размножителна програма за ловен сокол, координирана от ИБЕИ, която се извършва в Спасителен център за диви животни – Зелени Балкани, Стара Загора. През 2012 година 3 от двойките с произход Словакия снесоха яйца, от които се излюпи първия ловен сокол в България, получен от размножаване на затворено.

Заплахи и лимитиращи фактори

Заплахи, намаляващи гнездовия успех

Климатични фактори

Пролетни застудявания, силни валежи и ветрове

Неблагоприятни атмосферни условия през пролетта, когато птиците все още мътят или малките са новоизлюпени, могат да са причина за гнездови неуспех. Известен е случай през 1969 г., когато след буря два от младите ловни соколи падат от гнездото, при което единият бива изяден вероятно от белка (*Martes foina*), а вторият е взет за отглеждане на затворено (Е. Унджиян, Б. Иванов, *непубл. данни*). В друг случай заето от ловни соколи гнездо на гарван пада от скалата вследствие на силен вятър. Причина за гнездовия неуспех могат да бъдат проливни дъждове, падане на скални късове в гнездата, късни снеговалежи. Подобни неблагоприятни метеорологични условия влияят отрицателно и на лалугера, което се отразява и върху възможностите за изхранване на малките на ловния сокол при някои двойки. Типичен пример в това отношение са били пролетта и лятото на 1991 г. (Стоянов, 2001; Stoyanov, Kouzmanov, 1998).

Значимост: Средна, локална

Биотични фактори

Ограничен брой на подходящи гнездови места

Подходящите за гнездене места за ловния сокол са различни по вид, качество и количество в различните части на страната. В планинските и полупланински райони потенциалът е по-висок, поради наличието на много скални масиви, широко разпространение на видовете, предоставящи гнезда за ловния сокол (гарван, белоопашат мишелов и др.). Много по-ограничени или напълно липсват те в равнините части на страната.

Значимост: Средна, локално висока

Липса на места за гнездене в райони с благоприятна хранителна база

В редица райони на срещане на ловния сокол (включително като гнездящ в миналото) има малко или липсват подходящи за гнездене места, въпреки благоприятната хранителна база. В едни случаи вследствие на значими промени в тези райони ловният сокол вече няма възможност да гнезди по дървета (липсват големите чаплови колонии по дървета по Дунавското крайбрежие или високите единични дървета в Добруджа).

Значимост: Локално висока

Критично ниска численост и фрагментация на популацията

След 2000 г. броят вероятно размножаващи се двойки ловни соколи в България е извънредно малък, при което оцеляването на вида в дългосрочен план е под съмнение. Ситуацията се усложнява и от факта, че България е разположена в периферията на ареала на вида, където по принцип популациите са най-лабилни и често в ниска численост (Newton, 2003). Същевременно, страната се посещава от млади птици от Карпатската популация (1 през 2008 г. и 4 през 2009 г.), а вероятно и от други страни на север от България (виж глави ***Гнездови статус и разпространение през 2000 – 2009 година, Следгнездови скитания на ловния сокол в България и Статус и разпространение на ловния сокол в България по време на миграцията***). Популацията на ловния сокол през последните години в Сърбия е стабилна, като има данни за наблюдения и в непосредствена близост до границата с България (Puzović *et al.*, 2009; НБОИ-БДЗП).

Значимост: Висока, потенциално критична

Конкуренция за гнездови места и храна с други видове птици

Въпросът е крайно слабо проучен, макар конкуренцията за гнездови места и хранителни ресурси с други видове грабливи птици да е факт. Основните видове, с които ловният сокол се конкурира, са сокола скитник, гарвана, белоопашатия мишелов, скалния орел, възможно – черношипата ветрушка. Налице са данни за вероятно компрометирано размножаване на двойка ловни соколи от новопоявила се в гнездовището им двойка соколи скитници (Д. Домусчиев). Има редица наблюдения на преследване и сблъсъци между гнездящи в непосредствена близост гарвани и ловни соколи. Неясна е ролята на значителното нарастване на популацията на гарвана и целогодишното присъствие на многобройни ята от тези птици по скали с бившо гнездовище на ловен сокол (Западна Стара планина, Nikolov *et al* 2007 НБОИ-БДЗП). Ловният сокол несъмнено може да преодолее съпротивата на двойка гарвани, но съвсем други са шансовете му пред ято от десетки гарвана приготвящи се да ношуват на

гнездовата скала. Особено интересен е въпросът за ролята на белоопашатия мишелов, чиято мащабна естествена инвазия в България съвпада по време и по райони с упадъка на популацията на ловния сокол (Янков, 2007), но изследвания по този проблем липсват. Съществуват наблюдения на разположени относително близо заети гнезда на ловен сокол и белоопашат мишелов (Западна Стара планина), без конфликти между двата вида, въпреки използването на един и същи хранителен ресурс – лалугери. Но при изчерпването му белоопашатият мишелов преминава към изхранване на малките си с гущери и други видове, докато ловният сокол, останал без обичайната си храна, не успява да отледа потомство (Р. Тодоров, *непубл. данни* – по сведения на В. Делов). В Западна и Централна Стара планина са наблюдавани атаки на черношипи ветрушки върху ловни соколи при конкуренция за гнезда (архив ДЗХП). След напускането на дадено гнездово място от ловните соколи е наблюдавано заемането му от черношипи ветрушки.

Значимост: Неизвестна, локално критична

Антропогенни фактори

Социално-икономически промени

Намаляването на свободно пашуващите домашни животни

След 1950 г. броят на домашните животни намалява драстично в цялата страна и като резултат настъпва повсеместно влошаване на хранителната база на вида. Обрастването и деградирането на пасищата силно снижава обилието и достъпността на основни видове-жертви за ловния сокол по това време, особено на лалугера. Процесът продължава и през следващите десетилетия, като засяга повечето от гнездовите райони на ловния сокол както в равнините, така и в планините. Особено значимо е въздействието на този фактор в полупланинските и планинските райони, които по това време са “ядрото” на популацията на ловните соколи (Raguyov et. al *in litt.*). Сред най-силно засегнатите райони могат да се отбележат Централна Стара планина (където изчезването на каракачанските стада води до мащабни промени във високопланинските пасища), Понор планина и някои други части на Западна Стара планина и др.

Значимост: Вероятно много висока (в миналото)

Смяна на формите на земеползване в национален мащаб

Около 1950 г. частното дотогава земеделско стопанство в България преминава в държавно-кооперативно. В разглеждания аспект това е свързано с мащабно уедряване на разпокъсаните дотогава земеделски парцели и изчезване на богатата мрежа от синури и други благоприятни за животните-жертви на ловния сокол местообитания. Уедряване на земеделските земи (комасация) е имало и около 1940 г., но мащабите на промяна на селскостопанските райони след 1950 г. са несравнимо по-големи и засягат практически всички аспекти на земеделското стопанство в България. В резултат условията за намиране на храна в земеделските райони в равнините рязко се влошават. Допълнително отрицателно влияние има свързаната с посочените промени силно нарастваща химизация с използване на ДДТ и други органофосфорни пестициди, организираните мащабни кампании за изтребване на „вредни” животни, като лалугери и други гризачи, вранови птици и т.н. Значимостта на проблема е отбелязана и в публикациите на Raguyov, Shisjkova (2006), Raguyov et al. (2009) и др.

Значимост: Вероятно много висока (в миналото)

Мащабно пресушаване на влажните зони и трансформиране на Дунавското крайбрежие

Осъществено през първите десетилетия на ХХ в. мащабно пресушаване на влажните зони по Дунавското и Черноморското крайбрежия и във вътрешността на страната несъмнено е имало значимо отрицателно въздействие върху популацията на ловния сокол в България. От една страна са били унищожени най-големите чаплови колонии, в които видът е намирал места за гнездене, а от друга – самите водоеми, в които вероятно е намирал достатъчно храна през всички сезони на годината. Оцелялата част от гнездовата популация по крайбрежието и островите по Дунав е била подложена на допълнителен антропогенен натиск след 1945 г., при изграждането на дига по цялото протежение на българския сектор на реката. Освен безпокойството, на което са били подложени гнездящите покрай реката двойки соколи, са били унищожени повечето от оцелелите по-малки блата и други водоеми, където птиците вероятно са ловували.

Значимост: Вероятно много висока (в миналото)

Разрушаване и влошаване на гнездовите местообитания

Построяване на съоръжения и сгради близо до гнездовите места

В Западна Стара планина има отбелязан случай на изграждане на туристическа беседка и място за пикник точно срещу традиционно, макар и незаето гнездовище на ловен сокол. Съоръжението е изградено през 2007 г. в рамките на общински проект за развитие на туризма със средства по програма ФАР. В друг район на Западна Стара планина с наблюдения на вида през гнездовия сезон, в района на скалния венец е изградена екопътека, макаданов път до нея и комплекс от масивни сгради, място за пикник, паркинг и други съоръжения. Прокарването на „екопътеки”, за които обикновено се избират труднодостъпни и запазени природни места, представлява сериозна заплаха за ловния сокол. Особено показателен е случаят с изграждането на подобна екопътека в Източна Стара планина, което е една от най-вероятните причини за изчезване на двойката, в близост до гнездовището на която е прекарано съоръжението (НБОИ-БДЗП). От критично значение е опасността от изграждане на ветроенергийни съоръжения в близост до гнездови места на вида, независимо дали те са бивши, предполагаеми или потенциални (известна е привързаността на вида към местата на размножаване, поради което бившите гнездовища следва да се опазват наравно със заеманите). Подобна опасност предвид масовото понастоящем изграждане на подобни съоръжения е напълно реална. Заплаха представлява и изграждането на мВЕЦ, особено на реки в скалисти проломи. Строителството и експлоатацията им в близост до гнездови места неизменно прави невъзможно използването на гнездовището от ловния сокол.

Значимост: Локално критична

Безпокойство

Понастоящем в гнездовия си район ловният сокол е силно чувствителен към човешко присъствие, особено по-близо от около 500 м от гнездото. Вече беше отбелязано (виж глава **Особености на адаптивния потенциал на ловния сокол**), че през последните години птиците са се изтеглили през гнездовия период в много отдалечени, недостъпни и тихи места, вероятна причина за което е силно безпокойство, свързано с ограбване на гнездата им (виж глави **Размножаване** и **„Тесни места” в биологията и жизнения цикъл на вида**).

Поради това ролята на този фактор понастоящем е много по-голяма, отколкото през времето до около 1985 г., най-вече поради критично ниския брой на вероятно размножаващи се двойки.

В миналото в отделни случаи ловният сокол показва много високо ниво на толерантност към антропогенен натиск. Такъв е случаят с двойка в Западна Стара планина, която в продължение на около 10 години не напуска гнездовището си въпреки ежегодните посещения за наблюдаване, фотографиране, опръстеняване на малките и дори вземане на млади птици от гнездото (1989 г.) (Г. Стоянов, *непубл. данни*; НБОИ-БДЗП). Тази двойка обаче гнезди от десетилетия на много оживено място (до шосе и селище), а както е известно, птиците, които гнездят дълго при наличие на обичайни форми на човешко присъствие, привикват към него и го приемат като естествен елемент от средата си. Но дори за такива адаптирани към човека птици има предел на въздействие, след който изоставят гнездовището. Именно това се случва, когато след поредното вземане на малки, през 1995 г. въпросната двойка ловни соколи напуска гнездовището (НБОИ-БДЗП; архив ДЗХП) и то остава необитавано през всички години след това.

Безпокойство от иманяри

В редица случаи иманяри причиняват най-висока степен на безпокойство и могат да предизвикат компрометиране на гнезденето или дори напускане на гнездовището. Дейността им нерядко засяга силно отдалечени и труднодостъпни места, често именно тези, в които е намерил убежище ловния сокол. Освен това, някои иманяри могат да продължават дейността си със седмици в района на гнездовата скала, като броени дни след тях могат да дойдат други иманяри. През 2006 г. в района на гнездо на ловен сокол в Централна Стара планина трима иманяри осъществяват дейността си почти през целия ден, включително по ръба на самата скала и дори хвърлят камъни по летящия под тях сокол скитник. На върха на друга скала в Западните погранични планини, в района на която няколко поредни години е отбелязано присъствие на ловен сокол през размножителния период, през 2008 и 2009 г. са осъществени мащабни иманярски разкопки на площ 0,3 дка (П. Янков, *непубл. данни*). През периода 2007-2009 г. по редица други скали в райони с присъствие на ловни соколи през размножителния период са установени следи от иманярска дейност (Д. Градинаров, И. Иванов, *непубл. данни*).

Поради факта, че ловният сокол предпочита скали в труднодостъпни райони, практически всички евентуално съществуващи или потенциални гнезда по скали са застрашени от иманяри.

Значимост: Много висока, локално критична

Безпокойство от неконтролиран туризъм

Отбелязан са случаи, когато пешеходни туристи посещават ръба на скален венец в район с възможно гнездене на двойка ловни соколи и застават над скалния отвес или минават под самата скала с кацнал на нея ловен сокол (Централна Стара планина) (П. Янков, *непубл. данни*). Подобни посещения, особено при неподходящо поведение на туристите (песни, викове и т.н.) или при неблагоприятни атмосферни условия (студено време, дъжд, мъгла и др.) могат да доведат до компрометиране на размножаването на двойката. В този аспект добиващите все по-голяма популярност „каньонинг“ и „геокешинг“ се очертават като особено сериозна бъдеща заплаха за гнездовищата на вида.

Значимост: Много висока

Безпокойство от практикуване на екстремни спортове

Парапланеризмът в районите на срещане на ловния сокол е значителна заплаха за някои двойки, тъй като причинява безпокойство в продължение на часове в района на подходящите за гнездене скали или ловните територии. Проблемът е особено сериозен по протежение на Стара планина, като понякога в небето над потенциални гнездови територии на ловни соколи са отбелязани едновременно до 15 парапланеристи (П. Янков, *непубл. данни*). Маршрути за скално катерене също са заплаха в най-малко 2 от териториите с присъствие на двойки ловни соколи през размножителния период (Д. Градинаров, *непубл. данни*). Съществува опасност за разработването на нови скални масиви/маршрути (“турове”) за катераческа дейност, където до момента такава не е била практикувана. (Б. Петров, Г. Стоянов, *непубл. данни*).

При такива случаи е задължително това да става след съгласуване с експерти привлечени от съответните РИОСВ, ПП и др. Първи действия в тази насока са предприети след 2000 г. в ПП Сините камъни и ПП Врачански Блукан (Б. Петров, Г. Стоянов *непубл. данни*)

Значимост: Много висока

Безпокойство от ветроенергийни съоръжения

Ветроенергийните съоръжения оказват четири основни негативни ефекта върху птиците: смъртност поради сблъскване, изместване поради безпокойство, бариерен ефект и загуба на местообитания.

След 2005 г. броят на ветроенергийните съоръжения и паркове в България бързо нараства. Когато подобни съоръжения са разположени в районите на размножаване или търсене на храна, те са реална заплаха за напускането им от ловния сокол. Налице е случай на изграждане на такива съоръжения в потенциален гнездови район на ловен сокол в Източна Стара планина, като генераторите са разположени в самите ловни територии на вида. След въвеждането на тези съоръжения в експлоатация, ловните соколи престават да се появяват на мястото за търсене на храна (въпреки честото си присъствие там през предшестващия период), макар все още да се срещат в съседни райони (Г. Даскалова, *непубл. данни*; НБОИ-БДЗП).

Значимост: Локално много висока, вероятно нарастваща в бъдеще

Безпокойство при провеждане на горскостопански мероприятия

Извеждането на сечи, подготвителни мероприятия, залесявания и други горскостопански дейности по островите и крайречните ивици дървесна растителност по Дунавското крайбрежие възможно са се отразили неблагоприятно върху възможностите за гнездене на ловния сокол в тези местообитания. Видът вероятно е гнездил покрай Дунав и след 1975 г. (1978 г., 1 екз. на остров Вардим, П. Янков, *непубл. данни*). Освен чрез безпокойство, горскостопанските дейности са свързани и с прогонване на видовете, в чиито гнезда ловният сокол се размножава, с премахване на подходящи за гнездене дървета и т.н.

Значимост: Ниска, локално висока (вероятно в миналото)

Безпокойство поради събирачество

Събирачите на билки, гъби или други недървесни горски продукти понякога могат да причинят безпокойство в близост до гнездовите места на ловния сокол. Подобен случай е отбелязан в Понор планина по време на масовата инвазия на стотици берачи на жълт кантарион (П. Янков, *непубл. данни*).

Значимост: Ниска, потенциално висока

Безпокойство поради наблюдаване и фотографиране на птици

Разрастващата се туристическа дейност, свързана с наблюдаване и фотографиране на птици неизбежно води до увеличаване броя на хората, отдадени на тези занимания. Освен организираните любители, все повече стават и хората, практикуващи индивидуално своето хоби. Все повече стават любителите на птици и фотографите, които поради липса на опит, пренебрегване на етиката за наблюдаване и снимане на птици, или непознаване на биологичните особености на обектите си причиняват безпокойство или други рискове. Като рядък и атрактивен за наблюдение и снимане вид, ловният сокол е изключително застрашен от подобно безпокойство. През 1983-1984 г. двойка ловни соколи в Западна България е фотографирана многократно на гнездото им от специално укритие, монтирано на скалата. Въпреки доброто познаване биологията на вида, някои мерки за намаляване на безпокойството и избирането на двойка, привикнала към човешко присъствие, укритието е оставено в продължение на години на скалата и поради разпадането си е причинявало безпокойство на ловните соколи (свалено е едва на 30.09.1990 г., Г. Стоянов, *непубл. данни*).

Значимост: Ниска, потенциално висока

Намаляване на хранителната база и унищожаване на хранителните местообитания

Намаляване популациите на животните, служещи за храна

В исторически план и до наши дни числеността на повечето от животните, с които се храни ловният сокол като цяло е намалявала. Това се отнася за лалугера (Koshev, 2008), яребицата, планинския кеклик (*Alectoris graeca*), пъдпъдъка и др. (Янков, 2007). В повечето случаи намаляването числеността на животните-жертви е ставало по антропогенни причини и е имало съществена роля за общия спад на популацията на ловния сокол. Хранителната му база се е влошавала постоянно вследствие на все по-засиленото изстребване на гризачите и нарастващи промени в начините на трайно ползване на земеделските земи (засягащи както гризачите, така и редица видове птици-жертви). През втората половина на ХХ в. на значителна част от територията на страната (особено в равнините) са провеждани масови кампании за изстребване на обитаващите откритите пространства гризачи, включително с нарастващо използване на химически препарати. Най-показателна е обхваналата цялата страна кампания за изстребване на гризачите през 1988/1989 г. (НБОИ-БДЗП, архив ДЗХП). След 1990 г. продължават да се провеждат акции за унищожаване на гризачите в откритите пространства в различни райони на цялата страна. Като цяло, през последните години употребата на отровни препарати не е масова, главно поради високата им цена. Твърде възможно е обаче в бъдеще дейностите по унищожаване на гризачи с химически средства да нарасне многократно, особено с по-мощното прилагане на фондовете на ЕС.

Възможен отрицателен фактор е намаляването в много райони на страната и на някои многобройни в миналото видове птици, които са потенциален хранителен ресурс за вида. Това са яребицата, планинския кеклик (*Alectoris graeca*), пъдпъдъка и др. След средата на ХХ в. с урбанизирането на страната се наблюдава преминаване на популациите на някои видове птици от дивата природа в районите на градовете, където са по-недостъпни за ловния сокол. В особена степен това се отнася за полудивия гълъб (особено предвид и на факта, че този вид е с много по-ниска численост, отколкото в други страни от ареала на ловния сокол в Европа), чавката (*Corvus monedula*), полската врана (*Corvus frugilegus*) и др.

Прилагането на някои от механизмите на Общата селскостопанска политика на ЕС в други страни-членки е свързано със значително намаляване на биоразнообразието в земеделските земи (в т.ч. – и на гризачите и обитаващите в тези местообитания птици), което следва да се очаква като значима заплаха и за България през следващите години.

Значимост: Понастоящем висока, но исторически и за в бъдеще много висока

Унищожаване на ловните местообитания

Промяната на начина на трайно ползване на земеделските земи оказва отрицателно влияние върху ловния сокол в случаите, когато това води до унищожаване на местообитания на видовете, които съставляват важна част от хранителния му спектър. Още около 1995 г. започва повсеместно трансформиране на пасища и други важни за ловния сокол местообитания. В Понор планина значителни площи от пасищата са превърнати в картофени ниви, районите с най-многобройни лалугерови колонии в Бесепарските хълмове стават лозови масиви, овощни градини и плантации с билки. Особено значим става този фактор след 2000 г., когато по-голямата част от пасищата по цялото южно подножие на Стара планина са превърнати в лозя, овощни градини и други трайни насаждения, ниви със зърнени култури и др. (НБОИ-БДЗП, архив ДЗХП).

Изграждането на ветроенергийни съоръжения в ловните територии на вида, каквито случаи има в Източна Стара планина и Добруджа (виж глави *Безпокойство* и *Сблъскване с наземни съоръжения*) в редица случаи прави тези територии неизползваеми за ловния сокол, т.е., на практика птиците загубват мястото си за ловуване. В Добруджа освен прякото унищожаване на част от местообитанието чрез превръщането му в пътища за подход до съоръженията (около 300 съществуващи към 2009 г. от планираните там над 5500), за соколите е невъзможно да ловуват на териториите между относително гъсто разположените турбини. Така ловният сокол е лишен от възможността да ловува на стотици квадратни километри територия, редовно използвана за това по време на есенната миграция през предходните години. Освен това, дори само изградените досега ветрогенератори са разположени така, че играят ролята на дълга повече от 12 км преградна стена между морския бряг и териториите във вътрешността северно от Каварна (НБОИ-БДЗП).

Значимост: Много висока, локално критична

Влошаване качеството на ловните местообитания

Намаляването на интензивността на пашата в редица важни за ловния сокол райони след 1950 г. (виж глава *Социално-икономически промени*) е довело до обрастване на пасищата, намаляване обилието и достъпността на лалугера (и други видове-жертви) и до влошаване на хранителната база на вида. След 2000 г. в някои от тези райони се наблюдава обратна тенденция (Централна Стара планина, Бесепарски хълмове), но на места – и засилено присъствие на хора и машини, съпроводено с нарастване на фактора безпокойство (Понор планина, Бесепарски хълмове). Превръщането на пасища в голф игрища в района на Източна Стара планина и Крайморска Добруджа вероятно е влошило възможностите за ловуване на срещашите се там ловни соколи (НБОИ-БДЗП, архив ДЗХП). Като цяло в повечето случаи общото състояние на ловните местообитания на вида се влошава, включително след 2000 г.

Значимост: Много висока

Заплахи, застрашаващи оцеляването

Биотични фактори

*Хищничество от бухал (*Bubo bubo*) и белка (*Martes foina*)*

Досега в България няма регистриран случай на хищничество от бухал, но подобна възможност не следва да се изключва. Традиционни гнездовища на този вид има в районите на почти всички известни бивши гнездови места на ловния сокол. В Западна Стара планина през периода 1980-1990 г. в близост до всички установени гнезда на ловни соколи са отбелязани и бухали (Г. Стоянов, *непубл. данни*). В района на известно от 2007 г. място на срещане на ловен сокол през гнездовия период на 2008 г. е отбелязан бухал, докато соколът повече не е наблюдаван там (НБОИ-БДЗП).

Паднали от гнезда млади ловни соколи могат да станат жертва на белка, както вероятно е случаят от 1969 г. (Е. Унджиян, Б. Иванов, *непубл. данни*) (виж глава **Климатични фактори**).

Значимост: Потенциална, ниска

*Възможна естествена хибридизация с далматинския сокол (*Falco biarmicus*)*

В орнитологичната литература има сведения за установени хибриди или индивиди със смесени белези между ловен и далматински (*Falco biarmicus*) сокол (Baumgart, Dontschev 1976; Voev, Dimitrov 1995). По понятни причини въпросните публикации не са базирани на генетични изследвания, а на морфологични белези. При неотдавнашно изследване на ДНК от смятания за хибрид екземпляр, съхраняван в НПМ (инв. № 5137) нито микросателитният, нито митохондриалният анализи свидетелстват за хибридизация, а птицата е определена като *Falco cherrug cherrug* (Nittinger et al, 2007). Въпросът несъмнено се нуждае от допълнително задълбочено проучване. Генетичен материал от всички препарати от далматинските и ловни соколи (включително посочения за хибрид), налични в НПМ и Природонаучния музей в Котел, са предадени в лаборатория за генетичен анализ по проект на International Wildlife Consultants (UK) Ltd. (IWC), съвместно с ИБЕИ-БАН (Dixon 2009).

Значимост: Неизвестна

Антропогенни фактори

Пряко преследване

През първите десетилетия на ХХ в., по време на кампанията за унищожаване на хищните птици, обявени за вредни, несъмнено са били убивани и ловни соколи, въпреки липсата на преки данни да това. Вероятно индивиди и от този вид са били отстрелвани и през периода до 1962 г. (до поставянето им под законова защита), а възможно – и след това (Спиридонов, 1977).

Незаконен отстрел с цел препариране

Макар през ХІХ и ХХ в. да има редица случаи на отстреляни ловни соколи за препариране, след 2000 г. подобни сигурни данни не са известни. В интернет пространството биха могли да се намерят снимки на препарирани соколи, без обаче да е ясен произхода на птиците (<http://www.taxidermy-bg.com/en/gallery/gallery-photohunting/page:4/>). Риск от незаконен отстрел съществува и понастоящем заради излагане на препарати на птици в частни сгради.

Значимост: Висока

Незаконен отстрел за защита на домашни птици

Известни са многобройни случаи на нападения на грабливи птици върху домашно отглеждани кокошки, патици и други птици. Най-често нападенията са от голям (*Accipiter gentilis*) и малък (*Accipiter nisus*) ястреб. При това нерядко стопаните предприемат действия за унищожаване на нанасящите им вреди хищни птици, включително чрез отстрел. Макар да няма преки данни, при подобни случаи е възможно отстрелването и на ловни соколи, особено предвид приземния им начин на ловуване.

Значимост: Потенциална, локално висока

Унищожаване от гълъбари

През периода след 1990 г. се наблюдава все по-масово организиране на състезания с домашни гълъби, при които се правят залагания на значителни суми. В редица райони на България подобни дейности се извършват с използване на най-съвременна техника за отчитане на постиженията на състезателните гълъби (микрочипове, РТТ, компютърно следене на птиците в реално време и т.н.). Особено активна е тази дейност в Пловдивско (район с най-много гълъбари у нас), Пазарджишко, Варненско, Бургаско, Врачанско, Добричко, Хасковско, Плевенско и др. В редица случаи състезателните гълъби биват атакувани от грабливи птици, при което хазартната дейност търпи щети. В отговор на това са налице сведения за драстични мерки за унищожаване на хищните птици в районите на гълъбарниците, с използване на всички възможни средства. Освен отстрел се прилага залагане на капани, примки, използване на отрови (включително върху тялото на гълъби-примамки) и други методи. Провеждат се целенасочени издирвания на гнезда на соколи и други хищни птици с цел унищожаването им. Гълъби-примамки с отрова по тялото им са били използвани през 2008 г. в район на присъствие на ловния сокол през гнездовия период (НБОИ-БДЗП). Спецификата на подобна дейност не позволява установяването на преки свидетелства за гибел на ловни соколи от нея, но вероятността за отделни индивиди или дори двойки да бъдат убити е много голяма.

Значимост: Критична

Вземане на малки и яйца от гнездата с цел отглеждане на затворено или търговия

Още от първите десетилетия след средата на ХХ в. има сведения за вземане на млади птици от гнезда на ловни соколи в България. До около 1985 г. това са били епизодични случаи, въпреки че към 1980 г. на Балканският полуостров са действали около 10 браконьерски групи, специализирани в изземване на малки от гнезда на ловния сокол (Shlegman, 1983 - по Мичев, Петров, 1985). След 1985 г. зачестяват случаите, свидетелстващи за ограбване на гнезда на вида от български граждани. При някои от гнездата на ловния сокол са намирани клинове, стълби и въжета, в два случая са видяни браконьерите, спускащи се в гнездо (1 случай – архив ДЗХП и 1 случай – НБОИ-БДЗП). Почти ежегодно биват установявани ловни соколи в частни домове, изпуснати птици със соколарски каишки, взломни кражби в частни домове и обществени сгради, свързани с отнемане на ловни соколи, както и други случаи, свидетелстващи за изземване на птици от дивата популация. (НБОИ-БДЗП). В няколко от гнездовите находища на ловния сокол в последователни години двойките излюпват потомство, но малките изчезват преди да напуснат гнездото. Регистриран е случай на вземане на 3-4 дневни малки ловни соколи (Д. Домусчиев, *непубл. данни*), вероятно поради силно намаления брой двойки и засилената “конкуренция” между браконьерите. През 1998 г. от браконьер е конфискувана карта на страната с нанесени върху

нея повече от 20 предишни и съвременни гнездови находища на вида. Много тревожен е фактът, че след 1990 г. са известни нееднократни случаи, когато алпинсти срещу заплащане са изземвали малки и яйца на ловен сокол, сокол скитник и други хищни птици, гнездящи по скали. Тази дейност се извършва за целите на соколарството у нас, в отделни случаи – вероятно и за колекциониране на яйца (Г. Стоянов, *непубл. данни*). Определено може да се приеме, че вземането на малки и яйца от гнездата за търговия и отглеждане на затворено е основният фактор за критичното състояние на ловния сокол в началото на XXI в.

Значимост: Критична

Улавяне с капани и мрежи

Липсва достатъчно информация за въздействието на този фактор върху вида в България. През размножителния сезон през периода 1990-1995 г. са регистрирани браконьерски опити за улавяне на възрастните ловни соколи с мрежи в близост до гнездото им (архив ДЗХП). Вероятно част от ловните соколи, които мигрират и зимуват в страните от Близкия Изток и Северна Африка, биват улавяни от местни хора. Този проблем обаче се нуждае от допълнително проучване.

Значимост: Потенциално висока

Отравяне с пестициди или други препарати

Използването на химически препарати за контролиране популациите на гризачите или за повишаване на добивите може да причини гибел при хищните птици, в това число – и при ловния сокол. Вероятността отровени ловни соколи да бъдат намерени е нищожна, поради което липсата на непосредствени доказателства не следва да се приема като липса на подобни случаи. Налице са сведения за отровени индивиди от други видове дневни хищни птици и сови (архив ФДФФ, архив ДЗХП), както и за натровени и със затруднено движение животни – потенциални жертви в места на срещане на ловния сокол (НБОИ-БДЗП).

Значимост: Потенциално висока

Токови удари

Ловният сокол сравнително често използва стълбовете от електропреносната мрежа за почивка или за отглеждане на ловните територии. В България има случай на намерен през януари 2005 г. мъртъв ловен сокол под стълб от електропреносната мрежа край Бургас (К. Бедев, *непубл. данни*), което показва, че е налице реална опасност от гибел на индивиди поради късо съединение, особено при най-опасните в това отношение далекопроводи с напрежение 20 kV. Реалността на тази заплаха се потвърди през 2012 година когато един от освободените в Централен Балкан млади ловни соколи от програмата за реинтродукция на вида в България намери смъртта си край Стара Загора причинена от токов удар. Косвена индикация за опасността са установените стотици загинали от токов удар птици, особено сред видове като белия щъркел (*Ciconia ciconia*), а сред грабливите птици – обикновен мишелов (*Buteo buteo*), черношипа ветрушка (*Falco tinnunculus*), орел-рибар (*Pandion haliaetus*), египетски лешояд (*Neophron percnopterus*), орел змияр (*Circaetus gallicus*) и др. (Demerdzhiev et al., 2009). В периферията на Врачанска планина след 2000 г. неколккратно под стълбове на далекопроводи 20 kV са намирани убити от токови удари обикновен мишелов и гарван (архив ДЗХП).

Значимост: Неизвестна, потенциално много висока

Сблъскване с наземни съоръжения

Сблъскване с ветроенергийни съоръжения

Ветроенергийните съоръжения в България са ново явление и липсват регистрирани случаи на гибел на ловни соколи поради сблъскване с ветрогенератори. Бързо нарастващият през периода след 2005 г. брой на ветроенергийните съоръжения и паркове се очертава като потенциално много значима заплаха за ловния сокол. В едни случаи такива съоръжения вече функционират около потенциални гнездови райони на вида, включително в самите ловни територии (Източна Стара планина) и е възможно те да са една от причините за намалелите регистрации на вида в района (виж глава *Безпокойство*). В други случаи ветроенергийните паркове са разположени на важен за вида миграционен път, какъвто съществува в Добруджа. Към 2009 г. там са издигнати близо 300 ветрогенератори (общият брой на планираните в района ветрови турбини надхвърля 5500). Поради това е налице реална заплаха от убиването на птици при сблъсък, особено предвид на факта, че ловният сокол често лети по-ниско от другите видове грабливи птици и ловува по време на миграция. Особено голяма е опасността като се има предвид, че ветровите генератори са разположени така, че образуват разположена на пряко на посоката на прелет преградна стена с дължина повече от 12 км между морския бряг и териториите във вътрешността (НБОИ-БДЗП).

Значимост: Локално много висока до критична

Сблъскване със съоръжения за пренос на електроенергия

При неблагоприятни атмосферни условия (мъгла, снеговалеж и др.) или лоша видимост ловният сокол е изложен на риск от сблъскване с разположени в местата на ловуване електропреносни съоръжения. Досега няма преки данни за загинали при подобни обстоятелства индивиди, въпреки че случаят от 2005 г. с намерен ловен сокол под стълб от електропреносната мрежа (К. Бедев, *непубл. данни*) може да се отнася и за сблъсък. Десетки подобни данни има за други видове грабливи птици. Особено опасни са някои линии за пренос на електроенергия в Добруджа, където ловни соколи се срещат през сезоните с най-голяма вероятност за посочените атмосферни условия. Сходно е състоянието и в районите на Бургас, Софийското поле и др. Изграждането на далекопроводи (при свързване на ветрогенератори, мВЕЦ) в близост до местата на срещане през гнездовия период (особено във високите части на планините и в проломите, където мъглите са често явление) също е потенциална опасност за вида (Demerdzhiev *et al.*, 2009).

Значимост: Потенциално висока

Попадане в природата на хибридни соколи

През периода след 1990 г. В България се наблюдава повишен интерес към отглеждането на хищни птици на затворено и действия за узаконяване на лова със соколи. Съществуват две организации на “соколари” – Българска асоциация за запазване на грабливите птици (<http://www.sokolarstvo.eu>) и Български соколарски клуб, макар последният да има много по-ограничени прояви (<http://www.falconry-bg.com>). Освен тях има данни и за лица с подобен интерес, които не се свързват с никоя от посочените организации и действат самостоятелно или в малки групи. “Соколарите” действат основно в районите на София, Бургас, Варна, Враца, Плевен, Велико Търново, Пловдив и др. Дейността им включва отглеждане на различни грабливи птици на затворено (включително размножаване на някои от тях),

търговия с хищни птици и хибриди, обучаване на птиците за лов и провеждане на тренировки и демонстрации с тях в дивата природа, провеждане на свои “събори”. Посоченото е свързано със законно внасяне в страната на отгледани в питомници хищни птици, сред тях – ловни соколи и хибриди на ловни соколи с други видове. Към 2010 г. по официални данни на РИОСВ в страната има регистрирани 12 (11 *Falco cherrug* и 1 *Falco cherrug milvipes*) ловни сокола и 8 хибрида (7 на ловен сокол) и 1 хибрид на сокол скитник и северен сокол, внесени с валидни документи. От хибридите 3 са между ловен сокол и северен сокол (*Falco cherrug X Falco rusticolus*), 2 - между северен сокол и ловен сокол (*Falco rusticolus X Falco cherrug*), 1 – между сокол скитник-северен сокол (*Falco peregrinus - Falco rusticolus X Falco rusticolus-Falco cherrug*) и северен - ловен сокол, (*Falco rusticolus-Falco cherrug*) 1 е между берберски сокол и ловен сокол (*Falco pelegrinoides X Falco cherrug*), (1 между северен сокол (*Falco rusticolus*) и сокол скитник (*Falco peregrinus*)). Вероятно освен тях в страната има и незаконно внесени екземпляри, включително хибриди, така че общият брой е по-висок от официално посочения. В България вече има данни за изпуснати в дивата природа ловни соколи при провеждането на “облитания” (поддържането на птиците в добро състояние изисква ежедневни тренировки, нар. “облитания”). Такъв е случаят с изпусната и убита птица с азиатски произход (“алтайски” ловен сокол) на 23.09.2007 г. (<http://www.dnes.bg/obshtestvo/2007/09/24/zastreliaha-riadyk-vid-sokol.41652>). Има и случаи на изпуснати в дивата природа хибриди. На 22.05.2005 г. до Бургас е наблюдаван свободно летящ вероятен хибрид (сокол скитник х ловен сокол) с кайшка (<http://www.limosaholidays.co.uk/tripReportDetail.cfm?reportID=336>). Очевидно е налице сериозна опасност за свободно живеещите в България ловни соколи, ако се вземе предвид състоянието на този проблем в някои средноевропейски страни. През 2003 г. в Словакия е документиран случай, в който женски ловен сокол образува двойка с хибрид (ловен сокол х сокол скитник) и отглеждат едно малко. Общо в шест случая в посочената страна се предполага за гнездене на ловни соколи с хибриди. Само през 2004 г. 8 от общо 30 регистрирани в Словакия хибриди на ловен сокол успяват да избягат в дивата природа (Chavko, Adamec, 2003).

Опасността за българската популация на ловния сокол е още по-голяма предвид много малкия брой индивиди, при който всяко кръстосване с хибриди би я засегнало сериозно.

Значимост: Критична

Природозащитен статус и предприети природозащитни мерки

Международен природозащитен статус

Международни нормативни документи, подписани от България

Ловният сокол е включен в следните ратифицирани от България конвенции и нормативни документи на Европейския съюз:

Конвенция за международна търговия със застрашени видове от дивата фауна и флора (CITES) (Приложение II), ратифицирана от България през 1990 г. с решение на Великото народно събрание и влязла в сила от 16.04.1991 г.;

Бернска конвенция (Приложение II), ратифицирана от България на 25.01.1991 г. и влязла в сила от 01.05.1991 г.;

Бонска конвенция (Приложение II), ратифицирана от България на 23.07.1999 г. и влязла в сила от 01.11.1999 г.;

Законодателство на Европейският съюз

Регламент 338/97 (ЕС) относно опазване на видовете от дивата фауна и флора чрез регулиране на търговията с тях (Приложение А);

Директива 2009/147/ЕО за дивите птици и техните местообитания (Приложение I).

Международни списъци на застрашеност

Списък на видовете от европейско природозащитно значение (SPEC) – Категория 1 “Световно застрашен”

Списък на видовете, застрашени в Европа (ETS) – Категория „Застрашен”

Списък на видовете, застрашени в световен мащаб – на Международния съюз за защита на природата (IUCN) – Категория „Застрашен” (от 2004 г.), „Уязвим” от 2010 г. и „Застрашен” (от 2012 г.).

Национален природозащитен статус

Законодателство

Ловният сокол е поставен под защита още през 1962 г. със Заповед 1833 (Известия на НС, бр. 78/1962 г.), издадена по Указа за защита на родната природа, който забранява унищожаването му, но са предвидени изключения при нанасянето на значителни щети в районите на дребнодивечовъдни стопанства. Под пълна защита е поставен през 1986 г. със заповед № 342/21.04.1986 г. на Комитета за опазване на природната среда (ДВ, бр. 42/1986), издадена на основание Закона за защита на природата.

През 1997 г. година влиза в сила Тарифа за обезщетения при причинени щети на природни обекти, в която е включен ловният сокол, като са предвидени обезщетения за убиване, унищожаване и улавяне на екземпляр. През 2002 г. тази тарифа е отменена.

През 1998 г. е приет Закона за защитените територии, който осигурява правна възможност за опазване на важните за ловния сокол места.

Законът за лова и опазване на дивеча (2000 г.) – чл. 65, ал. 12, постановява забрана за използването на ловни соколи и други грабливи птици, независимо от вида и произхода им, като средство за лов. Тази форма на лов е сред забранените методи и средства и съгласно ЗБР.

Защитният статус на ловния сокол е потвърден със Закона за биологичното разнообразие (2002), като видът е включен в Приложение 2 към чл. 6, ал. 1, т. 2 и 3, и Приложение 3 към чл. 37. По този начин се осигурява и защита на местообитанията на вида чрез мрежата НАТУРА 2000.

От септември 2006 г. е в сила Тарифа за обезщетение при нанесени щети на растителни и животински видове, включени в Приложение 3 към Закона за биологичното разнообразие. В Приложение 1 към Тарифата е включен и ловният сокол, като е предвидено обезщетение за “нараняване, осакатяване, убиване или отнемането им от природата; унищожаването или вземането на яйца и разрушаването на гнезда”.

Предвидена е и наказателна отговорност за вида. Чл. 278д от НК (Нов - ДВ, бр. 33 от 2011 г., в сила от 27.05.2011 г.) за противозаконно унищожаване, повреждане, държане, придобиване или отчуждаване на екземпляр от европейски или световно застрашени диви гръбначни животни или екземпляр от вид по приложение № 3 към Закона за биологичното разнообразие, означен със знак (*)“.

Национални планове и други стратегически документи

Най-важните за опазването на птиците в България места, включително основни гнездовища на ловния сокол са включени от БДЗП в мрежата на Орнитологично важните места в Европа (1989 г.).

Националната стратегия за опазване на биологичното разнообразие (1993 г.), разработена от правителството на Република България съвместно с международни и национални организации има пряко и косвено значение за опазването на ловния сокол и местообитанията му.

Разработеният от МОСВ Национален план за приоритетни действия по опазване на най-значимите влажни зони на България (1995 г.) създава предпоставки за реално опазване на места и местообитания, важни за вида през всички периоди на годишния му цикъл.

Разработеният от МОСВ и приет от Министерския съвет на 05.08.1999 г. Национален план за опазване на биологичното разнообразие набелязва основните конкретни мерки за опазването на най-значимите елементи на биологичното разнообразие в страната, включително косвено и тези за ловния сокол.

Публикуваната от БДЗП през 2007 г. монография Орнитологично важните места и Натура 2000 в България (Костадинова, Граматиков, 2007) създава основата за включването на местата от ключово значение за ловния сокол (29 ОВМ, 9 от които са международно значими) в Общоевропейската мрежа от защитени зони Натура 2000.

Национална Червена книга

През 1985 г. видът е включен в Червената книга на НР България (1985) в категорията „Застрашен“.

Според международните критерии на IUCN ловният сокол е включен в новото издание на Червена книга на България в категорията “Критично застрашен” $[A[1(a+d)+3(c+d)]+B1[1a+b(i,iv,v)]+C[1+2(a(i))]]$ (Домусчиев и кол., под печат).

Защитени територии и защитени зони

От известните през периода 2006-2009 г. 9 района, обитавани през размножителния период от двойки ловни соколи 8 (около 89%) попадат в границите на защитени зони от мрежата Натура 2000. Само 3 от тези райони (около 33%) са разположени и в защитени територии по ЗЗТ (НП и ПП), като още едно от местата също попада в подобна защитена територия, но само частично.

Ловният сокол е отбелязан да се среща през различни части на годината в 29 от 114-те Орнитологично важни места (ОВМ) (Костадинова, Граматиков, 2007). Последващите изследвания показват данни за присъствие на вида в още 20 ОВМ. Тъй като всички предложени от БДЗП ОВМ бяха приети като защитени зони от мрежата Натура 2000 (макар и в няколко случая с по-малка от предложената площ), може да се приеме, че е налице сравнително добър обхват на важните за ловния сокол места от мрежата защитени зони (част

от находищата попадат и в защитени зони по Дерективата за местообитанията). Важно е да се изтъкне и фактът, че сравнително малка част от станалите известни впоследствие нови места на срещане на вида остават извън мрежата Natura 2000 (НБОИ-БДЗП). Посоченото показва изключителната важност на защитените зони от Natura 2000 за опазването на вида, както и необходимостта от определяне на подходящи режими на тези зони и включване на адекватни мерки за ловния сокол в бъдещите планове за управлението им.

Природозащитни проекти

Конкретните природозащитни проекти, осъществени за опазване и подпомагане на вида, са представени в Приложение 3. Обобщени, най-важните резултати от тях се свеждат до изясняване на факторите от значение за състоянието на вида, проследяване разпространението и числеността на ловния сокол в страната, ангажиране на институциите с опазването на вида, повишаване на обществената информираност, подготвяне на благоприятни условия за възвръщането на вида като гнездящ в страната.

Преки природозащитни дейности

Първите преки природозащитни дейности за ловния сокол са извършени без предварителен план и специално финансиране. С течение на годините те стават все систематизирани, а провеждането им се основава на все повече и по-задълбочена информация и натрупан опит. Събирана е информация за случаи на ограбване на гнезда, подавани са сигнали до МОСВ, Прокуратурата, положени са специални усилия за работа с МВР и третиране ограбването на гнездата на ловни соколи като посегателствата срещу културното наследство на България (ДЗХП, БДЗП). Природозащитни НПО и държавни институции (МОСВ, МВР, Прокуратура) предприемат съвместни действия, свързани основно с борбата с ограбването на гнезда, незаконния трафик и отглеждане на птици (установени са няколко случая за незаконно отглеждане на млади птици от частни лица). До 2009 г. преките природозащитни действия за опазване на ловния сокол могат да се обособят в няколко групи.

Връщане на взети от гнездата малки ловни соколи

По инициатирана от природозащитници преписка през 1987 г. МОСВ (тогава Комитет за опазване на околната среда) предприема действия за връщане в природата на опръстенен и взет от гнездо млад ловен сокол, при което е ангажирано и МВР (преписка ЗМ№34/88 на РУ Кремиковци). Публикувани са апели за повишено внимание и противодействие на ограбване на гнезда с напътствия за действие при установяване на нарушение (1990 и 1994 г., БДЗП). През 1997 г. членове на ДЗХП разкриват случай, в който от гнездо на ловен сокол са взети две малки на около 5-дневна възраст. Впоследствие едното от тях е конфискувано и съвместно с представители на БДЗП върнато в гнездото и охранявано до успешното излитане.

Противодействие на браконьерски посегателства

По сигнал от БДЗП през 1993 г. РИОСВ-София сезира Софийската районна прокуратура за конфискуване на държани в частен дом в София 2 ловни сокола и за търсене на наказателна отговорност на нарушителите. През 1994 г. с подобен сигнал е потърсено съдействието на МВР за предприемане на мерки срещу лица, предлагащи за продажба ловни

соколи в София. През 1998 г. е осъществена акция за предотвратяване на конкретен случай на ограбване на гнездо в Южна България (БДЗП).

Противодействие на опити за търговия с ловни соколи

През 1994 г. е потърсено официално съдействието на МВР за предприемане на мерки срещу лица, предлагачи за продажба ловни соколи в София. При аналогични обстоятелства през 2009 г. е подаден сигнал до МОСВ за проверка законността на оферта за продажба на 2 млади ловни сокола (БДЗП).

Противодействие на незаконния трафик с диви птици

През 1996 г. е постигнато включването на националния авиопревозвач (тогава Авиокомпания „Балкан“) в международното ембарго в превоза на диви птици (БДЗП).

Охраняване на гнезда на ловни соколи

През 1997 г. ДЗХП и БДЗП охраняват гнездо на ловен сокол след връщане на ограбено от него малко (виж **Връщане на взети от гнездата малки ловни соколи**). През 2002-2004 г. подобна планирана дейност на ДЗХП се прехвърля към други видове (сокол скитник и царски орел) поради отсъствие на намерени заети гнезда на ловни соколи.

Поставяне на изкуствени гнездилици за ловни соколи

През 2006 г. БДЗП съвместно с НЕК (предприятие Електроенергиен системен оператор ЕАД) започват действия по изготвянето и поставянето на специални изкуствени гнездилици (приложени успешно в Унгария) по стълбове от високоволтовата мрежа. През 2008 г. от БДЗП са поставени 52 гнездилици по стълбове, 45 – по дървета, като допълнително са предоставени 6 подходящи за гнездене ниши по вертикални отвеси (общо 103 изкуствени места за гнездене). През 2009 г. са инсталирани 32 метални гнездилици от нов тип (също доказал ефективността си унгарски модел), както и 2 нови ниши (БДЗП, 2008) и 61 „стандартни“ гнездилици, с което броят на поставените през годината гнездилици достига 95. Общият брой на поставените от БДЗП гнездилици през 2008 и 2009 г. е 198, а през 2011 той достига 300. През 2008 г. ИБЕИ-БАН също поставя 11 изкуствени гнездилици по високоволтови стълбове.

Противодействие на незаконното използване на отрови от гълъбари

През 2009 г. съвместно с представители на кметства са предприети действия за предотвратяване използването на отрови от гълъбари. Установени са контакти с гълъбари за подпомагането им и разрешаване на конфликта с биологични методи (БДЗП).

Подготовка за разселване на ловни соколи в природата

Следвайки инструкциите за реинтродукции на IUCN, ИБЕИ-БАН и ЗБ са осъществили предпроектно проучване във връзка с повторно въвеждане на птици в 15 района от България. Идентифицирани са подходящи райони, където да се осъществи разселване на птици. Изяснени са причините за изчезването на вида от местата. Разработвена е стратегия за

разселване. Идентифицирани са подходящи птици за разселване с оглед на географската и генетичната им пригодност.

Във връзка с изготвеното предпроектно проучване (Raguyov *et al.* 2009) през 2007 г. представител на Зелени Балкани със съдействието на проекта на ИБЕИ-БАН „Ловният сокол в България и Югоизточна Европа” участва в специален обучителен курс във Великобритания за отглеждане на ловни соколи на затворено. През 2008 и 2009 г. в подобен курс е участвал още един представител на същата организация.

Разселване на ловни соколи в природата

През 2011 година стартира нов етап във възстановяването на популацията на ловния сокол у нас. ИБЕИ, съвместно със Зелени Балкани и International Wildlife Consultants (UK) Ltd. започна освобождаването в природата на млади индивиди, като част от проект „Реинтродукция на ловен сокол в България”. 10 птици с произход от Европейски развъдници бяха разселени на територията на НП „Централен балкан”.

Подобряване на местообитанията и увеличаване на хранителната база

През 2010 година Зелени Балкани в партньорство с ИБЕИ-БАН и Дирекция на НП „Централен Балкан” извършват изчистване от високи треви и храсти на 2,5 хектара от колония на лалугери, която е с ключово географско положение.

Непреки природозащитни мерки

Усъвършенстване на природозащитното законодателство

След 1989 г. и особено след подписването на предприєдинителното споразумение на България за членство в ЕС се осъществяват редица промени в законодателната база, свързана с опазването на биологичното разнообразие. Извършена е значителна по обем работа от страна на МОСВ, МЗХ, Народното събрание и други институции, подпомогнати в редица случаи и от БАН, НПО, международни природозащитни организации и проекти. Предоставени са данни за предлагане от МОСВ включването на на ловния сокол в Приложение I на Директивата за дивите птици на ЕС (БДЗП).

Подобряване на правоприлагането

Предвид обстоятелството, че основните заплахи за ловния сокол са свързани с осъществяването на противозаконни дейности, основно внимание е отделено на подобряване на правоприлагането. От 1994 г. БДЗП е в постоянен контакт и обмяна на информация с Еврогрупата за борба с престъпленията, свързани с птици (Eurogroup Against Bird Crime). През 1998 г. БДЗП предоставя на Националната служба за борба с организираната престъпност (НСБОП) цялата си налична информация за противозаконната дейност на лица, свързани с ограбването на гнезда на ловни соколи. Установено е сътрудничество между НСБОП и БДЗП, осъществени са съвместни действия. През 2006 г. от БДЗП и БФБ е издаден Наръчник за прилагането на природозащитното законодателство (Попгеоргиев *и кол.*, 2006).

Възстановяване на традиционни селскостопански практики

През 2007 г. БДЗП започва мащабен проект „Опазване на световно значимо биоразнообразие в пасища и ливади с висока природна стойност чрез подкрепа за традиционен местен поминък”, финансиран от Глобалния фонд за околна среда и Програмата за развитие на ООН, който цели чрез възстановяване на пашата и други традиционни селскостопански практики да бъде подобро състоянието на ключови местообитания на ловния сокол в Понор планина и Бесепарските хълмове. Проектът е в тясно сътрудничество с местните общини и местния бизнес, с което се повишават възможностите за устойчивост и в опазването на ловния сокол.

Противодействие на опитите за възстановяване на лова със соколи

След зачестилите опити на любители на отглеждане на хищни птици на затворено да узаконят лова със соколи, през 2003 г. представители на природозащитни организации, научни и образователни институции (БДЗП, ДЗХП, Център „Даръл”, „Природен фонд”, ФДФФ, СДП „Балкани”, ФПЗ „Зелени Балкани”, СКОПС при ЛТУ, Българско орнитологично дружество, ИБЕИ-БАН, Национален природонаучен музей) излизат с общо официално становище, с което обосновават необходимостта законовата забрана (по силата на ЗЛОД) да бъде запазена. Получена е подкрепата на Народното събрание и на компетентните ведомства, включително през последващия период. Впоследствие са осъществени редица действия за предотвратяване легализирането на дейност, която по същество е хоби на ограничен кръг хора, като същевременно излага на особено висок риск популациите на грабливите птици в България.

Обезпечаване адекватно опазване на ловния сокол чрез защитените зони от мрежата Натура 2000

В процеса на подготовката на България за присъединяване към ЕС са определени местата, които да бъдат обявени за защитени зони по Директивата за птиците. При това наред с тези за другите видове от значение за ЕС са идентифицирани и предложени 89% от важните за вида места (виж глава ***Защитени територии и защитени зони***). За всяка от зоните са разработени и предложени режими, които да осигурят максимално благоприятни условия за оцеляването на вида.

Подпомагане администрациите на защитените територии в опазването на вида

Едни от най-важните за ловния сокол райони, включително гнездови места, попадат в границите на големи защитени територии – НП „Централен Балкан”, НП „Рила”, ПП „Врачански Балкан”, ПП „Сините камъни”, ПП „Русенски Лом” и др. След 2000 г. е оказвано съдействие на ПП „Сините камъни” и ПП „Врачански Балкан” при разработване на нови скални масиви/маршрути (“турове”) за катераческа дейност (ДЗХП). Предвид ключовата роля на НП „Централен Балкан” за опазване на някои от последните срещани се в дивата природа двойки ловни соколи, през 2007 г. паркът беше включен като основен партньор в подготвяния тогава от БДЗП проект за програмата Life+ на Европейския съюз. Поддържа се тесен контакт със съответните експерти, осъществява се обмен на информация, съвместни дейности, които пряко или косвено са от значение за опазването и на ловния сокол (ДЗХП, ФДФФ, БДЗП, ИБЕИ-БАН, ЗБ).

Повишаване на осведомеността за вида и необходимостта опазването му

Работа с МВР

С оглед предотвратяване ограбването на гнезда в районите с бивши гнездовища на ловния сокол са осъществени редица дейности на централно и местно ниво. Проведени са множество срещи със служители на МВР и Гранична полиция за запознаването им с проблема и предоставяне на информация за начините на действие на браконьерите. В редица случаи е получена ценна обратна информация както за конкретните лица, свързани с посегателствата срещу вида, така и за други техни подходи при осъществяване на противозаконната си дейност (БДЗП, ДЗХП).

Работа с горскостопанските институции

В редица случаи при работа на терена са провеждани разговори със служители на Държавните горски стопанства, на горска охрана и др., които са били запознати с проблемите по опазването на ловния сокол. През 2006 г. на специален семинар в Калофер с участието на представители на местните горскостопански структури са обсъдени възможностите за по-добро взаимодействие при опазването на вида, особено в района на Централна Стара планина (БДЗП).

Работа със съда и прокуратурата

Във всички възможни случаи са търсени възможности за повишаване осведомеността на представителите на съдебната система за свързаните с опазването на ловния сокол проблеми и за привличане вниманието им към системните груби нарушения на закона, свързани с този вид. В проведения през 2006 г. семинар в Калофер активно участие вземат и представители на местните органи на съда и прокуратурата (БДЗП).

Съвместна работа и сътрудничество с местните власти

Където изискванията за конфиденциалност в интерес на опазването на вида позволяват, са проведени срещи с кметовете на общини и села, в чиято близост има находища на ловния сокол. В повечето случаи сред представителите на местното самоуправление има осъзнаване на нуждата от опазването на грабливите птици, особено като потенциал за провеждането на екологичен туризъм. Особено интензивно е сътрудничеството с местните власти в районите на Понор планина и Бесепарските хълмове. В други райони съвместно с кметствата са предприети действия срещу посегателства срещу ловния сокол от гълъбари (БДЗП, ДЗХП).

Радио и телевизионни предавания

В различни предавания по радиото или по някои от телевизионните канали са представяни дейности и проекти за опазване на ловния сокол, привличано е общественото внимание върху проблемите на опазването му (БДЗП, ДЗХП).

Информационни и образователни материали

Публикувани са редица научно-популярни статии в национални и местни издания, които популяризират опазването на ловния сокол. Две специални статии за вида са публикувани и в списанието на БДЗП "За птиците" (2005 и 2008 г.).

Издаден е информационен плакат за птиците, обитаващи скалисти места, чрез който е разпространена информация и за ловния сокол. През 2002 г. е издаден плакат (на български

и английски) по проблема с браконьерството, в който ловният сокол е представен на централно място. През 2005 г. е издадена дигитална за противодействие на отстрела и препарирането на защитени видове птици (ДЗХП). Друг плакат е предназначен за привличане на общественото внимание (особено на по-малки местни общности в районите на срещане на ловния сокол) към проблема с ограбването на гнездата на вида (2006 г.) (БДЗП). Няколко брошури с различна насоченост и целеви групи също засягат ловния сокол и опазването му – за заплахата от браконьерско ограбване на гнездата (БДЗП), информативна брошура, предназначена за институциите (ИБЕИ-БАН), за противодействие на убиването на хищни птици за препариране и излагането на препарати на обществени места (БДЗП, БФБ).

През 2006 и 2007 г. са издадени стикери за подпомагане опазването на ловния сокол (БДЗП, ИБЕИ-БАН).

Проучване и мониторинг

Отделни сведения върху разпространението и гнездовата биология на ловния сокол в България има в множество публикации от XIX в. насам. Първите опити за обобщаване на значителна част от наличната информация за вида са направени от Мичев, Петров (1985), а почти по същото време – и в Червената книга на НР България (1985). По-интензивни проучвания на ловния сокол започват след 1994 г. с предприетото от БДЗП картиране на гнездовата орнитофауна на България (Янков, 2007) и от ДЗХП с изследвания върху разпространението, биологията и други аспекти от жизнения цикъл на вида (Stoyanov, Kouzmanov, 1998).

През 2006 г. БДЗП започва мониторинг на вида в цялата страна, като ежегодно биват посещавани всички бивши и предполагаеми места на присъствие на вида през гнездовия период, същите са картирани и паспортизирани. Проучват се също миграцията и зимуването на ловния сокол, а цялата налична информация е въведена в база данни за вида (с около 820 отделни сведения към октомври 2009 г., НБОИ-БДЗП).

През 2006 г. ИБЕИ-БАН започва проучване на вида в цялата страна с цел установяване на популационния статус на вида в България, причините довели до критичното му състояние, планиране и осъществяване на адекватни мерки за възстановяване на вида. Към 2009 г. видът не е установен като гнездящ или е в численост, налагаща подсилване на популацията с внасяне на птици в природата – повторно въвеждане (на места където видът вече не гнезди) или подсилване (където евентуално все още има размножаващи се двойки). Основен документ, разработен по проекта, е „Реинтродукция на ловни соколи в България – предпроектно проучване” (Raguyov *et al.* 2009). Проучването показва нуждата и пътищата за опазване на ловните соколи в България чрез разселване според стандартите на IUCN и следва да бъде използвано като помощно средство при подобни дейности в бъдеще.

Обобщен очерк за гнездовото разпространение на ловния сокол е публикуван в Атласа на гнездящите птици на България (Русков *и кол.*, 2007), а природозащитното му състояние е разгледано подробно в подготвяната за печат Червена книга на България (Домусчиев *и кол.*, *под печат*). През 2010 г. е обнародвана обзорна статия за състоянието на вида и предприетите природозащитни мерки за него (Iankov, 2010). Представени за публикуване са пълните текстове на два доклада за вида, изнесени на международна конференция за опазването му през септември 2010 г. в Унгария (Iankov, Gradinarov, *in print*; Gradinarov *et al.*, *in print*). В последен етап на подготовка е публикация на тема «Исторически и съвременен статус на ловния сокол в България» на базата на пълен и детайлен анализ на наличната информация от литературни източници и съвременни полеви изследвания (Raguyov *et al.*, *in prep.*).

През 2007 г. е разработена дипломна работа по проблемите на „Ex-situ размножаване на птици от разред Falconiformes” (Кметова, 2007).

Отношение на хората към вида

Въпросът не е еднозначен. От една страна соколът като птица е обект на възхищение и присъства в много положителна светлина във фолклора и представите на повечето хора. Същевременно, в редица случаи отношението към него е отрицателно заради погрешното мнение, че нанася щети. На трето място, традиционната липса на масов орнитологичен интерес у българина като народ е причина дори такъв харизматичен вид като ловния сокол да се познава само от много ограничен кръг хора. Дори хората, които са чували за вида, не могат да опишат и единични отличителни белези на вида от други видове соколи. Посоченото, макар базирано на дългогодишни наблюдения, а не на строго научно изследване на въпроса, следва да се има предвид при търсенето на обществена подкрепа за опазването на вида. Много по-различно стоят нещата при демонстриране на птици пред хората, когато върху тях пряко въздействат всичките достойнства на соколите.

В България липсват изследвания, които задълбочено да представят нагласата и отношението на съвременния човек към хищните птици. Повърхностните впечатления, събирани през годините по места в различни части на страната показват, че като цяло отношението към групата е трудно да се определи като положително. Затова към въпроса за работа с местните хора и за въвличането им в опазването на ловния сокол следва да се подхожда с особено внимание. Известни са случаи, когато дори заявили се като природозащитници хора, впоследствие се оказват браконieri, ограбващи гнезда. По тази причина информацията за гнездовища или други данни, които могат да навредят на вида, следва да бъдат конфиденциални, особено при много малък брой двойки, поради висок риск от ограбване и ниско ниво на реална защита на находищата.

За периода след 1985 г. ловният сокол е един от обектите, представляващи интерес за чуждестранните орнитологични туристи в България. Практиката през последните 25 години показва, че районите, където е възможно да бъде наблюдаван ловен сокол, са по-привлекателни дори от утвърдени туристически обекти. Това е още една възможност за развитие на природосъобразен туризъм в полза на местната икономика.

Цели и дейности на плана за опазване на ловния сокол

Предвид факта, че част от биологичния цикъл на ловния сокол преминава извън пределите на страната и е възможно намаляването му да се дължи и на причини в местата на миграция, скитане и/или зимуване, формулираните цели се отнасят само за България и могат да имат само ограничено въздействие върху състоянието на вида в страната.

ЦЕЛИ

1. Главна цел

Спиране намаляването на числеността и разпространението на ловния сокол и предотвратяване изчезването му от България. Увеличаване на числеността на двойките през следващите 10 години.

2. Второстепенни цели

- Повишаване на оцеляемостта на двойките, заемащи територии през гнездовия период;
- Свеждане до минимум преследването на грабливи птици от гълъбари, особено чрез използването на отровни примамки;
- Запазване в максимална степен на съществуващите условия в бившите гнездови места или при възможност да се подобрят;
- Свеждане до минимум на ограбването на гнезда;
- Продължаване на поставянето на изкуствени гнездилици, особено по стълбове от линиите за високо напрежение;
- Обезпечаване на адекватни природозащитни режими и действия за вида в защитените зони по Natura 2000 и в защитените територии по ЗЗТ;
- Предотвратяване на изграждането на ветроенергийни съоръжения в райони с наблюдавани повече от ведъж ловни соколи;
- Опазване на съществуващите лалугерови колонии и популациите на други ключови видове – потенциални жертви на ловния сокол (напр. яребици, кеклици, чучулиги и др.) в районите на срещане на вида;
- Предотвратяване или свеждане до минимум смъртността от токов удар;
- Осъществяване на национална програма за разселване на ловен сокол в ключови за вида места;
- Провеждане на национална програма за отглеждане и размножаване на ловни соколи в контролирани условия;
- Значително повишаване на международното сътрудничество и обмяната на опит в опазването на вида;
- Повишаване на обществената осведоменост и подкрепа за опазване на вида.

НЕОБХОДИМИ ДЕЙНОСТИ ЗА ОПАЗВАНЕ НА ВИДА И МЕСТООБИТАНИЯТА МУ

1. Законодателство

- 1.1. Да се допълнят и подобрят съществуващите наказателни разпоредби, касаещи незаконното използване на отрови за криминализиране поставянето на отровни примамки за хищни птици.

Цел: Свеждане до минимум незаконното залагане на отровни примамки за унищожаване на хищни птици.

Важност: Много висока.

Приоритетност: Незабавна.

Индикатор за успех: Внесени изменения в НК, даващи възможност за ефективни съдебни действия срещу нарушителите.

- 1.2. Да се допълнят разпоредбите на Закона за лова и опазване на дивеча в частта му за лова с хищни птици, чрез въвеждане на определение на понятието „лов с хищна птица“.

Цел: Повишаване ефективността на закона и възможностите за правоприлагане.

Важност: Критична.

Приоритетност: Незабавна.

Индикатор за успех: Внесени изменения в ЗЛОД, даващи възможност за ефективни съдебни действия срещу нарушителите.

- 1.3. Да се допълни Закона за биологичното разнообразие, чрез въвеждане на забрана за внос и отглеждане на хибриди между различни видове хищни птици.

Цел: Предотвратяване на заплахата от генетично увреждане на обитаващите на свобода ловни соколи, като едни от основните заплахи за оцеляването на вида.

Важност: Критична.

Приоритетност: Незабавна.

Индикатор за успех: Внесени изменения в ЗБР, даващи възможност за ефективни съдебни действия срещу нарушителите.

2. Политики

- 2.1. Да се включат като спешни и приоритетни мерките за опазване на ловния сокол в плановете за управление на защитените територии и местата от Натура 2000, в които видът се среща.

Цел: Осигуряване на изпълнение на цели от настоящия план, чрез плановете за управление на защитените територии и местата от Натура 2000, където се срещат ловни соколи или са ключови за опазване на вида.

Важност: Висока.

Приоритетност: Постоянна.

Индикатор за успех: Минимум 90% от плановете за управление на ЗТ и всички Натура 2000 места, в които се срещат ловни соколи, включват приоритетни мерки за опазване на вида.

- 2.2. Да се изготви наръчник за добри практики в защитени зони от Натура 2000 с оглед опазването на ловния сокол.

Цел: На базата на ефекта от селскостопанските практики (включително механизми за субсидиране и други елементи от Общата селскостопанска политика на ЕС) да се предложат конкретни препоръки за селскостопански и други дейности в ключовите места на срещане на ловния сокол.

Важност: Много висока.

Приоритетност: Средносрочна.

Индикатор за успех: Изготвен и разпространен наръчник за добри практики в защитени зони от Натура 2000, в които се среща ловен сокол.

- 2.3. Да се включат ключовите райони на срещане на ловния сокол в слоя за агроекологични дейности по Мярка 214.

Цел: Опазване, поддържане или подобряване местообитанията на ловния сокол в ключовите райони на срещане на вида през всички сезони на годината.

Важност: Много висока.

Приоритетност: Средносрочна.

Индикатор за успех: Ключовите райони на срещане на ловния сокол включени в слоя за агроекологични дейности по Мярка 214.

- 2.4. Да се организират семинари със специалистите по селско стопанство и екология в областните управи и в общините, където се среща вида, на които специалистите да бъдат запознати с изискванията по опазване на ловния сокол и типовете селскостопански практики, които биха го благоприятствали.

Цел: Адаптиране на планираните и осъществявани селскостопански практики към изискванията за опазване на ловния сокол.

Важност: Висока.

Приоритетност: Незабавна.

Индикатор за успех: Проведени два семинара със специалистите по селско стопанство и екология в областните управи и в общините, където се среща вида. Специалистите са запознати с изискванията по опазване на ловния сокол.

- 2.5. Да се изготвят препоръки за фермерите за правилна употреба на химически препарати в селското стопанство и за развитие на биологичното производство в районите на обитаване на вида.

Цел: Избягване на отравянията на ловни соколи при използването на пестициди от земеделските стопани в районите на срещане на вида.

Важност: Много висока.

Приоритетност: Средносрочна.

Индикатор за успех: Изготвен и разпространен е наръчник за правилно използване на пестициди в земеделските стопанства в районите на срещане на ловния сокол.

- 2.6. Да се координират дейностите по изпълнение на настоящия план, чрез ежегодни работни срещи на изпълняващия екип с администрациите на националните и природните паркове, в които видът се среща.

Цел: Подпомагане и консултиране на адекватно планиране и изпълнение на дейностите по опазването на вида в природните паркове и планиране на съвместни дейности с парковите администрации.

Важност: Висока.

Приоритетност: Постоянна.

Индикатор за успех: Ежегодно се организират по две работни срещи на екипите, изпълняващи Плана за действие с администрациите на всеки от природните паркове, където видът се среща.

- 2.7. Да се провеждат работни срещи на групата по превенция на използването на отрови минимум веднъж годишно.

Цел: Координиране на дейностите между НПО и държавните институции в работата срещу незаконното използване на отрови.

Важност: Висока.

Приоритетност: Постоянна.

Индикатор за успех: Срещи са проведени минимум веднъж годишно.

3. *Преки мерки за опазване на места и местообитания на вида*

- 3.1. Да се изготвят и внасят в МОСВ предложения за нови защитени територии с гнездовища и ловни територии на ловни соколи, както и на предложения за разширяване границите на защитени територии, в непосредствена близост до които има гнездовища и ловни територии на вида.

Цел: Осигуряване на законова защита за максимален брой гнездови територии на вида.

Важност: Висока.

Приоритетност: Незабавна.

Индикатор за успех: Изготвени и внесени в МОСВ предложения за нови защитени територии с гнездовища и ловни територии на ловни соколи, както и предложения за разширяване границите на защитени територии, в непосредствена близост до които видът гнезди или ловува.

- 3.2. Да се вземат предвид и всички предишни гнездовища на вида при разработването на плановете за управление на защитените територии и защитени зони по Натура 2000, където ловният сокол е установен през размножителния период.

Цел: Осигуряване на защита на известните исторически гнездовища на ловния сокол, попадащи в защитени територии и защитени зони, и правилно планиране на природозащитните дейности, предвид възможността те да бъдат отново заети от вида.

Важност: Висока.

Приоритетност: Средносрочна.

Индикатор за успех: В Плановете за управление са взети предвид всички известни исторически гнездовища и са предвидени мерки за запазване на качествата им и за създаване на възможности за повторното им заемане от вида.

- 3.3. Да не се допускат дейности, свързани с безпокойство и възможно прогонване на птиците през периода на размножаване на ловния сокол (15 февруари – 31 юли), в радиус от 10 км около установени заети гнезда на вида.

Цел: Осигуряване на защита на обитаваните гнезда на ловния сокол и успешно отглеждане на малките.

Важност: Висока.

Приоритетност: Постоянна.

Индикатор за успех: Около съществуващите обитавани гнезда са осигурени зони на спокойствие през целия размножителен сезон.

4. Преки мерки за опазване на вида в естествената му среда

- 4.1. Да се подобрят условията за успешно гнездене на ловния сокол (чрез изкуствени гнездилки) в исторически гнездови райони и места на срещане на вида през размножителния период.

Цел: Предоставяне на нови и по-защитени от ограбване гнездови места чрез поставяне на изкуствени гнездилки, като по този начин се създадат предпоставки за поява на нови двойки в подходящи за гнездене територии.

Важност: Критична.

Приоритетност: Постоянна.

Индикатор за успех: Брой гнездилки използвани от вида.

- 4.2. Да се осигури превенция на използването от гълъбари на отрови и други средства за унищожаване на хищни птици, чрез взаимодействие с гълъбарските организации, централните и местни компетентни институции, и извършване на проверки в обитаваните от ловни соколи рискови райони.

Цел: Свеждане до минимум на случаите на използване на отрови и други средства за унищожаване на хищни птици в районите с практикуване на гълъбарство и по този начин намаляване на риска от убиване на ловни соколи.

Важност: Критична.

Приоритетност: Постоянна.

Индикатор за успех: Липса на установени случаи на използване на отрови или други средства за елиминиране на хищни птици в районите, обитавани от ловни соколи или такива от които вида е изчезнал.

- 4.3. Да се охраняват първите десет известни гнезда,.

Цел: Предотвратяване на ограбването на гнезда и гнездови неуспех, причинен от човешка дейност.

Важност: Критична.

Приоритетност: Постоянна.

Индикатор за успех: Успешно напуснали гнездата малки в резултат на ежегодна охрана през гнездовия период на известните десет гнезда.

- 4.4. Да се запазят гнездата на ловни соколи, установени по стълбове от електроразпределителната мрежа на страната, при провежданата от НЕК и подразделенията му ежегодна профилактика на съоръженията.

Цел: Минимизиране на риска от компрометиране размножаването на двойките или премахването на гнездата след приключване размножителния сезон.

Важност: Критична.

Приоритетност: Постоянна.

Индикатор за успех: В никое от заетите от ловни соколи гнезда по стълбове от електроразпределителната мрежа гнезденето не е компрометирано и нито едно от заеманите гнезда не е премахнато по причина на дейностите по поддръжката и експлоатацията на мрежата.

- 4.5. Да се подобри хранителната база на вида в районите около установените гнезда чрез дейности за увеличаване броя на полудивите гълъби в някои от селищата или извършване на подхранвания.

Цел: Увеличаване количеството и достъпността на хранителния ресурс за ловния сокол като средство за намаляване на конфликта с гълъбарите и за благоприятстване размножаването и гнездовия успех.

Важност: Много висока.

Приоритетност: Незабавна.

Индикатор за успех: Сформирани минимум 5 свободни ята от по 15-20 полудиви гълъби в районите с установени гнезда и недостатъчна естествена хранителна база или развито гълъбарство, или са осъществени не по-малко от 10 подхранвания на размножителен сезон.

- 4.6. Да се провеждат кампании срещу използване на отрови и пестициди за регулиране числеността на гризачите във важни за вида места.

Цел: Намаляване на риска за отравяне на ловни соколи при третиране срещу гризачи.

Важност: Много висока.

Приоритетност: Постоянна.

Индикатор за успех: Осъществени кампании във всички населени места от гнездовите райони на вида, където съществува практика за третиране на земеделските площи срещу гризачи.

- 4.7. Да се обезопасят участъците от рискови електропроводи от 20 кV мрежа в радиус от 5 км около заетите гнезда.
- Цел:* Предотвратяване на смъртността от токов удар в гнездовите райони на вида.
- Важност:* Средна, потенциално висока.
- Приоритетност:* Постоянна.
- Индикатор за успех:* Обезопасени са всички стълбове от 20 кV далекопроводна мрежа в радиус от 5 км около заетите гнезда.
- 4.8. Да се разселят ловни соколи в подходящи за гнездене местообитания и предишни гнездови райони.
- Цел:* Разселване в природата минимум 100 млади птици за период от 5 години, като това създаде предпоставки за заселване на вида в цялата страна.
- Важност:* Критична.
- Приоритетност:* Незабавна.
- Индикатор за успех:* Създадена размножаваща се група ловни соколи на десетата година от началото на разселването.
- 4.9. Да се ангажират на органите на МВР за борба с незаконния трафик на исторически и културни ценности в противодействие и на незаконния трафик на ловни соколи и свързаните с това правонарушения.
- Цел:* Препятстване незаконния трафик на ловни соколи, а чрез това – опазване на гнездящите в страната двойки и потомството им, както и запазване на генетичната автентичност на местните птици.
- Важност:* Много висока.
- Приоритетност:* Незабавна.
- Индикатор за успех:* МВР ангажирано с противодействие на незаконния трафик на ловни соколи; сведени до минимум случаите на посегателства срещу гнездовища на ловни соколи и на незаконен трафик на птици и яйца.
- 4.10. Да се организират семинари със служителите на отдели „Биоразнообразие“ и „Превантивна дейност“ на РИОСВ, на РУГ, ДНП, ДПП и общините, в чиито територии гнездят ловни соколи, за уточняване на гнездовите райони на вида, запознаване с предвидените дейности по настоящия план и задълженията на всяка от страните по изпълнението им.
- Цел:* Запознаване на съответните служители на РИОСВ, РУГ, ДНП, ДПП и общините с изискванията и задълженията им по изпълнението на настоящия план. Подобряване координацията между НПО и институциите в това отношение.
- Важност:* Много висока.
- Приоритетност:* Незабавна.

Индикатор за успех: Проведени пет семинара за десет годишния план за действие, постигнато е активно участие на институциите в изпълнение на дейностите по плана.

- 4.11. Да се организират семинари със служителите на МВР (вкл. Гранична полиция), съда, прокуратурата и общините в чиито територии гнездят ловни соколи, за запознаването им с правонарушенията по отношение на ловния сокол, както и с предвидените дейности по настоящия план и задълженията на всяка от страните по изпълнението им.

Цел: Запознаване на Служителите на МВР, съда, прокуратурата и общините с основните типове и конкретни случаи на правонарушения, свързани с ловния сокол, както и със задълженията им по изпълнението на настоящия план. Подобряване координацията между НПО и институциите по правоприлагането.

Важност: Много висока.

Приоритетност: Незабавна.

Индикатор за успех: Проведени пет семинара за десет годишния план за действие, постигнато е активно участие на институциите в изпълнение на дейностите по плана.

- 4.12. Да се провеждат семинари с уредниците на ловно-рибарските дружества в районите от значимост за ловния сокол, за разясняване нуждата от опазване на вида и избягването на случаите на незаконен отстрел или безпокойство на птиците.

Цел: Запознаване на Ловно-рибарските дружества с настоящия план, за избегване на рисковете от безпокойство или незаконен отстрел на ловни соколи и разширяване мрежата от местни доброволни сътрудници.

Важност: Висока.

Приоритетност: Незабавна.

Индикатор за успех: Проведени пет семинара в ключови райони за опазването на вида за десет годишния период на плана, липсват случаи на незаконен отстрел или безпокойство от страна на ловци.

- 4.13. Да се провеждат семинари с местните структури на земеделските стопани, земеделските кооперации, собственици на земеделски земи и служители, работещи в аграрните аптеки в районите с гнездящи ловни соколи, за запознаването им с плана за действие и изискванията за опазване на вида.

Цел: Повишаване осведомеността на земеделските стопани относно изискванията за опазване на ловния сокол в селскостопанските райони и особено за избягване на неподходящи земеделски практики и използване на опасни за вида пестициди.

Важност: Висока.

Приоритетност: Постоянна.

Индикатор за успех: Проведени пет семинара за периода на действие на плана. Отсъствие на случаи на щети върху ловни соколи по причина на селскостопански дейности.

- 4.14. Да се организират презентации и срещи с гълъбари от населените места в близост до гнезда на ловни соколи за представяне на нуждата от опазването на вида и търсене на начини за намаляване на конфликта между хищните птици и домашните гълъби.

Цел: Свеждане до минимум на случаите на преследване на хищни птици в районите на гнездене на ловния сокол или в места от ключово значение за опазването на вида.

Важност: Много висока.

Приоритетност: Постоянна.

Индикатор за успех: Ежегодно поне 2 срещи с гълъбари във всяко от населените места в районите на обитавани гнезда на ловни соколи; липса на случаи на преследване на хищни птици в тези райони.

- 4.15. Да се организират презентации и срещи с членовете на клубове по екстремни спортове за представяне на нуждата от опазването на вида и свързаните с това изисквания.

Цел: Предотвратяване случаите на прогонване на двойки или причиняване на гнездови неуспех поради незнание за присъствието на вида или за изискванията за опазването му.

Важност: Висока.

Приоритетност: Постоянна.

Индикатор за успех: Организирана и проведена минимум една ежегодна среща с всеки от клубовете по екстремни спортове в страната, които практикуват дейността си в райони с обитавани гнезда на ловни соколи.

- 4.16. Да се организират презентации и срещи с местни хора от райони с обитавани гнезда на ловни соколи за представяне на нуждата от опазването на вида и свързаните с това изисквания.

Цел: Предотвратяване на случаи на изоставяне на гнездови места или причиняване на гнездови неуспех поради незнание за присъствието на вида или ниска природозащитна култура; привличане на местни доброволци за опазването на ловния сокол.

Важност: Висока.

Приоритетност: Постоянна.

Индикатор за успех: Ежегодно проведени срещи с изявени местни жители или такива, осъществяващи важни за опазването на вида дейности (пастири, горски работници и др.) в райони с гнездовища на ловни соколи.

За опазване на естествено обитаващите страната ловни соколи, при осъществяването на интервенции (поставяне на изкуствени гнездилици, транслоциране на индивиди в гнезда на естествено размножаващи се двойки и други подобни) са задължителни следните изисквания:

1. Изкуствени гнездилици, изкуствено подготвени гнезда или естествени такива на други видове, в които се предвижда транслоциране или разселване на ловни соколи да се

разполагат/избират само на места без видими признаци за наличие на каквато и да е от известните за ловния сокол заплахи.

2. Поставените изкуствени гнездилици, гнезда и места за транслокация/разселване заедно с прилежащите им райони да се мониторираат ежегодно и да се предприемат съответни мерки при установяване на каквато и да е заплаха за пребиваващи там ловни соколи.

3. В случай на заемане от ловен сокол на изкуствена гнездилица, гнездо или място за транслоциране/разселване да се предприеме предварително планиран комплекс от мерки за осигуряване сигурността и успешното гнездене от птиците.

4. В случай на установена реална или значима заплаха за ловни соколи, заели или размножаващи се в изкуствена гнездилица, гнездо или място за транслоциране/разселване, която заплаха не може да бъде отстранена, гнездилицата или гнездото следва да бъдат преместени в максимално възможния кратък срок или мястото за транслоциране/разселване да бъде сменено.

5. В случай на установяване на гнездене на свободно обитаващи ловни соколи в изкуствена гнездилица, гнездо или в естествени условия, не се допускат никакви действия, които биха изложили гнезденето на риск (посещаване/влизване в гнездото, вземане на проби или хранителни остатъци от него, снимане в гнездото и т.н.), като тази мярка се спазва до момента, в който гнездата в цялата страна станат десет (включително евентуално възникналите по изкуствен начин заети гнезда, за които посочената мярка не се отнася).

5. Мониторинг и изследвания

5.1. Да се проведе ежегоден мониторинг на ловния сокол в подходящите за гнездене райони, включително в тези с поставени изкуствени гнездилици и места на разселване.

Цел: Ежегодно установяване на гнездовото състояние на вида в страната, изразено в броя на заетите територии (включително от териториални индивиди), на двойките, пристъпили към гнездене и на тези, успешно отгледали малки, в гнездовия успех, в състоянието на гнездовищата и на факторите, въздействащи върху вида. Използване на резултатите от мониторинга за планиране на природозащитните дейности, за адекватно действие за запазването на гнездовищата или при възникване на заплахи за отделните двойки.

Важност: Много висока.

Приоритетност: Постоянна.

Индикатор за успех: Ежегодно се изпълнява мониторингова програма от поне три посещения във всяка потенциална гнездова територия. Обнародват се годишни доклади за състоянието на вида.

5.2. Да се извършва мониторинг на ловния сокол в районите на следгнездови скитания, есенна и пролетна миграция (както чрез визуално проследяване, така и чрез телеметрични методи).

Цел: Ежегодно установяване на състоянието на вида през периода на следгнездовите скитания, есенната и пролетната миграция, изразено в броя на мигриращите индивиди, районите на обитаване, параметрите и особеностите на прелет, заплахите за вида през въпросната част от годишния му цикъл; резултатите от мониторинга ще служат за по-добро планиране на природозащитните дейности, включително за

намаляване ролята на застрашаващите вида фактори по време на скитанията и миграцията.

Важност: Висока.

Приоритетност: Постоянна.

Индикатор за успех: Ежегодно се извършва минимум двукратно десетдневно наблюдение в поне три района от миграционните пътища на вида.

5.3. Да се извършва мониторинг на зимуващите ловни соколи в страната.

Цел: Ежегодно установяване на състоянието на вида през зимата, изразено в броя на зимуващите индивиди, степента им на привързаност през зимата към гнездовите територии, предпочитаните зимни местообитания, сроковете на зимуване, поведение, хранителен състав, заплахи и т.н. Използване на резултатите от мониторинга за планиране опазването на вида през зимния период.

Важност: Висока.

Приоритетност: Постоянна.

Индикатор за успех: Ежегодно се провеждат поне три посещения във всеки потенциален район на зимуване на вида.

5.4. Да се извършва мониторинг на дейностите, свързани с опасна за ловния сокол употреба на отрови, с отстрел, употреба на капани или други подобни средства за противозаконно унищожаване на грабливи птици, както и на дейностите, свързани с посегателства срещу соколи или техни гнезда с цел незаконно отглеждане, използване за лов, търговия и трафик със соколи,

Цел: Определяне на най-рисковите райони, периоди и дейности, свързани с използване на отрови, с отстрел, употреба на капани или други подобни действия за унищожаване на хищните птици, да се предотврати ограбване на гнезда на ловни соколи или улавяне на възрастни птици с цел отглеждане на затворено, търговия или трафик, както и да се набележат конкретни превантивни мерки срещу подобни действия.

Важност: Много висока.

Приоритетност: Постоянна.

Индикатор за успех: Създадена е и се изпълнява мониторингова програма.

5.5. Да се установят заплахите и лимитиращите фактори, и да се проучи хранителната база на двойки чрез поставяне на камери в гнездата преди започването на гнездовия сезон (но само на високоволтови стълбове или при двойки сформирани от птици от разселване и само след успешното функциониране на поне 5 гнезда ежегодно в продължение на минимум 3 години).

Цел: По-добро опознаване на лимитиращите фактори и състава на храната на отделните двойки и на вида като цяло с цел правилно планиране на природозащитните дейности.

Важност: Средна.

Приоритетност: Постоянна.

Индикатор за успех: Поставени камери в минимум 3 гнезда на ловни соколи на високоволтови стълбове. Установени са конкретни заплахи и лимитиращи фактори, нови данни за хранителния спектър на вида.

- 5.6. Да се оцени ефекта от прилаганите селскостопански субсидии и свързаните с тях земеделски и животновъдни практики в местообитанията от ключово значение за ловния сокол (обработваеми земи, ливади и пасища).

Цел: Изясняване на ролята на субсидиите върху селскостопанските практики и на влиянието на това върху условията за гнездене, хранителната база и други фактори от значение за ловния сокол.

Важност: Висока.

Приоритетност: Средносрочна.

Индикатор за успех: Изготвен доклад с резултатите от направено проучване на въпроса, както и с конкретни препоръки с оглед опазването на ловния сокол.

- 5.7. Да се оцени ефекта от прилаганите селскостопански и горскостопански практики по отношение използването на химикали и различни видове дейности в местообитанията от ключово значение за ловния сокол.

Цел: Изясняване на влиянието на използваните в селското и горското стопанство химикали и на отглеждането на различни видове култури върху условията за гнездене, хранителната база и други фактори от значение за ловния сокол.

Важност: Висока.

Приоритетност: Средносрочна.

Индикатор за успех: Доклад с резултатите от направено проучване на въпроса, както и с конкретни препоръки с оглед опазването на ловния сокол.

- 5.8. Да се осигури наблюдение на въздействията от вече съгласуваните ветропаркове в близост до гнезда на ловния сокол и обобщаване на събраната информация за последващ анализ на ефекта от вятърните генератори върху вида, местообитанията му и основните му хранителни ресурси.

Цел: Установяване характера на въздействие на ветроенергийните съоръжения и паркове върху ловния сокол, местообитанията му и видовете-жертви, степента на заплаха на този фактор за вида в районите около гнездата му.

Важност: Много висока.

Приоритетност: Незабавна.

Индикатор за успех: Събрана е информация по въпроса в райони от значение за гнезденето на вида.

- 5.9. Да се проучат екологичните взаимоотношения на ловния сокол с други видове птици (напр. с бухала (*Bubo bubo*), белоопашатия мишелов (*Buteo rufinus*), гарвана (*Corvus corax*), сокола скитник (*Falco peregrinus*) и др.).

Цел: Установяване на формите, степента и ролята на конкурентните взаимоотношения с посочените видове, евентуалното им въздействие като фактор, лимитиращ разпространението и гнездовия успех на ловния сокол или като фактор, подобряващ гнездовата база на ловния сокол.

Важност: Много висока.

Приоритетност: Постоянна.

Индикатор за успех: Научна публикация, изясняваща степента на въздействието на посочените или други видове за състоянието на ловния сокол.

- 5.10. Да се извърши генетично проучване на ловния сокол (но посещаване на обитавани гнезда и вземане на проби само след успешното функциониране на поне 10 гнезда ежегодно в продължение на минимум 3 години).

Цел: Установяване на генетичните особености на ловния сокол в България.

Важност: Висока.

Приоритетност: При необходимост.

Индикатор за успех: Осъществено проучване.

- 5.11. Да се изгради мрежа от местни доброволни сътрудници, живеещи в населените места, в чиято близост гнездат ловни соколи.

Цел: Въвличане на местни хора в опазването на вида и повишаване на възможността за бързо реагиране при възникване на непредвидени заплахи за двойките.

Важност: Много висока.

Приоритетност: Постоянна.

Индикатор за успех: В основните заети от вида гнездови територии са проведени дейности за въвличане на местни доброволни сътрудници в работата по опазване на вида; сформирани са минимум 5 групи от такива хора.

- 5.12. Да се проучи хранителния спектър на ловния сокол чрез анализ на хранителните остатъци в гнездата (при събиране на материала при взети мерки за осигуряване безопасността на гнездото).

Цел: Подпомагане планирането на специфични за всяка двойка природозащитни дейности, установяването на лимитиращи фактори и случаи на смъртност на ловни соколи в гнездовите места.

Важност: Средна.

Приоритетност: Постоянна.

Индикатор за успех: Ежегодно се изследват хранителните остатъци на поне 80% от гнездящите двойки.

- 5.13. Да се извърши мониторинг на колонии на лалугера в гнездовите райони на ловния сокол.

Цел: Организиране на своевременно изкуствено подхранване при установяване на рязко намаляване на хранителната база на вида, особено през периода на отглеждане на малките.

Важност: Висока.

Приоритетност: Постоянна.

Индикатор за успех: Създадена е и се изпълнява мониторингова програма за състоянието на лалугера в районите на всички двойки ловни соколи.

- 5.14. Да се започне програма за маркиране на ловни соколи (но посещаване на обитавани гнезда и маркиране на малките само след успешното функциониране на поне 10 гнезда ежегодно в продължение на минимум 3 години) с телеметрични средства и чрез опръстеняване със стандартни алуминиеви и цветни пръстени (с паралелно вземане на кръвни проби за установяване на пестицидни натрупвания, оловно отравяне, изследване на ДНК, инбридинг и кръвни паразити).

Цел: Изясняване на миграционните пътища, местата за зимуване и продължително пребиваване на ловни соколи по време на миграция, особеностите на териториално разпределение и степента на оцеляване на индивидите, характер на придвижванията, значимост на заплахите за отделните птици, особености на поведението и т.н.; подобряване ефективността на мониторинговата програма чрез индивидуално разпознаване на птиците.

Важност: Много висока.

Приоритетност: Незабавна (при възникване на посочените условия) и постоянна.

Индикатор за успех: До края на действие на плана, при спазване на посочените по-горе условия, са маркирани поне десет млади и възрастни ловни соколи (включително със сателитни предаватели).

- 5.15. Да се оцени риска от токови удари и гибел на ловни соколи по съоръжения от електропреносната и електроразпределителната мрежа в гнездовите райони на вида.

Цел: Определяне степента на заплахата за птиците от токови удари при кацане по електропреносната мрежа в гнездовите райони и да се набележат приоритетните за обезопасяване съоръжения.

Важност: Средна, потенциално висока.

Приоритетност: Средносрочна.

Индикатор за успех: До третата година от изпълнение на плана е направена оценка на риска от смъртност от електрически ток на съоръжения от електропреносната мрежа в гнездовите райони на всички двойки ловни соколи.

- 5.16. Да се поддържа база данни за вида (с ограничения за достъп предвид уязвимостта на вида).

Цел: Повишаване на ефективността при обобщаването и анализирането на наличните данни. Създаване на възможност за запитвания и получаване от заинтересовани институции и организации на нерискова за вида информация от базата данни.

Важност: Висока.

Приоритетност: Постоянна.

Индикатор за успех: Базата данни се използва от институции и организации за вземане на информирани решения.

- 5.17. Да се оценят потенциалните застрашаващи фактори в районите, предвидени за поставяне на изкуствени гнезда.

Цел: Повишаване ефективността на мярката и намаляване на възможността за повишена смъртност на евентуално пристъпилите към гнездене птици или компрометиране на гнезденето поради употреба на пестициди, отстрел и др.

Важност: Много висока.

Приоритетност: Постоянна.

Индикатор за успех: Преди поставянето на всяка гнездилка е осъществена оценка на потенциалните застрашаващи фактори по определени насоки (Приложение 3).

- 5.18. Да се извърши оценка и мониторинг на заемането на поставени изкуствени гнездилки и потенциалните застрашаващи фактори.

Цел: Намаляване на възможността за повишена смъртност на евентуално пристъпилите към гнездене птици или компрометиране на гнезденето поради употреба на пестициди, отстрел и др.

Важност: Много висока.

Приоритетност: Незабавна.

Индикатор за успех: Създадена е и се изпълнява мониторингова програма за проследяване заетостта на изкуствените гнездилки и на потенциалните застрашаващи фактори в районите около тях.

6. Международно сътрудничество

- 6.1. Да се продължи сътрудничеството с Еврогрупата за противодействие на престъпленията срещу птици (Eurogroup Against Bird Crime).

Цел: Ефективно противодействие на посегателствата срещу ловния сокол в България чрез използване и на международните институции и инструменти за това.

Важност: Много висока.

Приоритетност: Постоянна.

Индикатор за успех: Продължен е обменът на информация и при необходимост са осъществени съвместни действия с Еврогрупата.

- 6.2. Да се осигури активно участие на български представители в актуализирането от БърдЛайф Интернешънъл на оценката за състоянието на ловния сокол и на Европейския план за действие за опазване на вида.

Цел: Адекватно отразяване на състоянието на ловния сокол в България в Световната база данни за птиците. В Европейския план за действие за опазване на вида да се

постигне максимално добро приоритизиране и планиране на дейностите, отнасящи се до опазването на ловния сокол в България.

Важност: Много висока.

Приоритетност: Постоянна.

Индикатор за успех: Данните за България са адекватно отразени в Световната база данни за птиците на БърдЛайф Интернешънъл и в актуализирания Европейски план за действие за опазване на ловния сокол.

- 6.3. Да се продължи и развива сътрудничеството с работещите по опазването на ловния сокол специалисти от страните на Централна и Източна Европа. Участие и организиране на двустранни или многостранни срещи за обмяна на опит и представяне на добри природозащитни практики.

Цел: Постигне на по-висока ефективност на дейностите по опазване на ловния сокол чрез повишаване обмяната на опит със страни, постигнали значителен успех в опазването на вида.

Важност: Висока.

Приоритетност: Постоянна.

Индикатор за успех: Български представители са взели участие в минимум 5 срещи с организации с натрупан опит в опазването на ловния сокол.

- 6.4. Да продължи сътрудничеството с Работната група за ловния сокол в Югоизточна Европа (SESN), координирана от ИБЕИ-БАН.

Цел: Повишаване ефективността на опазването на ловния сокол в Югоизточна Европа.

Важност: Висока.

Приоритетност: Постоянна.

Индикатор за успех: В България се осъществяват дейности по изследване и опазване на ловния сокол в рамките на SESN.

- 6.5. Да се обединят усилията на национално ниво с тези на други страни, чрез съвместно изпълнение на международни проекти за опазване на ловния сокол.

Цел: Повишаване ефективността на природозащитните усилия и осигуряване достъп до международния опит, международните правни механизми и международните фондове за по-резултатно опазване на вида.

Важност: Много висока.

Приоритетност: Постоянна.

Индикатор за успех: Реализирани международни проекти за опазване на ловния сокол.

- 6.6. Да се организират и провеждат съвместни дейности с организации от съседните на България страни за координиран мониторинг и опазване на ловния сокол в крайграничните райони.

Цел: Обезпечаване опазването на ловните соколи, използващи териториите на две съседни страни в крайграничните райони.

Важност: Висока.

Приоритетност: Постоянна.

Индикатор за успех: Минимум еднократно през размножителния период в координация със съседните държави се извършват едновременен петдневен мониторинг (а при необходимост – и конкретни природозащитни действия) в крайгранични райони, където видът е отбелязан и от двете страни на границата.

- 6.7. Да се използва опита на други страни от Централна и Източна Европа (особено на Унгария) по отношение на добрите селскостопански практики и мерките и начините за прилагане елементите на Общата селскостопанска политика на ЕС с оглед опазването на ловния сокол.

Цел: Прилагане на проверени и действащи механизми и подходи с положително значение за вида.

Важност: Висока.

Приоритетност: Средносрочна.

Индикатор за успех: Подходящите за условията на България мерки, разработени и успешно приложени в другите страни-членки на ЕС, са внедрени и в селскостопанската практика в България.

- 6.8. Да се осигури участие в международни срещи за опазване на ловния сокол.

Цел: Поддържане на световно ниво на работа по опазването на вида.

Важност: Висока.

Приоритетност: Постоянна.

Индикатор за успех: Участие на български представители в най-значимите международни срещи за опазване на ловния сокол.

- 6.9. Да се осъществят контакти с отговорните институции и организации в Европейски страни за предоставянето на птици от стабилни диви популации с цел разселване на ловни соколи в България.

Цел: Започване на програма за разселване на млади птици от диви популации.

Важност: Много висока.

Приоритетност: Незабавна.

Индикатор за успех: Внос на минимум 30 птици за период от 5 години и разселването им в природата на България.

- 6.10. Да се осъществят контакти с отговорни институции и организации (например

размножителни центрове, рехабилитационни центрове и зоологически градини) за предоставяне на ловни соколи, отгледани в контролирани условия за нуждите на директно разселване в природата на България и/или създаване в контролирани условия на основна размножителна група за целите на последващо разселване на млади птици в България.

Цел: Започване на програма за разселване на млади птици в природата на България от двойки, размножени в контролирани условия.

Важност: Много висока.

Приоритетност: Незабавна.

Индикатор за успех: Създадена размножаваща се група от минимум 6 двойки в контролирани условия и повторно въвеждане на минимум 100 птици за период от 5 години в природата на България.

- 6.11. Да се повишат капацитета и уменията на български организации за дейности свързани с ex-situ опазване на ловния сокол.

Цел: Обучение на български специалисти / доброволци по отглеждане и размножаване на ловни соколи в контролирани условия.

Важност: Много висока.

Приоритетност: Незабавна.

Индикатор за успех: Минимум един представител на организация, работеща по ex-situ опазване на видове е взел участие годишно през 3 от годините на действие на Плана в обучение, курсове или специализация по ex-situ опазване на ловен сокол.

- 6.12. Да се повишат капацитета и уменията на български организации за дейности, свързани с разселване на ловния сокол.

Цел: Обучение на български специалисти / доброволци по методите на реинтродукция или рестокинг на хищни птици.

Важност: Много висока.

Приоритетност: Незабавна.

Индикатор за успех: Минимум един представител на организация, работеща по опазване на видове чрез повторно въвеждане е взел участие годишно през 3 от годините на действие на Плана в проекти / обучения / курсове / специализации / конференции / семинари по реинтродукция или рестокинг на хищни птици.

7. *Повишаване на осведомеността, природозащитната култура и подкрепа от хората в опазването на ловния сокол*

- 7.1. Да се издадат и разпространят информационни материали (книжка, диплянки, стикери, картички, филми и др.).

Цел: Популяризиране на необходимостта от опазване на ловния сокол и създаване на положително отношение към него и обществена ангажираност към опазването му в дивата природа.

Важност: Висока.

Приоритетност: Постоянна.

Индикатор за успех: Ежегодно в гнездовите райони на вида са разпространявани поне 500 броя информационни и образователни материали. Ежегодно в местни медии са публикувани поне 5 статии за нуждата от опазване на вида. Заснет е един филм за опазването на ловния сокол.

- 7.2. Да се осъществи мултимедийно представяне в населените места в гнездовите райони на ловния сокол на лекции, филми и подвижни изложби за вида и нуждата от неговото опазване.

Цел: Създаване на положително отношение към вида у хората, живеещи в гнездовите му райони.

Важност: Висока.

Приоритетност: Постоянна.

Индикатор за успех: До края на действието на плана, мултимедийни лекции, филми и подвижни изложби са представени в населени места от всички гнездови райони на вида.

- 7.3. Да се поддържа интернет страница за опазването на ловния сокол.

Цел: Повишаване осведомеността на хората за вида и за необходимостта от опазването му и чрез това да се постигне по-голяма обществена подкрепа.

Важност: Висока.

Приоритетност: Постоянна.

Индикатор за успех: Редовно поддържан е поне един интернет сайт за ловния сокол и нуждата от опазването му.

- 7.4. Да се осъществят пакет дейности (играчки, книжки, средства за интерактивно обучение, игри, излети в природата и др.) за повишаване на знанията и интереса към ловния сокол сред децата от 6-12 годишна възраст от населените места, където видът обитава.

Цел: Създаване на положително отношение към вида сред децата от гнездовите райони на вида, като чрез това се допринесе за ефективното му опазване в бъдеще.

Важност: Висока.

Приоритетност: Постоянна.

Индикатор за успех: До края на действието на плана, пакетът дейности е на разположение на учителите и децата от всички гнездови райони на вида.

8. ***Мерки за опазването на ловния сокол извън естествената му среда***

Раздел VIII от Закона за биологичното разнообразие регламентира дейностите по опазване на видовете извън естествената им среда. Такива мерки се прилагат приоритетно за видове, които отговарят на поне едно от шест условия. Ловният сокол отговаря на три от тях, а именно:

- непосредствено застрашени от изчезване от естествените им местообитания на местно, национално или международно ниво;
- подходящи за използване при повторно въвеждане в природата;
- подходящи за привличане на обществения интерес към проблемите на опазването на биологичното разнообразие.

Предвид ограничения брой индивиди ловен сокол с европейски произход, отглеждани при контролирани условия в Европа, координираните мерки за опазване на генетичната чистота и предотвратяване на имбридинг при ловните соколи, отглеждани в плен, са от ключово значение за опазването на вида в диво състояние. Предвид тежкото състояние на вида в България, опазването му чрез ex-situ дейности е една от най-важните дейности в настоящия план. Започването на ex-situ програма би било от международно значение в контекста на провежданите реинтродукции и рестокнинг на вида, както в България, така и в други европейски страни.

- 8.1. Да се изгради база за настаняване, отглеждане, размножаване на ловни соколи, инкубиране на яйца и доотглеждане на млади птици.

Цел: Създаване на условия за обособяване на основна група от размножаващи се ловни соколи, чието поколение да се разселва в природата.

Важност: Много висока.

Приоритетност: Постоянна.

Индикатор за успех: Изградени карантинни помещения и гнездови клетки за минимум 6 двойки ловни соколи. и оборудвани инкубаторни помещения и помещения за доотглеждане на млади соколи.

- 8.2. Да се сформира основна група от соколи в контролирани условия за целите на размножаването им и връщане на младите птици в природата.

Цел: Създаване на група от минимум шест двойки размножаващи се ловни соколи.

Важност: Много висока.

Приоритетност: Постоянна.

Индикатор за успех: Успешно размножаващи се двойки, чието поколение е годно да се върне в природата.

При осъществяването на националната програма за опазването на ловния сокол извън естествената му среда и при разселване трябва да са изпълнени следните изисквания:

1. Да се използват само птици с произход от дивата популация на вида, обитаваща Централна и Източна Европа;
2. Да се използват само ловни соколи без морфологични признаци на хибридизация, включително с други подвидове и/или видове от комплекса *Hierofalco*;
3. Всички използвани при разселването индивиди да имат смет и достъпен за справка генетичен профил и надеждни индивидуални маркери за последващо идентифициране;
4. Разселването да не се осъществява в радиус по-малък от 20 км от гнездови места, където през предходната и/или настоящата година има документирано естествено размножаване на вида.

Наблюдение и контрол върху изпълнението и ефекта от осъществените дейности (Мониторинг и оценка на плана)

Мониторингът представлява процес на непрекъснато проследяване (събиране, обработване и оценка на подбрана информация за предвидените дейности) в хода на изпълнението на настоящия план. Оценката включва отчитане на степента, в която той е постигнал заложените цели (оценка на ефективността на плана).

Мониторингът и оценката се осъществяват с цел определяне възможностите на плана да изпълни дейностите, да постигне планираните цели и да осигури желаното въздействие. Те помагат в процеса на вземане на решения за нуждата от общи мерки, изменения и адаптиране или актуализиране на плана, промяна на основния подход на плана или дори неговото прекратяване. Необходими са за отчетността и за целите на координацията за изпълнение на плана в краткосрочен и дългосрочен план.

1. Системата за мониторинг на настоящия план е разработена на база:

1.1. Идентифициране на областите на наблюдение на резултатите и продуктите.

Областите на наблюдение в настоящия документ обхващат действията и аспектите, които са ключови за постигането на основната цел, подцелите и конкретните цели на дейностите.

1.2. Идентифициране на основни проблеми.

За всяка област на наблюдение са определени основни проблеми които пораждат нуждата от съответната дейност и изпълнение на поставена цел.

1.3. Определяне на индикатори.

Индикаторите в настоящия план са пряко наблюдаеми елементи, които спомагат за установяване на разликите в статуса на даден феномен, в качествено или количествено отношение, в рамките на определен период от време. Индикаторите измерват явленията, които са пряко или косвено свързани с областта на наблюдение и със съответния основен проблем.

1.4. Критерии за оценка и подбор на показателите.

Използваните критерии за избор на индикатори са: надеждност, уместност, чувствителност и целесъобразност.

1.5. Честота на наблюденията.

Координацията при изпълнението на настоящия план е основен елемент за постигане на заложените цели. За нейното постигане е необходимо:

- 1.5.1. Да се провежда минимум една годишна работна среща на организациите и институциите, изпълняващи дейностите по плана;
- 1.5.2. Да се изготвят и представят подробни годишни планове и годишни доклади (дейности и финанси) за прилагането на плана;
- 1.5.3. След приемането на плана на петата година от неговото изпълнение да се проведе цялостен анализ на степента на постигане на заложените цели и актуализиране на плана при необходимост.

№	Цел	Област на наблюдение	Основен проблем	Индикатор
<i>Главна цел</i>				
	Да се спре намаляването на числеността и разпространението на ловния сокол и да се предотврати изчезването му от България. През следващите 10 години да се увеличи числеността на двойките.	Управление на популацията на вида в България	Намаляване на разпространението и числеността на вида в България.	Известни са 3-9 територии, национална популация от 3-5 гнездящи двойки през 2021 г.
<i>1. Законодателни</i>				
1.1.	Допълване и подобряване на съществуващите наказателни разпоредби, касаещи незаконното използване на отрови. Криминализиране на поставянето на отровни примамки за хищни птици и даване на точно определение за тези случаи.	Наказателни разпоредби, касаещи незаконното използване на отрови.	В НК не се третира като престъпление използването на отрови срещу диви животни.	Внесени изменения в НК, даващи възможност за ефективни съдебни действия срещу нарушителите.
1.2.	Допълване и подобряване на Закона за лова и опазване на дивеча в частта му за лова с хищни птици чрез даване на точно определение на понятието „лов с хищна птица“.	Промени в ЗЛОД	Риск от изпускане на птици отглеждани на затворено и генетично увреждане на обитаващите в естествени условия ловни соколи.	Внесени изменения в ЗЛОД, даващи възможност за ефективни съдебни действия срещу нарушителите.
1.3.	Допълване и подобряване на Закона за биологичното разнообразие чрез въвеждане на забрана за внос и	Промени в ЗБР	Заплаха от генетично увреждане на обитаващите на	Внесени изменения в ЗБР, даващи възможност за ефективни съдебни

	отглеждане на хибриди между различни видове хищни птици.		свобода ловни соколи и изземването на птици от дивата природа	действия срещу нарушителите.
<i>2. Политики</i>				
2.1.	Включване като спешни и приоритетни мерките за опазване на ловния сокол в плановете за управление на защитените територии и местата от Натура 2000, в които видът се среща.	Планове за управление на местата от мрежата Натура 2000.	Забавяне на плановете за управление на защитените територии и местата от Натура 2000, в които видът се среща.	Минимум 90% от плановете за управление на ЗТ и всички Натура 2000 места, в които се срещат ловни соколи, включват приоритетни мерки за опазване на вида.
2.2.	Изготвяне на наръчник за добри практики в защитени зони от Натура 2000 с оглед опазването на ловния сокол.	Селскостопански практики в зоните по Натура 2000 (Оценка на ефекта от тях).	Общо забавяне на процеса за въвеждане и прилагане на природозащитни практики в зоните от Натура 2000.	Изготвен и разпространен наръчник за добри практики в защитени зони от Натура 2000, в които се среща ловен сокол.
2.3.	Включване на ключовите райони на срещане на ловния сокол в слоя за агроекологични дейности по Мярка 214.	Програма за развитие на селските райони (агроекологични плащания – Мярка 214).	Унищожаване или влошаване на ключови местообитания.	Ключовите райони на срещане на вида са включени в слоя по Мярка 214.
2.4.	Организиране на семинари със специалистите по селско стопанство и екология в областните управи и в общините, където се среща вида, на които специалистите да бъдат запознати с изискванията по опазване на ловния сокол и типовете селскостопански практики, които биха го благоприятствали.	Селскостопанска политика и екология - национални, регионални и общински стратегии за развитие.	Липса на информация за грабливите птици и тяхното опазване.	Проведени два семинара със специалистите по селско стопанство и екология в областните управи и в общините, където се среща вида. Специалистите са запознати с изискванията по опазване на ловния сокол.
2.5.	Изготвяне на препоръки за фермери за правилна употреба на химически пепарати в селското стопанство.	Програма за развитие на селските райони.	Липса на подходящи наръчници.	Изготвен и разпространен е наръчник за правилно използване на пестициди в земеделските стопанства в районите на срещане на ловния сокол.
2.6.	Координиране на дейностите по изпълнение на Плана за действие чрез ежегодни работни срещи на изпълняващия екип с администрациите на националните и природните паркове, в които видът се	Управление на дейностите по опазване на околната среда.	Нужда от по добра комуникация между различните проекти работещи за опазването на вида.	Ежегодно се организират по две работни срещи на екипите, изпълняващи Плана за действие с администрациите на всеки от природните паркове, където видът се среща.

	среща.			
2.7.	Провеждане на работни срещи на групата по превенция на използването на отрови минимум веднъж годишно.	Програма за развитие на селските райони и контрол върху отровните вещества.	Липса на добро сътрудничество.	Срещи са проведени минимум веднъж годишно.
3. Преки мерки за опазване на места и местообитания на вида				
3.1.	Изготвяне и внасяне в МОСВ на предложения за нови защитени територии с гнездовища и ловни територии на ловни соколи, както и на предложения за разширяване границите на защитени територии, в непосредствена близост до които има гнездовища и ловни територии на вида.	Система от защитени територии по ЗЗТ.	Не всички гнездовища се намират в защитени територии.	Изготвени и внесени в МОСВ предложения за нови защитени територии с гнездовища и ловни територии на ловни соколи, както и предложения за разширяване границите на защитени територии, в непосредствена близост до които видът гнезди или ловува.
3.2.	При разработването на плановете за управление на защитените територии и защитени зони по Natura 2000, където ловният сокол е установен през размножителния период, да се вземат предвид и всички предишни гнездовища на вида.	Система от защитени територии и защитени зони . Плановете за управление на защитените територии и защитени зони по Natura 2000.	Липса на достатъчно добра защита на гнездовищата на вида в защитените територии	В Плановете за управление са взети предвид всички известни исторически гнездовища и са предвидени мерки за запазване на качествата им и за създаване на възможности за повторното им заемане от вида.
3.3.	Недопускане на дейности, свързани с безпокойство и възможно прогонване на птиците през периода на размножаване на ловния сокол (15 февруари – 31 юли), в радиус от 10 км около установени заети гнезда на вида.	Управление на дейностите по опазване на околната среда.	Опасност от компрометиране гнезденето на ловния сокол.	Около съществуващите обитавани гнезда са осигурени зони на спокойствие през целия размножителен сезон.
4. Преки мерки за опазване на вида в естествената му среда				
4.1.	Подобряване на условията за успешно гнездене на ловния сокол (чрез изкуствени гнездилки) в исторически гнездови райони и места на срещане на вида през размножителния период.	Поддържане и управление на популацията на вида.	Достъпност на гнездата и риск от ограбване.	Брой гнездилки използвани от вида.
4.2.	Превенция на използването от гълъбари на отрови и други средства за унищожаване на хищни птици, чрез взаимодействие с	Контрол на опасните вещества.	Унищожаване на хищни птици на районите с практикуване на гълъбарство.	Липса на установени случаи на използване на отрови или други средства за елиминиране на хищни

	гълбарските организации, централните и местни компетентни институции и проверки в обитаваните от ловни соколи рискови райони.			птици в районите, обитавани от ловни соколи или такива от които вида е изчезнал.
4.3.	Охраняване на първите десет известни гнезда.	Поддържане и управление на популацията на вида.	Много висок риск от ограбването на гнезда, както и гнездови неуспех, причинен от човешка дейност.	Успешно напуснали гнездата малки в резултат на ежегодна охрана през гнездовия период на известните десет гнезда.
4.4.	Запазване на гнездата на ловни соколи, установени по стълбове от електроразпределителната мрежа на страната, при провежданата от НЕК и подразделенията му ежегодна профилактика на съоръженията.	Поддържане на системата за пренос на електроенергия.	Риск от компрометиране размножаването на двойките или премахването на гнездата след приключване размножителния сезон.	В никое от заетите от ловни соколи гнезда по стълбове от електроразпределителната мрежа гнезденето не е компрометирано и нито едно от заеманите гнезда не е премахнато по причина на дейностите по поддръжката и експлоатацията на мрежата.
4.5.	Подобряване на хранителната база на вида в районите около установените гнезда чрез дейности за увеличаване броя на полудивите гълъби в някои от селищата или извършване на подхранвания.	Поддържане и управление на популацията на вида.	Недостатъчно количеството и достъпност на хранителните ресурси. Конфликт с гълбарите и потенциални кампании за тровене на птици.	Сформирани минимум 5 свободни ята от по 15-20 полудиви гълъби в районите с установени гнезда и недостатъчна естествена хранителна база или развито гълбарство, или са осъществени не помалко от 10 подхранвания на размножителен сезон.
4.6.	Провеждане на кампании срещу използване на отрови и пестициди за регулиране числеността на гризачите във важни за вида места.	Мониторинг на селскостопанските практики.	Риск за отравяне на ловни соколи при третиране срещу гризачи	Осъществени кампании във всички населени места от гнездовите райони на вида, където съществува практика за третиране на земеделските площи срещу гризачи.
4.7.	Обезопасяване на участъците от рискови електропроводи от 20 кV мрежа в радиус от 5 км около заетите гнезда.	Поддържане на системата за пренос на електроенергия	Висок риск от токов удар в гнездовите райони на вида.	Обезопасени са всички стълбове от 20 кV електропроводна мрежа в радиус от 5 км около заетите гнезда.
4.8.	Разселване на ловни соколи в подходящи за гнездене местообитания и предишни гнездови райони.	Поддържане и управление на популацията на вида.	Липса на достатъчно размножаващи се двойки.	Създадена размножаваща се група ловни соколи на десетата година от началото на разселването.
4.9.	Ангажиране на органите на МВР за борба с незаконния трафик на исторически и	Подобряване на правоприлагането	Незаконен трафик на ловни соколи, и други видове	МВР ангажирано с противодействие на незаконния трафик на

	културни ценности в противодействие и на незаконния трафик на ловни соколи и свързаните с това правонарушения.		редки грабливи птици	ловни соколи; сведени до минимум случаите на посегателства срещу гнездовища на ловни соколи и на незаконен трафик на птици и яйца.
4.10.	Организиране на семинари със служителите на отдели „Биоразнообразие“ и „Превантивна дейност“ на РИОСВ, на РУГ, ДНП, ДПП и общините, в чиито територии гнездят ловни соколи, за уточняване на гнездовите райони на вида, запознаване с предвидените дейности по настоящия план и задълженията на всяка от страните по изпълнението им.	Повишаване капацитета на институциите с отношение към опазването на ловния сокол	Нужда от подобряване на знанията на държавните институции и техните структури.	Проведени пет семинара за десет годишния план за действие, постигнато е активно участие на институциите в изпълнение на дейностите по плана.
4.11.	Организиране на семинари със служители на МВР (вкл. Гранична полиция), съда, прокуратурата и общините в чиито територии гнездят ловни соколи, за запознаването им с правонарушенията по отношение на ловния сокол, както и с предвидените дейности по настоящия план и задълженията на всяка от страните по изпълнението им.	Повишаване капацитета на институциите с отношение към опазването на ловния сокол.	Нужда от подобряване на знанията на държавните институции и техните структури	Проведени пет семинара за десет годишния план за действие, постигнато е активно участие на институциите в изпълнение на дейностите по плана.
4.12.	Провеждане на семинари с уредниците на ловно-рибарските дружества в районите от значимост за ловния сокол, за разясняване нуждата от опазване на вида и избягването на случаите на незаконен отстрел или безпокойство на птиците.	СЛРБ	Риско от безпокойство или незаконен отстрел на ловни соколи.	Проведени пет семинара в ключови райони за опазването на вида за десет годишния период на плана, липсват случаи на незаконен отстрел или безпокойство от страна на ловци.
4.13.	Провеждане на семинари с местните структури на земеделските стопани, земеделските кооперации, собственици на земеделски земи и служители, работещи в аграрните аптеки в районите с гнездящи ловни соколи, за запознаването им с плана за действие и изискванията за опазване на вида.	Мониторинг на селскостопанските практики.	Да се повиши осведомеността на земеделските стопани относно изискванията за опазване на ловния сокол в селскостопанските райони и особено за избягване на неподходящи земеделски практики и използване на опасни за вида пестициди.	Провеждане на пет семинара за десет годишния период на плана, отсъствие на случаи на щети върху ловни соколи по причина на селскостопански дейности.

4.14.	Организиране на презентации и срещи с гълъбари от населените места в близост до гнезда на ловни соколи за представяне на нуждата от опазването на вида и търсене на начини за намаляване на конфликта между хищните птици и домашните гълъби.	Съюз на гълъбовъдите и природолюбители в Република България.	Риск от преследване на хищни птици в районите на гнездене на ловния сокол или в места от ключово значение за опазването на вида.	Ежегодно поне 2 срещи с гълъбари във всяко от населените места в районите на обитавани гнезда на ловни соколи; липса на случаи на преследване на хищни птици в тези райони.
4.15.	Организиране на презентации и срещи с членовете на клубове по екстремни спортове за представяне на нуждата от опазването на вида и свързаните с това изисквания.	Българска Федерация по Спелеология, Българска федерация по катерене и алпинизъм	Риск от прогонване на двойки или причиняване на гнездови неуспех поради незнание за присъствието на вида или за изискванията за опазването му.	Ежегодно минимум една среща с всеки от клубовете по екстремни спортове в страната, които практикуват дейността си в райони с обитавани гнезда на ловни соколи.
4.16.	Организиране на презентации и срещи с местни хора от райони с обитавани гнезда на ловни соколи за представяне на нуждата от опазването на вида и свързаните с това изисквания.	Областни центрове и Общини.	Изоставяне на гнездови места или причиняване на гнездови неуспех поради незнание за присъствието на вида или ниска природозащитна култура; привличане на местни доброволци за опазването на ловния сокол.	Ежегодно провеждани срещи с изявени местни жители или такива, осъществяващи важни за опазването на вида дейности (пастири, горски работници и др.) в райони с гнездовища на ловни соколи.
5. Мониторинг и изследвания				
5.1.	Провеждане на ежегоден мониторинг на ловния сокол в подходящите за гнездене райони, включително в тези с поставени изкуствени гнездилки и места на разселване.	Поддържане и управление на популацията на вида.	Липса на достатъчно информация за гнездовото състояние на вида в страната и на факторите, въздействащи върху вида.	Ежегодно се изпълнява мониторингова програма от поне три посещения във всяка потенциална гнездова територия. Обнародват се годишни доклади за състоянието на вида.
5.2.	Провеждане на мониторинг на ловния сокол в районите на следгнездови скитания, есенна и пролетна миграция (както чрез визуално проследяване, така и чрез телеметрични методи).	Поддържане и управление на популацията на вида.	Да се установи ежегодно състоянието на вида през периода на следгнездовите скитания, есенната и пролетната миграция.	Ежегодно се извършва минимум двукратно десетдневно наблюдение в поне три района от миграционните пътища на вида.
5.3.	Мониторинг на зимуващите ловни соколи в страната.	Поддържане и управление на популацията на вида.	Нужда от по добър мониторинг на зимуващата популация на ловния сокол	Ежегодно се провеждат поне три посещения във всеки потенциален район на зимуване на вида.

5.4.	Мониторинг на дейностите, свързани с опасна за ловния сокол употреба на отрови, с отстрел, употреба на капани или други подобни средства за противозаконно унищожаване на грабливи птици, както и на дейностите, свързани с посегателства срещу соколи или техни гнезда с цел незаконно отглеждане, използване за лов, търговия и трафик със соколи.	Поддържане и управление на популацията на вида.	Използване на отрови, капани или други подобни средства за противозаконно унищожаване на грабливи птици, ограбване на гнезда на ловни соколи или улавяне на възрастни птици с цел отглеждане на затворено, търговия или трафик.	Създадена е и се изпълнява мониторингова програма.
5.5.	Установяване на заплахи и лимитиращи фактори и проучване на хранителната база на двойки чрез поставяне на камери в гнездата преди започването на гнездовия сезон (но само на високоволтови стълбове или при двойки сформирани от птици от разселване и само след успешното функциониране на поне 5 гнезда ежегодно в продължение на минимум 3 години).	Поддържане и управление на популацията на вида чрез опознаване на лимитиращите фактори и състава на храната на отделните двойки и на вида като цяло	Липса на достатъчно информация за вида в България.	Поставени камери в минимум 3 гнезда на ловни соколи на високоволтови стълбове. Установени са конкретни заплахи и лимитиращи фактори, нови данни за хранителния спектър на вида.
5.6.	Оценка на ефекта от прилаганите селскостопански субсидии и свързаните с тях земеделски и животновъдни практики в местообитанията от ключово значение за ловния сокол (обработваеми земи, ливади и пасища).	Мониторинг на селскостопанските практики.	Липса на достатъчно информация за ефекта на субсидиите върху селскостопанските практики и на влиянието на това върху условията за гнездене.	Доклад с резултатите от направено проучване на въпроса, както и с конкретни препоръки с оглед опазването на ловния сокол.
5.7.	Оценка на ефекта от прилаганите селскостопански и горскостопански практики по отношение използването на химикали и различни видове дейности в местообитанията от ключово значение за ловния сокол.	Мониторинг на селскостопанските практики.	Изясняване на влиянието на използваните в селското и горското стопанство химикали и на отглеждането на различни видове култури върху условията за гнездене, хранителната база и други фактори от значение за ловния сокол.	Доклад с резултатите от направено проучване на въпроса, както и с конкретни препоръки с оглед опазването на ловния сокол.
5.8.	Осигуряване наблюдение на въздействията от вече съгласуваните ветропаркове в	Развитие на ветроенергийния сектор.	Установяване характера на въздействие на	Събрана е информация по въпроса в райони от значение за гнезденето

	близост до гнезда на ловния сокол и обобщаване на събраната информация за последващ анализ на ефекта от вятърните генератори върху вида, местообитанията му и основните му хранителни ресурси.		ветроенергийните съоръжения и паркове върху ловния сокол, местообитанията му и видовете-жертви, степента на заплахата на този фактор за вида.	на вида.
5.9.	Проучване на екологичните взаимоотношения на ловния сокол с други видове птици (напр. с бухала (<i>Bubo bubo</i>), белоопашатия мишелов (<i>Buteo rufinus</i>), гарвана (<i>Corvus corax</i>), сокола скитник (<i>Falco peregrinus</i>) и др.).	Проучване на вида с оглед поддържане и управление на популацията му.	Да се установят формите, степента и ролята на конкурентните взаимоотношения с посочените видове, евентуалното им въздействие като фактор, лимитиращ разпространението и гнездовия успех на ловния сокол или като фактор, подобряващ гнездовата база на ловния сокол.	Научна публикация, изясняваща степента на въздействието на посочените или други видове за състоянието на ловния сокол.
5.10.	Генетично проучване на ловния сокол (но посещаване на обитавани гнезда и вземане на проби само след успешното функциониране на поне 10 гнезда ежегодно в продължение на минимум 3 години).	Проучване на вида с оглед поддържане и управление на популацията му.	Липса на достатъчно знания за генетиката на вида.	Осъществено проучване върху генетичните особености на вида в България.
5.11.	Изграждане на мрежа от местни доброволни сътрудници, живеещи в населените места, в чиято близост гнездят ловни соколи.	Поддържане и управление на популацията на вида чрез създаване на местен капацитет.	Липса на достатъчна подкрепа и възможността за бързо реагиране при възникване на непредвидени заплахи за двойките.	В основните заети от вида гнездови територии са проведени дейности за въвличане на местни доброволни сътрудници в работата по опазване на вида; сформирани са минимум 5 групи от такива хора.
5.12.	Проучване на хранителния спектър на ловния сокол чрез анализ на хранителните остатъци в гнездата (при събиране на материала при взети мерки за осигуряване безопасността на гнездото).	Проучване на вида с оглед поддържане и управление на популацията му.	Недостатъчно познаване на лимитиращите фактори от трофично естество	Ежегодно се изследват хранителните остатъци на поне 80% от гнездящите двойки.
5.13.	Мониторинг на колониите на лалугера в гнездовите райони на ловния сокол.	Поддържане и управление на популацията на лалугера.	Лоша хранителната база на вида, особено през периода на отглеждане на малките.	Създадена е и се изпълнява мониторингова програма за състоянието на лалугера в районите на всички двойки ловни

				соколи.
5.14.	Започване на програма за маркиране на ловни соколи (но посещаване на обитавани гнезда и маркиране на малките само след успешното функциониране на поне 10 гнезда ежегодно в продължение на минимум 3 години) с телеметрични средства и чрез опръстеняване със стандартни алуминиеви и цветни пръстени (с паралелно вземане на кръвни проби за установяване на пестицидни натрупвания, оловно отравяне, изследване на ДНК, инбридинг и кръвни паразити).	Поддържане и управление на популацията на вида.	Недостатъчна информация за миграционните пътища, местата за зимуване и продължителността на пребиваване на ловни соколи по време на миграция, особеностите на териториално разпределение и степента на оцеляване на индивидите, характер на придвижванията, значимост на заплахите за отделните птици, особености на поведението и т.н.; подобряване ефективността на мониторинговата програма чрез индивидуално разпознаване на птиците.	До края на действието на плана, при спазване на посочените по-горе условия, са маркирани поне десет млади и възрастни ловни соколи (включително със сателитни предаватели).
5.15.	Оценка на риска от токови удари и гибел на ловни соколи по съоръжения от електропреносната и електроразпределителната мрежа в гнездовите райони на вида.	Поддържане на електропреносната и електроразпределителната мрежа.	Заплаха за птиците от токови удари при кацане по електропреносната мрежа в гнездовите райони	До третата година от изпълнение на плана е направена оценка на риска от смъртност от електрически ток на съоръжения от електропреносната мрежа в гнездовите райони на всички двойки ловни соколи
5.16.	Поддържане на база данни за вида (с ограничения за достъп предвид уязвимостта на вида).	Поддържане и управление на популацията на вида.	Нужда от ефективна система за обобщаването и анализирането на наличните данни с цел по-добра и ефективна работа при опазването на вида на всички възможни нива.	Базата данни се използва от институции и организации за вземане на информирани решения.
5.17.	Оценка на потенциалните застрашаващи фактори в районите, предвидени за поставяне на изкуствени гнезда.	Поддържане и управление на популацията на вида.	Повишена смъртност на пристъпилите към гнездене птици или компрометиране на гнезденето поради употреба на пестициди,	Преди поставянето на всяка гнездилка е осъществена оценка на потенциалните застрашаващи фактори по определени насоки (Приложение 3).

			отстрел и др.	
5.18.	Оценка и мониторинг на заемането и потенциалните застрашаващи фактори в районите на поставени изкуствени гнездилици.	Поддържане и управление на популацията на вида.	Повишена смъртност на пристъпилите към гнездене птици или компрометиране на гнезденето поради употреба на пестициди, отстрел и др.	Създадена е и се изпълнява мониторингова програма за проследяване заетостта на изкуствените гнездилици и на потенциалните застрашаващи фактори в районите около тях
6.Международно сътрудничество				
6.1.	Продължаване на сътрудничеството с Еврогрупата за противодействие на престъпленията срещу птици (Eurogroup Against Bird Crime).	Подобряване на правоприлагането (Eurogroup Against Bird Crime).	Посегателства срещу вида	Продължен е обменът на информация и при необходимост са осъществени съвместни действия с Еврогрупата.
6.2.	Активно участие на български представители в актуализирането от БърдЛайф Интернешънъл на оценката за състоянието на ловния сокол и на Европейския план за действие за опазване на вида.	Опазване и управление популацията на вида в международен мащаб.	Риск от неадекватна оценка на статута на вида.	Данните за България са адекватно отразени в Световната база данни за птиците на БърдЛайф Интернешънъл и в актуализирания Европейски план за действие за опазване на ловния сокол
6.3.	Продължаване и развиване на сътрудничеството с работещите по опазването на ловния сокол специалисти от страните на Централна и Източна Европа. Участие и организиране на двустранни или многостранни срещи за обмяна на опит и представяне на добри природозащитни практики.	Опазване и управление на Централно- и Източноевропейската популация на ловния сокол.	Нужда от по-добро сътрудничество със страни от ареала на вида в Централна и Източна Европа.	Български представители са взели участие в минимум 5 срещи с организации с натрупан опит в опазването на ловния сокол.
6.4.	Продължаване на сътрудничеството с Работната група за ловния сокол в Югоизточна Европа (SESN), координирана от ИБЕИ-БАН.	Работна група за ловния сокол в Югоизточна Европа (SESN).	Нужда от по-добро сътрудничество.	В България се осъществяват дейности по изследване и опазване на ловния сокол в рамките на SESN.
6.5.	Обединяване на усилията на национално ниво с тези на други страни, чрез съвместно изпълнение на международни проекти за опазване на ловния сокол.	Опазване и управление на Централно- и Източноевропейската популация на ловния сокол.	Нужда от по-добро сътрудничество.	Реализирани международни проекти за опазване на ловния сокол.

6.6.	организиране и провеждане на съвместни дейности с организации от съседните на България страни за координиран мониторинг и опазване на ловния сокол в крайграничните райони.	Опазване и управление на Централно- и Източноевропейската популация на ловния сокол (координиран мониторинг и опазване на ловния сокол в крайграничните райони).	Нужда от повече данни за състоянието на вида в крайграничните райони.	Минимум еднократно през размножителния период в координация със съседните държави се извършват едновременен петдневен мониторинг (а при необходимост – и конкретни природозащитни действия) в крайгранични райони, където видът е отбелязан и от двете страни на границата.
6.7.	Използване опита на други страни от Централна и Източна Европа (особено на Унгария) по отношение на добрите селскостопански практики и мерките и начините за прилагане елементите на Общата селскостопанска политика на ЕС с оглед опазването на ловния сокол.	Селскостопански практики, мерки и начини за прилагане елементите на Общата селскостопанска политика на ЕС.	Липса на селскостопански практики в районите важни за опазването на вида.	Подходящите за условията на България мерки, разработени и успешно приложени в другите страни-членки на ЕС, са внедрени и в селскостопанската практика в България.
6.8.	Участие в международни срещи за опазване на ловния сокол.	Международни срещи за опазване на ловния сокол.	Липса на представители на някои от основни природозащитни организации на важни международни срещи за опазването на вида.	Участие на български представители в най-значимите международни срещи за опазване на ловния сокол
6.9.	Осъществяване на контакти с отговорните институции и организации в Европейски страни за предоставянето на птици от стабилни диви популации с цел разселване на ловни соколи в България.	Поддържане и управление на популацията на вида чрез програма за разселване на млади птици.	Не достатъчно птици подходящи за разселване.	Транслокация на минимум 30 птици за период от 5 години и разселването им в природата на България.
6.10.	Осъществяване на контакти с отговорни институции и организации (размножителни центрове, рехабилитационни центрове и зоологически градини) за предоставяне на ловни соколи, отгледани в контролирани условия за нуждите на директно разселване в природата на България и/или създаване в контролирани условия на основна размножителна група за целите на последващо разселване на	Поддържане и управление на популацията на вида чрез програма за разселване на млади птици.	Липса на достатъчно птици в естествени условия.	Създаване на размножаваща се група от минимум 6 двойки в контролирани условия и повторно въвеждане на минимум 100 птици за период от 5 години в природата на България.

	млади птици в България.			
6.11.	Повишаване капацитета и уменията на български организации за дейности свързани с ex-situ опазване на ловния сокол.	Поддържане и управление на популацията на вида чрез програма за разселване на млади птици.	Нужда от повече подготвени хора за нуждите на разселването.	Минимум един представител на организация, работеща по ex-situ опазване на видове е взел участие годишно през 3 от годините на действие на Плана в обучение, курсове или специализация по ex-situ опазване на ловен сокол.
6.12.	Повишаване капацитета и уменията на български организации за дейности, свързани с разселване на ловния сокол.	Поддържане и управление на популацията на вида чрез програма за разселване на млади птици.	Нужда от повече подготвени хора за нуждите на разселването.	Минимум един представител на организация, работеща по опазване на видове чрез повторно въвеждане е взел участие годишно през 3 от годините на действие на Плана в проекти / обучения / курсове / специализации / конференции / семинари по реинтродукция или рестокинг на хищни птици.
7. Повишаване на осведомеността, природозащитната култура и подкрепа от хората в опазването на ловния сокол				
7.1.	Издаване и разпространение на информационни материали (книжка, дигитални, стикери, картички, филми и др.).	Комуникационни дейности.	Нужда от създаване на положително отношение към вида и обществена ангажираност към опазването му в дивата природа.	Ежегодно в гнездовите райони на вида са разпространявани поне 500 броя информационни и образователни материали. Ежегодно в местни медии са публикувани поне 5 статии за нуждата от опазване на вида. Заснет е един филм за опазването на ловния сокол.
7.2.	Мултимедийно представяне в населените места в гнездовите райони на ловния сокол на лекции, филми и подвижни изложби за вида и нуждата от неговото опазване.	Комуникационни дейности.	Липса на информация и положително отношение към вида и обществена ангажираност към опазването му в дивата природа.	До края на действието на плана, мултимедийни лекции, филми и подвижни изложби са представени в населени места от всички гнездови райони на вида.
7.3.	Поддържане на интернет страница за опазването на ловния сокол.	Комуникационни дейности.	Нужда от популяризация.	Редовно поддържан е поне един интернет сайт за ловния сокол и нуждата от опазването

				му.
7.4.	Осъществяване на пакет дейности (играчки, книжки, средства за интерактивно обучение, игри, излети в природата и др.) за повишаване на знанията и интереса към ловния сокол сред децата от 6-12 годишна възраст от населените места, където видът обитава.	Комуникационни дейности.	Слаба популяризация.	До края на действието на плана пакетът дейности е на разположение на учителите и децата от всички гнездови райони на вида.
8. Мерки за опазването на ловния сокол извън естествената му среда				
8.1	Изграждане на база за настаняване, отглеждане, размножаване на ловни соколи, инкубиране на яйца и доотглеждане на млади птици.	Поддържане и управление на популацията на вида чрез ex-situ мерки.	Не достатъчен капацитет за настаняване, отглеждане и размножаване на ловни соколи.	Изградени карантинни помещения и гнездови клетки за минимум 6 двойки ловни соколи.
8.2.	Сформиране на основна група от соколи в контролирани условия за целите на размножаването им и връщане на младите птици в природата.	Поддържане и управление на популацията на вида чрез ex-situ мерки.	Липса на достатъчно птици за целите на размножителната програма.	Успешно размножаващи се двойки, чието поколение е годно да се върне в природата.

Времева рамка и бюджет за изпълнение на дейностите на плана

№	Дейности	Разпределение на дейностите във времето									
		2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
<i>1. Законодателство</i>											
1.1.	Разработване проект за текстове изменение и допълнение на наказателния кодекс, касаещ незаконното използване на отрови.		500	500							
1.2.	Разработване проект за текст за допълнение на Закона за лова и опазване на дивеча за определение на понятието „лов с хищна птица“.			500	500						
1.3.	Разработване проект за текст за допълнение на Закона за биологичното разнообразие чрез въвеждане на забрана за внос и отглеждане на хибриди между различни видове хищни птици.				500	500					
<i>2. Политики</i>											
2.1.	Включване като спешни и приоритетни мерките за опазване на ловния сокол в плановете за управление на защитените територии и местата от Натура 2000, в които видът се среща. Включване в тези документи на забрана в районите от критична важност за ловния сокол на дейности като изграждане на рискова електропреносна мрежа и ветрогенератори, употреба на пестициди, провеждане на скални катерачески турове, скокове с парапланери и други действия, отбелязани като отрицателни фактори за вида.				3000	3000	3000				
2.2.	Изготвяне на наръчник за добри практики в защитени зони от Натура 2000 с оглед опазването на ловния сокол.				1000	1000					
2.3.	Включване на ключовите райони на срещане на ловния сокол в слоя за агроекологични дейности по Мярка 214..	2000	2000								
2.4.	Организиране на семинари със специалистите по селско стопанство и екология в областните управи и в общините, където се среща вида, на които специалистите да бъдат запознати с изискванията по опазване на ловния сокол и типовете селскостопански практики, които биха го благоприятствали.	300	2500	300	300	300	300	3000	400	400	400
2.5.	Изготвяне на препоръки за фермери за правилна употреба на химически пепарати в селското стопанство.	500	500	2000							

2.6.	Координиране на дейностите по изпълнение на Плана за действие чрез ежегодни работни срещи на изпълняващия екип с администрациите на националните и природните паркове, в които видът се среща.	1500	1500	1500	1500	1500	1500	1500	1500	1500	1500
2.7.	Провеждане на работни срещи на групата по превенция на използването на отрови минимум веднъж годишно.	1500	1500	1500	1500	1500	1500	1500	1500	1500	1500
3. Преки мерки за опазване на места и местообитания на вида											
3.1.	Изготвяне и внасяне в МОСВ на предложения за нови защитени територии с гнездовища и ловни територии на ловни соколи, както и на предложения за разширяване границите на защитени територии, до които в непосредствена близост има гнездовища и ловни територии на вида.	10000	10000	2000	2000	2000	2000	2000	2000	2000	2000
3.2.	Разработване на мерки за опазване на вида, които да се ползват при актуализирането на действащи и разработването на нови планове за управление на защитените територии и защитени зони по Натура 2000, в които видът е установяван през размножителния период като гнездец.	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000
3.3.	Недопускане на дейности свързани с безпокойство и възможно прогонване на птиците през размножителния период на ловния сокол (15 февруари – 31 юли) в радиус от 10 км около установени заети гнезда на вида.	5000	5000	5000	5000	5000	5000	5000	5000	5000	5000
4. Преки мерки за опазване на вида в естествената му среда											
4.1.	Подобряване на условията за успешно гнездене на ловния сокол (чрез изкуствени гнездилки, особено по стълбове от високоволтовите далекопроводи) в исторически гнездови райони и места на срещане на вида през размножителния период или следгнездовите скитания.	10000	10000	10000	5000	5000	5000	5000	5000	5000	5000
4.2.	Превенция на използването от гълъбари на отрови и други средства за унищожаване на хищни птици, чрез взаимодействие с гълъбарските организации, централните и местни компетентни институции и проверки в обитаваните от ловни соколи рискови райони.	10000	10000	10000	10000	10000	10000	10000	10000	10000	10000
4.3.	Охраняване на първите десет известни гнезда.					15000	15000	15000	15000	15000	15000
4.4.	Запазване на гнездата на ловни соколи, установени по стълбове от електроразпределителната мрежа на страната, при провежданата от НЕК и подразделенията му ежегодна профилактика на съоръженията.	500	500	500	500	500	500	500	500	500	500

4.5.	Увеличаване броя на полудивите гълъби в някои от селищата или извършване на подхранвания.						5000	5000	5000	5000	5000
4.6.	Провеждане на кампании срещу използване на отрови и пестициди за регулиране числеността на гризачите във важни за вида места.	5000	5000	5000	5000	5000	5000	5000	5000	5000	5000
4.7.	Обезопасяване на участъците от рискови електропроводи от 20 кV мрежа в радиус от 5 км около заетите гнезда.						20000	20000	20000	20000	20000
4.8.	Разселване на ловни соколи в подходящи за гнездене местообитания и предишни гнездови райони.	140000	105000	265000	235000	245000	235000	250000	125000	130000	135000
4.9.	Ангажиране на органите на МВР за борба с незаконния трафик на исторически и културни ценности в противодействие и на незаконния трафик на ловни соколи и свързаните с това правонарушения.	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000
4.10.	Провеждане на семинари със служителите на отдели „Биоразнообразие” и „ОВОС“ на РИОСВ, на РУГ, ДНП, ДПП и общините, в чиито територии гнездат ловни соколи, за уточняване на гнездовите райони на вида, запознаване с предвидените дейности по настоящия план и задълженията на всяка от страните по изпълнението им.						5000	5000	5000	5000	5000
4.11.	Провеждане на семинари със служители на МВР (вкл.Гранична полиция), съда, прокуратурата и общините в чиито територии гнездат ловни соколи, за запознаването им с правонарушенията по отношение на ловния сокол, както и с предвидените дейности по настоящия план и задълженията на всяка от страните по изпълнението им.						5000	5000	5000	5000	5000
4.12.	Провеждане на семинари с уредниците на ловно-рибарските дружества в районите от значимост за ловния сокол, за разясняване нуждата от опазване на вида и избягването на случаите на незаконен отстрел или безпокойство на птиците.	5000	5000	5000	5000	5000	5000	5000	5000	5000	5000
4.13.	Провеждане на семинари с местните структури на земеделските стопани, земеделските кооперации, собственици на земеделски земи и служители, работещи в аграрните аптеки в районите с гнездящи ловни соколи, за запознаването им с плана за действие и изискванията за опазване на вида.						5000	5000	5000	5000	5000
4.14.	Организиране на презентации и срещи с гълъбари от населените места в близост до гнезда на ловни соколи за представяне на нуждата от опазването на вида и търсене на начини за намаляване на конфликта между хищните птици и домашните гълъби.	3000	3000	3000	3000	3000	3000	3000	3000	3000	3000

4.15.	Организиране на презентации и срещи с членовете на клубове по екстремни спортове за представяне на нуждата от опазването на вида и свързаните с това изисквания.	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000
4.16.	Организиране на презентации и срещи с местни хора от райони с обитавани гнезда на ловни соколи за представяне на нуждата от опазването на вида и свързаните с това изисквания.						2000	2000	2000	2000	2000
5. Мониторинг и изследвания											
5.1.	Провеждане на ежегоден мониторинг на ловния сокол в подходящите за гнездене райони, включително в тези с поставени изкуствени гнездилици и места на разселване.	15000	15000	15000	15000	15000	15000	15000	15000	15000	15000
5.2.	Провеждане на мониторинг на ловния сокол в районите на следгнездови скитания, есенна и пролетна миграция (както чрез визуално проследяване, така и чрез телеметрични методи).	5000	5000	5000	5000	5000	5000	5000	5000	5000	5000
5.3.	Провеждане на мониторинг на зимуващите ловни соколи в страната.	2000	2000	2000	2000	2000	2000	2000	2000	2000	2000
5.4.	Провеждане на мониторинг върху дейностите, свързани с опасна за ловния сокол употреба на отрови, с отстрел, употреба на капани или други подобни средства за противозаконно унищожаване на грабливи птици, както и на дейностите, свързани с посегателства срещу соколи или техни гнезда с цел незаконно отглеждане, използване за лов, търговия и трафик със соколи.	10000	10000	10000	5000	5000	5000	2000	2000	2000	2000
5.5.	Установяване на заплахи и лимитиращи фактори и проучване на хранителната база на двойки чрез поставяне на камери в гнездата преди започването на гнездовия сезон (но само на високоволтови стълбове или при двойки сформирани от птици от разселване и само след успешното функциониране на поне 5 гнезда ежегодно в продължение на минимум 3 години).						3000	3000	3000	3000	3000
5.6.	Оценяване ефекта от прилаганите селскостопански субсидии и свързаните с тях земеделски и животновъдни практики в местообитанията от ключово значение за ловния сокол (обработваеми земи, ливади и пасища).	10000	10000	10000	10000	10000	10000	10000	10000	10000	10000
5.7.	Оценяване ефекта от прилаганите селскостопански и горскостопански практики по отношение използването на химикали и различни видове дейности в местообитанията от ключово значение за ловния сокол.	5000	5000	5000	5000	5000	5000	5000	5000	5000	5000
5.8.	Извършване на наблюдение на въздействията от вече съгласуваните ветропаркове в близост до гнезда на ловния сокол и обобщаване на събраната информация за последващ анализ на ефекта от вятърните генератори върху вида,	10000	10000	10000	10000	10000	10000	10000	10000	10000	10000

	местообитанията му и основните му хранителни ресурси.										
5.9.	Проучване на екологичните взаимоотношения на ловния сокол с други видове птици (напр. с бухала (<i>Bubo bubo</i>), белоопашатия мишелов (<i>Buteo rufinus</i>), гарвана (<i>Corvus corax</i>), сокола скитник (<i>Falco peregrinus</i>) и др.).	5000	5000	5000	5000	5000	5000	5000	5000	5000	5000
5.10.	Генетично проучване на ловния сокол (само след успешното функциониране на поне 10 гнезда в продължение на минимум 3 последователни години).	6000	6000	6000	6000	6000	6000	6000	6000	6000	6000
5.11.	Изграждане на мрежа от местни доброволни сътрудници, живеещи в населените места, в чиято близост гнездят ловни соколи.	5000	5000	5000	5000	5000	5000	5000	5000	5000	5000
5.12.	Проучване на хранителния спектър на ловния сокол чрез анализ на хранителните остатъци в гнездата (при събиране на материала при взети мерки за осигуряване безопасността на гнездото).						5000	5000	5000	5000	5000
5.13.	Осъществяване на мониторинг на колонии на лалугера в гнездовите райони на ловния сокол.	5000	5000	5000	5000	5000	5000	5000	5000	5000	5000
5.14.	Започване на програма за маркиране на ловни соколи (само след успешното функциониране на поне 10 гнезда, в продължение на минимум 3 последователни години) с телеметрични средства и опръстеняване със стандартни алуминиеви и цветни пръстени (с паралелно вземане на кръвни проби за установяване на пестицидни натрупвания, оловно отравяне, изследване на ДНК, инбридинг и кръвни паразити).									50000	50000
5.15.	Оценяване на риска от токови удари и гибел на ловни соколи по съоръжения от електропреносната и електроразпределителната мрежа в гнездовите райони на вида.	10000	10000	10000	10000	10000	10000	10000	10000	10000	10000
5.16.	Поддържане на база данни за вида (с ограничения за достъп предвид уязвимостта на вида).	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000
5.17.	Оценяване на потенциалните застрашаващи фактори в районите, предвидени за поставяне на изкуствени гнезда.	5000	5000	5000	5000	5000	5000	5000	5000	5000	5000
5.18.	Оценяване и мониторинг на заемаето на поставени изкуствени гнездилки и потенциалните застрашаващи фактори.	10000	10000	10000	10000	10000	10000	10000	10000	10000	10000
6. Международно сътрудничество											
6.1.	Продължаване на сътрудничеството с Еврогрупата за противодействие на престъпленията срещу птици (Eurogroup Against Bird Crime).	5000	5000	5000	5000	5000	5000	5000	5000	5000	5000

6.2.	Участие на български представители в актуализирането от БърдЛайф Интернешънъл на оценката за състоянието на ловния сокол и на Европейския план за действие за опазване на вида.	500	500	500	500	500	500	500	500	500	500
6.3.	Развиване на сътрудничеството с работещите по опазването на ловния сокол специалисти от страните на Централна и Източна Европа. Участие и организиране на двустранни или многостранни срещи за обмяна на опит и представяне на добри природозащитни практики.	2000	2000	2000	2000	2000	2000	2000	2000	2000	2000
6.4.	Продължаване на сътрудничеството с Работната група за ловния сокол в Югоизточна Европа (SESN), координирана от ИБЕИ-БАН.	10000	10000	10000	10000	10000	10000	10000	10000	10000	10000
6.5.	Обединяване на усилията на национално ниво с тези на други страни, чрез съвместно изпълнение на международни проекти за опазване на ловния сокол.	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000
6.6.	Организиране и провеждане на съвместни дейности с организации от съседните на България страни за координиран мониторинг и опазване на ловния сокол в крайграничните райони.	5000	5000	5000	5000	5000	5000	5000	5000	5000	5000
6.7.	Използване опита на други страни от Централна и Източна Европа (особено на Унгария) по отношение на добрите селскостопански практики и мерките и начините за прилагане елементите на Общата селскостопанска политика на ЕС с оглед опазването на ловния сокол.	500	500	500	500	500	500	500	500	500	500
6.8.	Участие в международни срещи за опазване на ловния сокол.	5000	5000	5000	5000	5000	5000	5000	5000	5000	5000
6.9.	Осъществяване на контакти с отговорните институции и организации в страни от Европа във връзка с предоставянето на птици от стабилни диви популации за нуждата на международна транслокация с цел разселване на ловни соколи в България.	4000	4000	4000	4000	4000	4000	4000	4000	4000	4000
6.10.	Осъществяване на контакти с институции и организации (размножителни центрове, рехабилитационни центрове и зоологически градини) за предоставяне на ловни соколи, отгледани в контролирани условия за нуждите на директна транслокация в природата на България и/или създаване на основна група размножаващи се птици в контролирани условия за целите на последващо разселване на млади птици в природата на България.	4000	4000	4000	4000	4000	4000	4000	4000	4000	4000

6.11.	Повишаване капацитета и уменията на български организации за дейности свързани с ex-situ опазване на ловния сокол.	6000	6000	6000	6000	6000	6000	6000	6000	6000	6000
6.12.	Повишаване капацитета и уменията на български организации за дейности, свързани с разселване на ловния сокол.	6000	6000	6000	6000	6000	6000	6000	6000	6000	6000
7. Повишаване на осведомеността, природозащитната култура и подкрепа от хората в опазването на ловния сокол											
7.1.	Издаване и разпространение на информационни материали (книжка, дигитални, стикери, картички, филми и др.).	1000	1000	500	500	1000	2000	10000	500	500	500
7.2.	Мултимедийно представяне в населените места в гнездовите райони на ловния сокол на лекции, филми и подвижни изложби за вида и нуждата от неговото опазване.						3000	3000	3000	3000	3000
7.3.	Поддържане на интернет страница за опазването на ловния сокол.	2000	2000	2000	2000	2000	2000	2000	2000	2000	2000
7.4.	Осъществяване на пакет дейности (играчки, книжки, средства за интерактивно обучение, игри, излети в природата и др.) за повишаване на знанията и интереса към ловния сокол сред децата от 6-12 годишна възраст от населените места, където видът обитава.	-	-	-	-	-	2000	2000	2000	2000	2000
8. Мерки за опазването на ловния сокол извън естествената му среда											
8.1.	Изграждане и поддържане на база за настаняване, отглеждане, размножаване на ловни соколи, инкубиране на яйца и доотглеждане на млади птици	33000	33000	33000	33000	33000	33000	33000	33000	33000	33000
ОБЩО		420575	393503	538889	504074	523567	564334	579207	448080	505623	499400

Благодарности

Най-голямата заслуга за разработване на настоящия план принадлежи на доброволците и експертите от БДЗП, ДЗХП и другите НПО, които в продължение на години системно допринасяха за осъществяването на дейностите за опазване на ловния сокол в България. Същевременно, повечето от тези дейности не биха били възможни без щедрата подкрепата на редица спонсори, допринесли за опазването на ловния сокол: БърдЛайф Интернешънъл, Кралското дружество за защита на птиците (Великобритания), Световната организация за природата (САЩ), ДЕФРА (Природозащитното министерство на Великобритания), Барбара Крос и Майк Робъртс (частни дарители от Великобритания), Фонда за дивата природа на БиБиСи, Програмата Лайф+ на Европейския съюз, Глобалния фонд за околна среда и Програмата за развитие на ООН, Правителството на Швейцария (в рамките на проектите на БДЗП за Източни Родопи и защитената местност Пода до Бургас са събрани важни данни и за ловния сокол), International Wildlife Consultants (UK) Ltd., People Trust for Endangered Species, Environment Agency – Abu Dhabi. и др.

Благодарни сме на колегите от централния и регионалните офиси и от Природозащитните центрове на БДЗП, които оказаха неценена помощ в много аспекти през годините: Нада Тошева, Мирослава Дикова, Светослав Спасов, Ирина Матеева, Младен Граматиков, Йордан Христов, Теодора Маркова, Мануела Мурджева, Теодора Иванова, Марин Куртев, Ивайло Иванов, Димитър Плачийски, Емил Тодоров, Николай Терзиев, Антон Ковачев, Ивайло Димчев, Димо Димчев, Мария Танева, Борис Бъров, Силвия Бърова, Николай Петков, Сергей Дерелиев, Райна Шопова, Симеон Гигов.

Благодарност за съдействието дължим на експертите от МОСВ Валери Георгиев и Величко Величков, на РИОСВ Плевен, София, Велико Търново и Русе за помощта и подкрепата и особено на Христинка Пановска, Борис Бечев, Янислав Янчев, Стефан Стайков, Красимир Киров.

За съпричастността към опазването на ловния сокол и безценното съдействие при поставянето на изкуствените гнездилици сме особено благодарни на ръководителите и служителите в Електроенергиен системен оператор ЕАД (НЕК) Иван Айолов, инж. Ангел Сотиров, инж. Веселин Александров, инж. Петър Манев, инж. Сашко Колев, инж. Георги Христов, инж. Димитър Димитров, инж. Тодор Ангелов, инж. Иван Етов, Петър Нинов, Кирил Димитров, Бойчо Стаменов, Петко Петков, Добромир Паскалев, Георги Минев, Бейджан Хюсеин, Евгени Христов, Любомир Тодоров, Лъчезар Еленков, Владимир Стоянов.

Признателни сме на специалистите по ловния сокол от Унгария за предоставената изключително ценна информация и методическа помощ – особено на Янош Багюра, Йозеф Фидлоцки, Матияш Промер и Ищван Балаш.

Високо ценим помощта и подкрепата, оказана ни от дирекциите на големите защитени територии: НП „Централен Балкан” и особено от инж. Нела Рачевиц и Антон Станчев, както и от служителите на парка Венелин Койчев, Стоян Христов, Георги Гугушев, ПП „Врачански Балкан”, ПП „Сините камъни” – инж. Иван Иванов, ПП „Русенски Лом” – инж. Милко Белберов, инж. Цонка Христова, ПП „Странджа” - Спас Узунов.

Благодарности на колегите Добромир Домусчиев от ДЗХП, Емилиян Стойнов, Явор Илиев, Стамен Станчев и Георги Кочев от ФДФФ, Андрей Ралев от СДП

„Балкани”, Жеко Спиридонов от Сдружение „Природен фонд”, Стефан Аврамов от Българска фондация „Биоразнообразие”, Кирил Бедев от Зелени Балкани.

Специални благодарности за неocenимата помощ, оказана ни от ст.н.с. Таню Мичев и н.с., д-р Стоян Николов от ИБЕИ-БАН, ст.н.с., д-р Божидар Иванов, н.с., д-р Петър Шурулинков, н.с., д-р Борис Николов и н.с. Георги Кошев от Института по зоология при БАН, проф., д-р Златозар Боев, н.с. Тихомир Стефанов, н.с. Боян Петров и Недко Недялков от Националния природонаучен музей при БАН, на доц. Венцислав Делов, ас. Атанас Грозданов и ас. Росен Цонев от Биологическия факултет на Софийския университет, на гл. ас. Виктор Василев от Шуменския университет, на ст.н.с., д-р Цено Петров от Природонаучния музей в Пловдив.

Особено благодарни сме на всички, предоставили свои непубликувани данни за вида или оказали безценна помощ в мониторинга и изпълнението на природозащитните дейности. От БДЗП това са: (изброени по азбучен ред): Антон Антонов, Антон Ковачев, Асен Игнатов, Атанас Грозданов, Божидар Иванов, Борис Белчев, Борис Бъров, Борислав Тончев, Валентин Катранджиев, Валя Ангелова, Велислава Спасова, Венцислав Делов, Вероника Фердинандова, Владимир Александров, Владимир Добрев, Волен Аркумарев, Георги Герджиков, Георги Груев, Георги Попгеоргиев, Герасим Герасимов, Гордън Рамел, Даниел Митев, Деян Духалов, Димитринка Атанасова, Димитър Владимиров, Димитър Георгиев, Димитър Демерджиев, Димитър Плачийски, Добромир Добрев, Еберхард Унджиян, Елена Андонова, Елеонора Илиева, Емил Тодоров, Жан-Марк Митерер, Ива Иванова, Ива Лаловска, Ивайло Димчев, Ивайло Иванов, Иван Динчев, Иван Кремов, д-р Иван Митев, Илиян Илиев, Илчо Колев, Ирина Матева, Йордан Иванов, Йордан Христов, Калин Велев, Камелия Димитрова, Кари Начев, Костадин Георгиев, Красимир Киров, Крум Кошаревски, Марин Куртев, Мария Дериджан, Марко Иванов, Мехмед Хасан, Мила Александрова, Милен Маринов, Минко Маджаров, Михаела Илиева, Михаил Илиев, Младен Василев, Младен Граматиков, Морис Уотърхаус, Недко Недялков, Недялка Иванова, Николай Петков, Николай Терзиев, Николай Стефанов, Росен Иванов, Росен Щерионов, Руси Мирчев, Сашо Василев, Светослав Спасов, Светослав Стоянов, Свилен Чешмеджиев, Сергей Дерелиев, Силвия Дюлгерова, Симеон Гигов, Стамен Станчев, Стойчо Стойчев, Таня Вълчанова, Теодора Иванова, Тихомир Стефанов, Тихомир Тенков, Тодор Тодоров, Христо Вълчанов, Христо Гърдов, Христо Христов. От ДЗХП: Румен Тодоров, Тамара Лазарова, Стоян Богданов, Румен Колчагов.

Свои данни за вида предоставиха и Любомир Профиров, д-р Илия Ватев и Мария Паспалева, за което им благодарим.

Благодарности на Любомир Андреев за съставянето и отпечатване на плакатите, диплянките и стикерите за опазването на ловния сокол, Сергей Панайотов за редовното популяризиране на дейностите за опазване на вида.

Литература

- Арабаджиев, И. 1962. Хищните птици в България. София, Наука и изкуство, 175 с.
- Демерджиев, Д. 2007. Доклад върху състоянието на орнитофауната в Натура сайт "Бесапарски ридове". Пловдив, БДЗП, 32 с.
- Домусчиев, Д., Т. Мичев, Г. Стоянов, И. Ватев, Ц. Петров, К. Русков. (под печат) Ловен сокол (*Falco cherrug*). - В: Червена Книга на България, Животни, София, БАН
- Дончев, С. 1980. Миграция на птиците по българското Черноморско крайбрежие. - Екология, 7, 68-83.
- Костадинова, И. (съст.) 1997. Орнитологично важни места в България. Българско дружество за защита на птиците, Природозащитна поредица. Книга 1, С., БДЗП, 176 с.
- Мичев, Т. 1982. Статус и опазване на дневните грабливи птици в България. - В: Сборник от доклади на Национална теоретична конференция по опазване и възпроизводство на обкръжаващата среда. Том 1., Слънчев бряг, 1-5.10.1982, 326-330.
- Мичев, Т. 1985. Ловджийски сокол (*Falco cherrug*). - В: Червена Книга на НР България, Том 2. Животни, София, БАН, с. 89.
- Мичев, Т., П. Симеонов. 1981. Принос към проучването на есенния прелет на някои водолюбив и грабливи птици при Бургас (13-23. IX. 1978). Екология, 8, с. 43-48.
- Мичев, Т., Ц. Петров. 1985. Разпространение и численост на ловния сокол (*Falco cherrug cherrug* Gray, 1834) в България. - В: Сборник доклади на Международен симпозиум по проект 8-МАБ (ЮНЕСКО) "Опазване на природните територии и съдържащия се в тях генетичен фонд", Благоевград, 23-28.09.1985 г. БАН, с. 314-323.
- Нанкинов Д., А. Дуцов, Б. Николов, Б. Борисов, Г. Стоянов, Г. Градев, Д. Георгиев, Д. Попов, Д. Домусчиев, Д. Киров, Е. Тилова, И. Николов, И. Иванов, К. Дичев, К. Попов, Н. Караиванов, Н. Тодоров, П. Шурулинков, Р. Станчев, Р. Алексов, Р. Цонев, С. Далакчиева, С. Иванов, С. Марин, С. Стайков, С. Николов, Х. Николов. 2004. Численост на националните популации на гнездящите в България птици, 2004. Зелени Балкани, Пловдив, 32 с.
- Национален план за опазване на биологичното разнообразие. 2000. Република България, Министерство на околната среда и водите, 59 с.
- Патев, П. 1950 Птиците в България. БАН, София, 364 с.
- Попгеоргиев, Г., Д. Плачийски, С. Аврамов. 2006. Наръчник за прилагане на природозащитното законодателство. Пловдив, БДЗП, 25 с.
- Простов, А. 1964. Изучаване на орнитофауната в Бургаско. - Изв. Зоол. инст. с музей, БАН, 15, 5-68.
- Профиров, Л. 1981. Изучаване на есенната миграция на реещите се птици по Черноморското крайбрежие в района на Бургас. - Дипломна работа, Биологически факултет на СУ, 86 с.
- Русков, К. 1998. Есенна миграция на дневните грабливи птици в района на резерват „Атанасовско езеро” край Бургас 1989-1993 г. - Дипломна работа, Биологически факултет на СУ, 86 с.
- Русков, К., Б. Тончев, Ц. Петров, П. Янков, С. Стойчев, Г. Даскалова 2007. Ловен сокол *Falco cherrug*. - В: Янков, П. (отг. ред.). Атлас на гнездящите птици в България. Българско дружество за защита на птиците, Природозащитна поредица, Книга 10. София, БДЗП, 186-187.

- Симеонов, С., Т. Мичев, Д. Нанкинов. 1990. Фауна на България. Птици. Част I, София, БАН, 350 с.
- Спиридонов, 1977. Оазиси на дивата природа. София, Земиздат, 191 с.
- Стоянов, Г. 2001. Птиците на Понор планина. - Лесовъдска мисъл, 25, 100-125.
- Червена книга на НР България. 1985. Том 2. Животни. С., Изд. на БАН, 183 с.
- Червена книга на България. (под печат). Животни. С., БАН.
- Янков, П. (отг. ред.) 2007. Атлас на гнездящите птици в България. Българско дружество за защита на птиците, Природозащитна поредица, Книга 10. София, БДЗП, 680 с.
- Янков П., Л. Андреев, Г. Герасимов, А. Игнатов 1994. Върху пролетната миграция на реещите се птици в Софийското поле през 1986г. - Екология, 25, 14-24.
- Bagyura, J., T. Szitta, L. Haraszthy, I. Demeter, I. Sándor, M. Dudás, G. Kállay, L. Viszló. 2003. Population Trend of the Saker Falcon (*Falco cherrug*) in Hungary between 1980 and 2002. – World Working Group on Birds of Prey and Owls, .
- Bagyura, J., T. Szitta, L. Haraszthy. 2007. Results of the Saker (*Falco cherrug*) Conservation Programme in Hungary 1980-2006. - Abstracts of the Peregrine Conference, Poland 2007, 58-59.
- Baumgart, W. 1971. Beitrag zur Kenntnis der Greifvogel Bulgariens. - Beitr. Vögelkd., 17, 1, 33-70.
- Baumgart, W. 1966. Der Würgfalke als Brutvogel im Gebirge der Volksrepublik Bulgarien. - Falke, 13, 256-260.
- Baumgart, W. 1977. Der gegenwärtige Status des Sakerfalken in Europa. - Falke, 24, 154-158.
- Baumgart, W., St. Dontschev. 1976. Zum angeblichen Vorkommen des Lannerfalken (*Falco biarmicus* Temminck, 1825) in Bulgarien. - Beitr. Vogelkd., Leipzig, 22, № 1-2, 49-57.
- Baumgart, W., L. Haraszthy. 1997. Saker falcon (*Falco cherrug*). - In: The EBCC Atlas of European Breeding Birds - their distribution and abundance. T&AD Poyser. London, p. 190.
- БДЗП 2008. Поставени са първите в България изкуствени гнездилици за ловен сокол (*Falco cherrug*) [2008-07-31 12:43:13] (http://bspb.org/show2.php?id=975&menu_id=33)
- BirdLife International. 2004. Birds in Europe: population estimates, trends and conservation status. Cambridge, U.K.: BirdLife International. 374 p.
- BirdLife International, 2009. Species factsheet: *Falco cherrug*. Downloaded from <http://www.birdlife.org> on 20/8/2009.
- Boev, Z., D. Dimitrov. 1995. On the Lanner falcon (*Falco biarmicus* Temminck, 1825). - Acta Zoologica Bulgarica, 48, 105-112.
- Chavko J., Adamec, M., 2003. National Species Action Plan for Saker Falcon. Štátna ochrana prírody SR. Banská Bystrica, 26 p. (In Slovak).
- Cramp, S., K. E. L. Simmons. 1980. The Birds of the Western Palearctic. Volume II, Oxford University Press, 695 p.
- Demerdzhiev, D., S. Stoychev, Tz. Petrov, I. Angelov, N. Nedyalkov. 2009. Impact of Power Lines on Bird Mortality in Southern Bulgaria. - Acta zool. bulg., 61 (2), 177-185.
- Dixon, A. 2007. Saker Falcon breeding population estimates. Part 1: Europe. - Falco, 29, 4-12.
- Dixon, A. 2009. Saker Falcon breeding population estimates. Part 2: Asia. Falco, 33, 4-10.
- Drewitt, A., R. Langston. 2006. Assessing the impacts of wind farms on birds. - Ibis 148, 29-42.

- Elwes, H. J., T. E. Buckley. 1870. A List of the Birds of Turkey. – *Ibis*, 2 (6): 59-77; 188-201; 327-341.
- Farman, C. 1869. On some of the birds of prey in Central Bulgaria. - *Ibis*, 2 (5), 199.
- Floericke, K. 1918. Forscherfahrt in Fiendesland, Zweiter Teil: Ornithologisch-wissenschaftliche Ergebnisse. Stuttgart, Kosmos, 128 p.
- Gradinarov, D., P. Iankov, M. Gramatikov, M. Prommer, J. Fidlóczy (in print) Satellite tracked Saker Falcon (*Falco cherrug*) highlights threats in staging area abroad. – Proceedings of the Saker Conference, September 2010, Eger, Hungary.
<http://www.birdlife.org.ua/eng/saker.htm>
<http://www.birdtrader.co.uk/birds/BT16797>
http://bspb.org/show2.php?id=1003&menu_id=96
http://bspb.org/show2.php?id=1251&menu_id=33
<http://www.dnes.bg/obshtestvo/2007/09/24/zastreliaha-riadyk-vid-sokol.41652>
<http://www.limosaholidays.co.uk/tripReportDetail.cfm?reportID=336>
<http://forum.zoomania.org/viewtopic.php?f=76&t=164&st=0&sk=t&sd=a&start=90>
<http://www.nalov.com/forum/index.php?showtopic=541&st=405>
http://www.oodle.co.uk/sale/pet/bird/-/pet_breed_falcon
<http://www.sakerlife.mme.hu./en/gmap>
<http://www.smithsonianmag.com/science-nature/falcons-abstract.html>
<http://www.sokolarstvo.eu/content/view/12/26/>
- Iankov, P. 2010. Würgfalken in Bulgarien. - *Falke*, 12, 500-505.
- Iankov, P., D. Gradinarov (in print) Conservation strategy for the Saker Falcon (*Falco cherrug*) in Bulgaria. – Proceedings of the Saker Conference, September 2010, Eger, Hungary.
- Jordans, A. 1940. Ein Beitrag zur Kenntnis der Vogelwelt Bulgariens. – *Mitt. Kgl. Naturw. Inst. Sofia*, 13: 49-152.
- Kjutchukov, D. 1995. The Birds of Prey in the Bigger City parks of Sofia. - In: Proceedings of the International Union of Game Biologists, XXII Congress “The Game and the Man”, Sofia, 4-8.09.1995. Pensoft, 20-26.
- Koshev, Y. 2008. Distribution and status of the European Ground Squirrel (*Spermophilus citellus*) in Bulgaria. - *Lynx (Praha)*, 39 (2), 251–261.
- Laine L. 1978. Autumn migration on the western coast of the Black Sea. - *Lintumies*, 13, 68-73.
- Lorenz-Liburnau, L. 1893. Ornithologische Bruchstücke aus dem Gebiete Donau. – *Orn. Jahrbuch*, 4: 12-23.
- Nagy, S., I. Demeter. 2006. Saker falcon (*Falco cherrug*): European single species Action Plan, Convention on the Conservation of European Wildlife and Natural Habitats/BirdLife International, 41 p.
- Nankinov, D., G. Stoyanov, G. Kouzmanov, R. Todorov. 1991. Informations sur la situation des rapaces diurnes en Bulgaria. - *Birds of Prey Bull.* 4, 293-302.
- Nittinger, F., Haring, E., Pinsker, W., Wink, M. and Gamauf, A. (2005) Out of Africa? Phylogenetic relationships between *Falco biarmicus* and other hierofalcons (Aves Falconidae). *Journal of Zoological Systematics and Evolutionary Research*, 43 (4), 321-331.
- Prommer, M., J. Bagyura. 2007. First Results of Satellite Tracking of Saker Falcons (*Falco cherrug*) in the Carpathian Basin. - Abstracts of the Peregrine Conference, Poland 2007, 60-61.
- Puzovič, S. 2008. Nest occupation and prey grabbing by Saker Falcon (*Falco cherrug*) on power lines in the Province of Vojvodina (Serbia). - *Arch. Biol. Sci.*, Belgrade, 60 (2), 271-277.

- Puzović, S., G. Sekulić, N. Stojnić, B. Grubač, M. Tucakov. 2009. Important Bird Areas in Serbia. Ministry of Environment and Territorial Planning, Institute of Nature Conservation of Serbia, Regional Secretariat on Environment and Sustainable Development. Belgrade.
- Ragyov, D., Kmetova, E., Dixon, A., Franz, K., Koshev, Y. and Nedialkov, N. (2009) Saker Falcon *Falco cherrug* Reintroduction in Bulgaria: Feasibility Study. SESN. Sofia, 2009.
- Ragyov, D., V. Shishkova. 2006. The Saker falcon in Bulgaria: Past, Present and Future. - The Newsletter of the Middle East falcon Research Group, 27, 4-8.
- Reiser, O. 1894. Materialien zu einer Ornithologie der Balkanhalbinsel. II. Bulgarien. Wien, In Commission bei Carl Gerold's Sohn. 204 p.
- Sharrock, J. T. R. 1976. The atlas of breeding birds in Britain and Ireland. Calton, T. & A. D. Poyser. 479 p.
- Shurulinkov P., B. Nikolov, R. Tsonev, I. Nikolov, A. Roguev, M. Sarov, A. Dutsov, P. Podlesniy, R. Stanchev, I. Hristov. 2003. A contribution to the occurrence of some rare and poorly-studied species of birds during the nesting season in maritime Dobroudjha. - Ann. Sof. Univ. "St. Kl. Oridski", Fac. Biology, Book 1-Zoology, 93-94, 31-39.
- Shurulinkov P., I. Hristov, K. Hristov, I. Nikolov, B. Nikolov, S. Velkov, H. Dinkov, A. Ralev, N. Chakarov, D. Ragyov, R. Stanchev, L. Spasov, I. Hristova. 2007. Birds of Dragoman Marsh and Chepun hillsq Western Bulgaria – List, Status and recent development of Water Birds Populations. – Jurnal of Balkan Ecology, 10, 3, 251-264.
- Sintenis, G. 1877. Zur Ornithologie der Dobrudscha. - Cab. Journal for Ornith. Jahrg., 25, 59-69.
- Stoyanov, G. 2003. Observations of the Saker falcon (*Falco cherrug*) in Southwestern Bulgaria. - Acrocephalus, 24 (116), 40-41.
- Stoyanov, G. 2005. Observation of Saker Falcon (*Falco cherrug*). Acrocephalus. 26 (127), 202.
- Stoyanov, G., G. Kouzmanov. 1998. Nuevos datos sobre la poblacion del Halcon Sacre (*Falco cherrug*) en Bulgaria. - In: Chancellor R., Meyburg, B. U. and J. J. Ferrero, eds. *Holarctic Birds of Prey*, 357-362.
- Vatev, I. 1983. Records of some comparatively rare and new birds species of the Bulgarian Black sea coast. - Larus, 33-35, 93-97.
- Voous, K. 1960. Atlas of European Birds. Edinburgh, Nelson, 284 p.
- Yeatman, L. 1976. Atlas des oiseaux nicheurs de France de 1970 à 1975. Paris, Societe Francaise d'Ornithologie. 281 p.